МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА
ИЗДАВА МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
№ 9.

МАКЕДОНИЯ
и
БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ
ВЪ XIX ВѢКЪ

отъ
СИМЕОНЪ РАДЕВЪ

ЧАСТЬ III.

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1928.

Елена Д. Шкунтова

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА
ИЗДАВА МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
№ 9.

МАКЕДОНИЯ
и
БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ
ВЪ XIX ВѢКЪ

отъ
СИМЕОНЪ РАДЕВЪ

ЧАСТЬ III.

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1928.

ЧАСТЬ III.

ГЛАВА IV.

Основаването на българската екзархия и въпросътъ за македонскитѣ епархии.

I. Нерешителната политика на Портата създава голѣмо разочарование у българитѣ и събужда между тѣхъ едно движение въ полза на унията съ Светия Престолъ и на протектората на Франция. Пий IX възстановява българската църква и ѝ разрешава да си постави свой народенъ глава (1861). — II. На тази католишка пропаганда не е сждено да се задържи, но първиятъ ѝ успѣхъ разтревожва руската дипломация и я накарва да се намѣси въ гръцко-българския споръ. — III. Евангелското общество се опитва да осигури на българитѣ подръжката на Англия, но не сполучва. — IV. Въ 1867 г. патриархътъ Григорий VI съставя единъ проектъ, който дава на българитѣ народна иерархия, подчинена на Фенеръ, отнасяща се до земитѣ между Балкана и Дунава. Въпреки препоржкитѣ на графъ Игнатиевъ, българскитѣ водители отхвърлятъ това предложение и искатъ за своята църква неограничена териториалность, основана върху принципа на националноститѣ. — V. Тъй като всички опити за прѣко разбирателство между българитѣ и Фенеръ пропадатъ, Портата възстановява българската църква съ единъ ферманъ, който основава Екзархията (1870). — VI. Патриаршията предлага да признае новата църква при условие, че българитѣ щѣлъ се откажатъ отъ македонскитѣ си епархии. Пренебрегвайки заплахитѣ на руския посланикъ, който изисква отъ тѣхъ тази отстжпка въ името на православието, българитѣ отказватъ да пожертвуватъ Македония, вследствие на което гръцката църква ги

обявява за схизматици. — VII. Презъ това време сръбското обществено мнение отбелязва съ задоволство и удобрение борбитѣ на българитѣ отъ Македония за възстановяване на тѣхния националенъ животъ. — VIII. По силата на фермана отъ 1870 г., най-главнитѣ епархии въ Македония получаватъ върху базата на единъ плебисцитъ български владици.

Двамата делегати, които на 15 априлъ 1860 година занесоха на Портата съобщението, че българскиятъ народъ скжсва съ гръцката църква, бѣха забелязали, че турскитѣ министри ги бѣха изслушали съ видимо задоволство. И наистина, турцитѣ не можеха да не се радватъ като виждаха да избухва въ православния свѣтъ едно непоправимо разцепление. Но бѣха ли тѣ склонни да дадатъ на свършения фактъ политическата санкция, която той изискваше? Щѣха ли тѣ да признаятъ основаването на една независима българска иерархия?

Българскитѣ водители разчитаха на това. Разбира се, тѣ съвсемъ не бѣха забравили предишнитѣ си разочарования. Не веднажъ правителството бѣ разрушило надежди, които то само бѣ събудило. Но манифестацията на 15 априлъ бѣ тъй сериозна и толкова внушителна, че изглеждаше да налага необхо-

димо едно разрешение. Че тъй лесно сж се създавали илюзии, това не трѣбва да ни изненадва, защото у народнитѣ водачи оптимизмътъ, презъ време на революции, е една инстинктивна нужда. Народната маса отъ своя страна това и чакаше — да вѣрва на добритѣ вести. Тя се остави лесно да я увѣритъ, че уреждането на българския въпросъ бѣ решено по принципъ и че Портата чака само случай да оповести тържествено своето решение. Съ цель да ускорятъ тоя моментъ, българитѣ умножаваха въ провинциитѣ манифестациитѣ си срещу гръцката църква. Прокламацията за скжсването съ Фенеръ бѣ последвана съ молби отъ всички градове, въ които се искаше отъ Портата да признае религиозната независимость на българския народъ. Бѣха употрѣбени всички срѣдства за да се даде мощенъ изразъ на народната воля. По време на голѣмия панаиръ въ Узунджово, 750 търговци, дошли отъ всички краища на България и представляващи 32 града, се обърнаха направо къмъ султана съ молба да възстанови правата на тѣхната национална църква.

По това време гръцкиятъ патриархъ Кирилъ, срещу когото се бѣ създало силно те-

чение всрѣдъ елинизма, си подаде оставката. Повикани да участвуватъ споредъ правилата въ избора на неговия приемникъ, българитѣ отказаха. Тѣ си въображаваха, че Портата ще се възползува отъ тая криза да освободи българитѣ отъ владичеството на новия глава на гръцката църква, но тѣхната илюзия скоро се указа лъжлива, тъй като фермана за назначението на новия патриархъ Иоакимъ II възсъздаваше точно този на неговитѣ предшественици и не засѣгаше ни най-малко границитѣ на неговитѣ права.

Това бѣ една жестока измама за българското обществено мнение. Следъ очакването, пълно съ надежди, последва краенъ песимизъмъ. И въ умоветѣ започна да се слага убеждението, че всичко трѣбва да се започне отново и че съ срѣдствата, съ които си бѣха служили до сега, не можеха да се постигнатъ нито отстжпки отъ Фенеръ, нито едно решение отъ Портата. Католишката пропаганда, която следѣше отблизу българското движение, дебнейки неуспѣхитѣ му, видѣ въ това състояние на духоветѣ благоприятна почва за своя прозелитизъмъ и ускори играта си.

Говорихме вече за тревогата, която предизвикаха въ православието събитията въ Кукушъ. Отъ голѣмата католическа победа бѣ останало тамъ наистина твърде малко, но този опитъ доказваше, че ако за българския народъ, всѣки другъ изходъ бѣ затворенъ, той не би се поколебалъ да потърси въ съюза съ Римъ срѣдство за да възстанови своята национална църква. Последнитѣ събития бѣха урокъ, който не остана неотбелязанъ отъ папскитѣ мисионери.

Отъ 1859 г. католишката пропаганда въ Цариградъ, която бѣ повѣрена отъ Светия Престолъ на лазариститѣ, издаваше единъ вестникъ на български езикъ Българія. Главният редакторъ на този листъ бѣше единъ публицистъ, който по-късно трѣбваше да играе въ свободна България първостепенна роля. Това бѣ Драганъ Цанковъ.

Не отъ религиозно чувство той се бѣ приближилъ къмъ католицитѣ. Напротивъ, може да се предположи, че той като демократъ можеше да храни само антипатия къмъ властническия духъ на римската църква. Съображенията, които го бѣха накарали да се присъедини къмъ дѣлото на лазариститѣ бѣха въ

действителность чисто политически. Съюзътъ съ Римъ, мислѣше той, щѣше да осигури на българския народъ покровителството на католишкитѣ велики сили. Отъ друга страна той разчиташе на това, че скжсването съ православна Русия, което щѣше да последва, ще премахне страха на Високата порта да види единъ день българския народъ, възстановенъ чрезъ благосклонностьта ѝ, да стане оржжие на московската политика. Като спомагаше да се издълбае пропасть между българитѣ и Русия, Цанковъ мислѣше че работи за осигуряване бждещето на своето отечество, защото, живѣейки тогава въ връзки съ полскитѣ и унгарски емигранти, той съзираше като тѣхъ въ могжществото и въ амбициитѣ на царска Русия голѣма опастность както за Балканитѣ, така и за цѣла Европа. Въ този духъ той редактираше в. България. Още отъ основаването на този вестникъ той подържаше, че вънъ отъ присъединяването къмъ Светия Престолъ, който се наемаше да възстанови българската църква, нѣмаше друго разрешение на националния въпросъ и че не трѣбва нищо да се очаква отъ гръцката патриаршия, която не искаше да се откаже отъ узурпиранитѣ права, нито пъкъ

отъ Портата, която бѣше безсилна, тъй като духовнитѣ въпроси не бѣха отъ нейната компетентность. Откато турското правителство бѣ отказало да утвърди скжсването съ Фенеръ, проявено отъ цариградскитѣ българи на 15 априлъ 1860 г., това становище се бѣше затвърдило. Цанковъ не бѣ много съвестенъ писатель, но бѣ опасенъ полемистъ. Съ своя язвителенъ езикъ, съ отривистия си и нервенъ стилъ, съ убедителната си и страстна логика, той излагаше отново своитѣ доводи, усилвайки отчаянието и нетърпението на своитѣ сънародници.

Тази бурна пропаганда даде бързо първитѣ очаквани резултати. На 24 декемврий 1860 год. една българска делегация се представи въ резиденцията на монсиньоръ Брунони, папски делегатъ, и въ присжтствието на монсиньоръ Хасунъ, приматъ на арменскитѣ унияти му врѫчили единъ актъ за присъединение къмъ римската църква и една молба за Пий IX. Съ тѣзи два документа българскиятъ народъ заявяваше, че признава папата „като истински наследникъ на св. Петъръ и върховенъ глава на римската църква“ и искаше една национална независима църковна иерархия, както и запаз-

ване на своята литургия и религиозни обреди. Актътъ на присъединяването се завършваше съ следната молба, която издаваше една отъ голѣмитѣ грижи на българскитѣ патриоти:

„Най-сетне, ние молимъ смирено Негово Светейшество да благоволи да покани Негово Величество Императора на Франция да бжде, въ качеството си на най-старъ синъ на Църквата, посрѣдникъ предъ Негово Величество Султана, щото нашата ирарархия да бжде припозната отъ турското правителство за независима и щото това правителство да ни даде благосклонното си покровителство срещу интригитѣ, които могатъ да дойдатъ отъ страна на гръцкото духовенство или отъ друга нѣкоя страна. Ние молимъ сжщо тъй френцузкото правителство да благоволи да ни даде своето покровителство и своитѣ услуги, както ги дава на другитѣ нации отъ турската империя, които припознаватъ западната църква".

Отговоръть на Ватикана не закъснѣ. На 21 януарий 1861 г., чрезъ едно писмо изпратено до монсиньоръ Брунони, Папата уведомяваше българската делегация, че се отнася благосклонно къмъ тѣхнитѣ желания. Дали френцузското правителство бѣ сжщо така

разположено да вземе подъ внимание желанието на българския народъ — да се постави подъ неговото покровителство? Г. Енгелхартъ не го вѣрва. „Уведомено чрезъ тѣзи предложения, които го въвличаха направо въ дѣлото, пише той въ своето тъй добре документирано съчинение върху Турция и Танзимата, френското правителство не промѣни своята въздържана благосклонность, която бѣ за него правило отъ самото начало на сепаратистичното движение и споредъ приетитѣ тълкувания на тогавашната преса тази предпазливость се диктуваше особено отъ желанието му да не възбуди съмненията на Русия“.[1]

Мжчно е да се предположи, че въ българското прошение се е изисквало покровителството на Наполеона III безъ предварителното съгласие на френското посолство. Въ всѣки случай то показа къмъ унититѣ българи голѣмъ интересъ. То издействува отъ Портата право на гражданство на новата църковна община съ всички права които произтичаха отъ това. И пакъ благодарение на неговата намѣса българитѣ, прие-

[1] Ed. Engelhard, op. cit, t. I, p. 181—82.

ли вече съюза съ Светия Престолъ, бидоха изтрити отъ списъцитѣ на гръцката патриаршия.

Българската църковна община се уреди бързо. Презъ първитѣ дни на януарий 1861 г. тя имаше вече въ Цариградъ своя църква. Първоначалнитѣ срѣдства за новата църква бѣха дадени отъ поляцитѣ. По късно бѣха изпратени субсидии отъ Œuvre des Ecoles d'Orient и отъ колегията на Propaganda Fide въ Римъ.

Всичко туй бѣ само началото. Униятската българска църква не можеше да добие истински официаленъ характеръ докато не получи отъ Светия престолъ църковенъ глава. За тази цель една специална депутация се отправи за Римъ. Тя се състоеше отъ двама духовници—архимандритъ Соколски и диаконътъ Рафаелъ и две свѣтски лица — Драганъ Цанковъ и докторъ Мирковичъ. Монсиньоръ Боре, префектъ на мисията на лазаритѣ въ Цариградъ ги придружаваше въ качеството на съветникъ.

На 27 мартъ 1861 г. депутацията пристигна въ Римъ. Тя бѣ посрѣщната съ голѣми почести. Папата, който не се чувствуваше съвсемъ здравъ, побърза да я приеме, въ-

преки неразположението си. Ауденцията бѣ твърде сърдечна. На приветствието на архимандритъ Соколски, Пий IX отговори съ много ласкави за българския народъ думи. Той припомни, че въ времето на единъ отъ неговитѣ предшедственици на трона на Свети Петръ, Николай I, е билъ канонизиранъ първиятъ архиепископъ на България. Той каза, че се смѣта щастливъ да възобнови тая славна традиция. На края на ауденцията Светиятъ отецъ отправи на архимандритъ Соколски нѣколко български думи, които бѣ заучилъ за случая, поздравяйки го съ титлата патриархъ. При излизането си отъ Ватикана, депутацията биде акламирана отъ населението на Римъ. Следъ нѣколко деня Соколски биде ржкоположенъ за патриархъ въ Сикстинската капела отъ самия Пий IX, съ съдействието на единъ архиерей отъ гръцки обрядъ и отъ владиката отъ Шартръ. При завръщането си въ Цариградъ, Соколски получи отъ Портата бератъ, който го утвърждаваше въ званието му на патриархъ на българитѣ унияти и зае официално постъ, който го приравняваше къмъ шефоветѣ на църковнитѣ общини въ столицата.

Соколски не бѣ създаденъ за да издигне престижа на новата църква. Следъ като напразно се бѣ опиталъ да спечели за идеята си нѣкои по-видни въ българското движение свещеници — Иларионъ бѣ обектъ на най-настойчиви постжпки — католишката пропаганда трѣбваше да се задоволи съ тоя полуграмотенъ монахъ, въ сжщность добъръ човѣкъ и добъръ патриотъ, но все пакъ твърде неодѣланъ. Въ всѣки случай, въпреки това че бѣ една посрѣдствена личность, титлата му, почеститѣ, съ които го окржжаваха, блѣскавата свита, която го придружаваше, направиха силно впечатление на българитѣ въ Цариградъ и засилиха у тѣхъ готовностьта имъ да се присъединятъ къмъ идеята за съюза съ Римъ.

Тази привлекателность на схизмата заплашваше да се усили, толкова повече, че дѣлото на българитѣ, останали вѣрни на православието, нѣмаше изгледи да потръгне на добре. На намекътъ на Портата, да се потърси разбирателство съ българитѣ, новиятъ гръцки патриархъ Иоакимъ II бѣ отговорилъ, че не може да се занимава съ исканията на този народъ, докато той не се покори. Този предвари-

телень въпросъ включваше въ себе си отричането на българскитѣ водители отъ акта на 15 априлъ 1860 г., следователно той бѣ неприемливъ. Така че българското църковно постоятелство го отхвърли безъ колебание. Повикани въ патриаршията за да дадатъ обяснения за своитѣ постѫпки и дѣла, Иларионъ и Авксенти Велешки отказаха да се яватъ.

Това поведение на двамата непокорни владици налагаше споредъ гръцката църква неотложна санкция. На 8 мартъ 1861 г. Фенеръ свика за тази цель мѣстенъ съборъ, въ който взеха участие освенъ пребиваващитѣ въ Цариградъ владици, още и патриарситѣ на Иерусалимъ, Антиохия и Александрия. Събранието извика най-напредъ Илариона и Авксентия. Три пѫти призовани безъ да се яватъ, двамата български водители бѣха лишени отъ владишкия си санъ и осѫдени на заточение. Сѫщото наказание бѣ наложено и на пловдивския архиепископъ Паисий, който макаръ и гръкъ по произходъ, бѣше прегърналъ българската кауза като справедлива и въ духа на истинскитѣ традиции на християнската религия.

Веднажъ тази присжда произнесена, съборътъ счете, че ще бжде добре да внесе духъ на помирение: той вписа въ дневния редъ българскитѣ искания и се зае да изучи доколко ще бжде възможно да ги удовлетвори. Това бѣ формално, ако не фактически, единъ голѣмъ обратъ въ дотогава непреклонната и чисто отрицателна политика на Фенеръ. Портата подържаше, че е съдействувала за това чрезъ своитѣ съвети. Но по-справедливо е да се съзре тукъ резултата отъ натиска на Русия.

Въ началото на българското движение руската дипломация, както вече казахме, виждаше въ него само едно вълнение, по-вече или по-малко осждително, противъ законната власть на гръцката църква. Кримската война, която имà за последствие усилването на интереса на руското общество къмъ източнитѣ славяни, не промѣни изведнажъ и възгледа на официалната власть. Тъй напримѣръ следъ Парижкия трактатъ руския посланикъ въ Цариградъ получи отъ Външното министерство бележки, заглавени Нашитѣ бждещи отношения съ Източната църквà, чийто основенъ смисълъ бѣ формулиранъ въ следното изречение; „За насъ е важно да усилимъ все по-

вече и повече нашитѣ връзки съ източната църква и особено съ Цариградската патриаршия, която е неинъ центъръ".[1] Посолството се придържаше строго къмъ тѣзи наставления. Бутениевъ, който представляваше Русия предъ Портата отъ 1856 до 1859 г. сжщо както и князъ Лобановъ-Ростовски, който го замѣсти, не скриваха неудобрението си по отношение на българското движение. Наистина, тѣ не отричаха племенното си родство съ българитѣ, но ги упрекваха, че смущаватъ спокойствието на църквата и че създаватъ всрѣдъ този блокъ, който представляваше православието едно опасно разцепление.

Това схващане не можеше да уцелѣе презъ събитията отъ 1861 г. Раздоръть отъ който руската дипломация се боеше, заплашваше да стане по-опасенъ въ връзка съ движението въ полза на унията съ Римъ, защото не се касаеше за нищо друго, освенъ за схизма. Князъ Лобановъ не принадлежеше къмъ славянофилитѣ: той не обичаше твърде политиката, основана на религията. Прочее българската схизма не смущаваше духътъ му,

[1] Grégoire Troubetzkoi. La politique russe en Orient, Revue d'histoire diplomatique, t. XXI, 1907, p. 162.

както не засѣгаше и системата му. Но той познаваше много добре рускитѣ срѣди за да си даде смѣтка за съкрушителния ефектъ, който щѣше да произведе тамъ новината за едно разкѫсване въ православието и че ще го държатъ отговоренъ за това нещастие въ църквата. Надменниятъ дипломатъ биде принуденъ да вземе участие въ борбата. Той свика българскитѣ водители и имъ посочи последицитѣ отъ съюза съ Римъ; сѫщевременно той се зае съ посрѣдничество предъ патриарха за едно примирително разрешение. За пръвъ пѫть руската политика се намѣсваше въ полза на българскитѣ искания.

Отстѫпкитѣ, направени отъ патриаршията по силата на едно решение на събора — отстѫпки въ 15 точки, които Портата узакони съ единъ ферманъ, обещаваха на българитѣ народно духовенство, но прѣко подчинено на гръцката църква. Тѣзи обещания биха били достатъчни преди десеть години; въ 1861 г. тѣ изглеждаха нищожни. Ето защо тѣ бѣха посрещнати съ общъ викъ на протестъ отъ заинтересуванитѣ. Минавайки отъ думи на дѣло, патриаршията назначи въ нѣколко епархии, именно въ Шуменъ и Пловдивъ, владици отъ

българско потекло, но тѣ бидоха посрещнати отъ населението сѫщо тъй враждебно, като да бѣха чисти гърци.

Следъ като отказаха да приематъ отстѫпкитѣ предложени отъ Фенеръ, българскитѣ водители се намѣриха въ твърде трудно положение. Руското посолство, което ги упрекваше за тѣхната непримиримость, си даваше видъ че оттегля подкрепата си. Портата, къмъ която тѣ се обръщаха въ трудни часове, бѣше още по-малко насърдчителна. Въ отговоръ на тѣхнитѣ оплаквания, тя имъ сочеше пѫтя за Римъ, по който бѣ тръгнала вече часть отъ тѣхнитѣ съотечественици. „Станете католици и вие ще имате всичко което желаете“, казваше единъ день Аали паша на една българска депутация. Органътъ на турското правителство, Journal de Constantinople давайки да се разбератъ намѣренията на Портата, канѣше публично българитѣ да избератъ едно отъ двете: или да приематъ унията съ Светия Престолъ (полето е свободно, казваше се въ тоя листъ, пѫтьтъ е отворенъ, привилегиитѣ сѫ дадени), или да се задоволятъ съ това, което патриаршията имъ бѣ предложила. Вънъ отъ тия две възможности, прибавяше турскиятъ

вестникъ, на българския народъ не остава друго, освенъ безплодни вълнения.

Да поставятъ българитѣ предъ тази дилема, значеше да ги накаратъ да се присъединятъ масово къмъ униятската църква. Нѣма съмнение, че това бѣше сжщинската мисъль на турското управление. Унията съ Римъ наистина бѣше въ очитѣ на Портата идеалното разрешение, защото тя водѣше три важни последици: отслабването на елинизма, намалението на руското влияние и най-сетне подчиняването на българския народъ на духовното настойничество на Ватикана и на Франция, две сили, които имаха за принципъ да подържатъ цѣлостьта на турската империя. Именно затова Аали паша показваше явна благосклонность къмъ униятската църква.

Въпреки това покровителство, католишката пропаганда не напредваше. Стремежътъ къмъ Римъ, който въ началото бѣ доста живъ сврѣдъ българската колония въ Цариградъ, бѣ спрѣлъ съвършено. Това спиране се дължеше на нѣколко причини. Трѣбва да споменемъ на първо мѣсто енергичното противодействие на почти всички български водачи. Вѣрно е, че нѣкои между тѣхъ не гледаха съ лошо око за-

раждащето се вълнение въ полза на унията. Смѣташе се даже, че самиятъ Иларионъ се е показвалъ неинъ таенъ съчувственикъ. Но за тѣзи патриоти унията съ Римъ не бѣше друго освенъ една маневра за да спечелятъ, заплашвайки съ схизмата, подкрепата на Русия. Веднажъ цельта постигната, тѣ взеха всички мѣрки щото тази маневра да нѣма други последици. Тѣ обясниха на народа, че подъ властьта на Римъ неговата националность и неговитѣ традиции нѣма да бждатъ по-малко застрашени отколкото подъ тази на Фенеръ и, докосвайки се до тая чувствителна струна на българската душа, предизвикаха всички да се противопоставятъ на новата църква.

Отъ своя страна водителитѣ на католишката пропаганда направиха всички възможни грѣшки за да ускорятъ тоя обратъ. Игуменътъ на лазариститѣ, монсиньоръ Боре, бѣше човѣкъ неспокоенъ, лишенъ отъ всѣка предпазливость. Още въ 1845 г. неговиятъ прозелитизъмъ бѣ накаралъ Илариона и Бозвелията да избѣгатъ отъ манастиря Св. Бенoа, кждето католишката пропаганда имъ бѣ дала подслонъ. Въ 1861 г. той показваше сжщата прекалена ревность и сжщата непредвидливость,

Неговитѣ заповѣднически склонности, нетърпението съ което гледаше да претопи фактически българската църква въ римския католицизъмъ, дразнѣха българскитѣ унияти, и тревожеха тѣхната съвесть. Отъ това последва оттеглянето на нѣколцина — фактъ, съ който противната страна си послужи твърде умѣло въ своитѣ нападения.

Това, което нанесе най-тежкия ударъ на униятската църква бѣ оттеглянето на самия неинъ глава, монсиньоръ Соколски. Подавайки се на римската комбинация, този честенъ човѣкъ бѣ повѣрвалъ, че служи на своя народъ. Той си бѣ въобразилъ, че следъ като бѣ възкресилъ титлата български патриархъ, той ще мине въ очитѣ на съотечественицитѣ си за истински герой. Тая радость му липсаше срѣдъ почеститѣ. Не само че не се прослави името му, но настана пустота и студенина около му. Отъ друга страна той усѣти какъ всѣки день повече тегнѣше върху неговата проста душа игото на католишката църква, тази ужасна морална тирания на Римъ, която въздига хората само следъ като е сломила тѣхната гордость и е пречупила тѣхния характеръ. Въпреки все по-голѣмото усамотение, което му

бѣ наложено, Соколски приемаше нѣкои отъ старитѣ си приятели. Единъ день поетътъ Славейковъ отиде да го види. Намирайки го тѫженъ, той му заговори за неговия манастиръ въ горитѣ на Балкана, събуди старитѣ му спомени и като го видя разчувствуванъ, грабна го въ сѫщинския смисълъ на думата, и го качи на единъ параходъ, който тръгваше за Одеса. Ексъ-патриархътъ се настани въ единъ манастиръ близу до Киевъ. И вече не чуха да се говори за него.

Бѣгството на Соколски нанесе голѣма вреда на униятската църква. Тя не загина, защото и днесъ още има ядра отъ свои привърженици между българитѣ — именно въ Кукушъ и Одринъ; но следъ този епизодъ, който я постави въ смѣшно положение, тя загуби много отъ своя престижъ.

Едновременно съ католишката пропаганда между българитѣ се развиваше и протестантска. Но тя се извършваше безъ шумъ и следваше предпазливо своя пѫть.

Протестантското дѣло на Истокъ води началото си отъ първитѣ години следъ гръцкото възстание. Привлечени отъ пробуждането на тоя народъ, американски мисионери се бѣха

явили между гърцитѣ, за да помогнатъ за тѣхното издигане. Тѣ имъ изградиха училища, напечатаха учебници на тѣхния езикъ и спомогнаха всѣкакъ за духовния имъ напредъкъ. Освободена Елада отговори съ черна неблагодарность на тая безкористна ревность: при Отона тя прогони отъ земята си всички американски мисионери. Оттеглили се въ Турция, тѣ не престанаха да пръскатъ свѣтлина между гръцкото население.

Не по-малка бѣ грижата на протестантската мисия за духовното възпитание на българското население. Американски мисионери натовариха Неофита Рилски да преведе на новобългарски Новия Заветъ, чието първо издание отпечатаха тѣ. Въ 1838 г. американцитѣ основаха въ печатницата, която бѣха уредили въ Смирна, български отдѣлъ: тукъ биде създадено и първото българско периодическо списание Любословието на Фотинова[1]. Мисионеритѣ не се ограничаваха само да покровителствуватъ зараждащата се култура въ България — тѣ способствуваха на напредъка ѝ,

[1] Вижъ интересното изследване на проф. Шишмановъ върху „Ролята на Америка въ българската култура".

Тъй въ 1844 единъ отъ шефоветѣ на библейското общество, Elias Riggs, напечати единъ опитъ за българска граматика, основана на македонския диалектъ. Въ 1859 г. единъ другъ американецъ, Morse, написа подъ ржководството на Riggs пълна граматика на българския езикъ.

Грижитѣ, които протестантската мисия полагаше за образованието на българитѣ не закъснѣха да се разпространатъ и върху тѣхнитѣ национални искания. Съ по-практиченъ духъ, неподчиненъ на властническата традиция, която владѣе въ католишкия прозелитизъмъ, американцитѣ се стараеха да спечелятъ българското население не съ установяването на една организирана власть, а посрѣдствомъ образованието. При това схващане българското православие не имъ се струваше непосрѣдствена пречка. Именно затова тѣ гледаха съ искрена благосклонность на създаването на независимата българска църква. Това отъ което тѣ се опасяваха, бѣ преуспѣването на идеята за присъединение къмъ Римъ между българитѣ. И когато българскитѣ водители се намѣриха предъ дилемата поставена отъ Портата: да прегърнатъ като-

лицизма или да преклонятъ глава предъ Фенеръ, протестантитѣ имъ предложиха доброволно подръжката си за осжществяването на една чисто национална програма.

Въ началото на 1861 г. цариградската секция на Евангелското общество изпрати отъ името на водителитѣ на националното движение единъ мемуаръ, възъ основа на който тя се обръщаше къмъ всички представители на протестантскитѣ сили въ Цариградъ, молейки тѣхната намѣса предъ Портата за основаването на една независима българска църква.

Отговоритѣ на повечето отъ легациитѣ не бѣха твърде окуражителни. Тѣ припомняха деликатната страна въ съперничеството между църквитѣ и накрай се криеха задъ задължението си да се въздържатъ отъ всѣка намѣса въ вжтрешнитѣ работи на Турция. Къмъ тия общи изявления единственъ посланикътъ на Холандия прибави нѣколко съчувствени думи за българското движение, подчертавайки уважението, което неговото правителство има къмъ религиозната свобода на народитѣ, и обещавайки да препоржча на Портата законното приложение на този принципъ.

Между представителитѣ на протестантскитѣ сили английскиятъ посланикъ съръ Henri Bulwer следѣше най-отблизу българското брожение. За жалость, той не схващаше нито истинскитѣ причини, нито значението му. Безъ съмнение, той не хранѣше никакво предубеждение къмъ българската нация. Той признаваше, че нейнитѣ оплаквания бѣха тъй основателни както и нейнитѣ искания. Въ рапорта, който бѣ съставилъ чрезъ търговскитѣ си агенти, върху вжтрешното положение на Турция, духовното надмощие на Фенеръ бѣ характеризирано съ тия силни думи: „Недостойно и жалко поведение на гръцкото духовенство".[1] При все това българското движение му вдъхваше недовѣрие. Предрасждацитѣ, присжщи на английската политика по това време го караха наистина да вижда въ него скритата ржка на руската дипломация.

Трѣбва да се прибави, че политическитѣ събития можеха само да усилятъ у английския дипломатъ това недовѣрие въ схващанията му. Въздържаностьта, на която Русия споредъ думитѣ на нейния канцлеръ се бѣ от-

---

[1] Ed. Engelhardt, op. cit, t. I. p. 173.

дала, не трая дълго. Още въ 1859 г. чрезъ едно съобщение, отправено до легациитѣ, тя подхвана нападателната си тактика. Следъ като изтъкна бездействието на Портата по отношение на обещанитѣ реформи отъ Хатихумаюна, Горчаковъ искаше една международна анкета върху положението въ България, Босна и Херцеговина и една нова административна система за населенията на тия провинции. „Циркулярътъ, въ който се даваха тѣзи две предложения, казва Енгелхартъ, съдържаше по отношение на отоманскитѣ християни едно изявление на съчувствие подобно на знаменитата алюзия на краль Викторъ Емануилъ, който напомня презъ 1868 г. солидарностьта, която го присъединяваше къмъ всички негови братя въ Италия".[1]

Това бѣ едно повръщане на руската политика къмъ нейнитѣ стари аспирации, единъ опитъ на кабинета въ Петроградъ да се напомни на свѣта, ако не да се поднови на дѣло, ролята ѝ на покровителка на християнството въ Турция. Този фактъ не бѣ въ връзка съ българското движение. Но тъй като намѣсата на Горчаковъ не се бѣ проявила освенъ

[1] Ibid c. 162.

въ полза на три славянски провинции, видѣха въ това признакъ на една система, основана върху идеята за расата, възвестяването на панславянско сближение. Впечатлението, което се създаде отъ тая маневра не можеше да благоприятствува на успѣха на българскитѣ стремления. Опасението да видятъ българския народъ, веднажъ освободенъ отъ фанариотското иго, да се хвърля въ обятията на Русия и да ѝ става орждие, това опасение, което България трѣбваше не веднажъ да срѣща по пжтя на обединението си, се засили колкото въ английската дипломация, толкова и между турскитѣ държавници.

Постжпката на мисионеритѣ протестанти въ Цариградъ въ полза на българската църква намѣри британския посланикъ тъкмо въ това неспокойно разположение. Отговорътъ на съръ Henri бѣ по принципъ благосклоненъ, но уклончивъ. Той отчая просителитѣ и тѣ потърсиха посрѣдничеството на централния комитетъ на Евангелското общество въ Лондонъ, който се обърна направо къмъ лордъ John Russel, министъръ на външнитѣ работи. Но изглежда, че шефътъ на Foreign office не е далъ ходъ на тази постжпка. Едно писмо на

председателя на Евангелското общество до Henri Bulwer, въ което го моли да се намѣси въ полза на една независима българска църква, сѫщо тъй не получи отговоръ. Затъвайки все по-дълбоко въ заблуждението, че българското възраждане въ рамкитѣ на православието ще послужи само на рускитѣ планове, този дипломатъ се съгласяваше да подкрепи само едно решение, което би скѫсало религиознитѣ връзки на българския народъ съ славянската империя. Съвършенно чуждъ на всѣкакви изповедни въпроси, съръ Henri не целѣше обръщането на българитѣ въ протестанство. Напротивъ, органътъ на британската легация Levant Herald съветваше водителитѣ на българското движение да се присъединятъ къмъ униятската църква, защото католицизма, благодарение на своята мощна организация изглеждаше че ще може по-лесно да откѫсне българитѣ отъ влиянието на Русия.

При това заплетено положение, отъ което всѣки изходъ изглеждаше да извежда до тежки жертви, българскитѣ водачи запазиха удивително хладнокръвие. Отъ дветѣ възможности, които имъ се представяха: компромисъ съ патриаршията, за което ги съветваше Ру-

сия, или съюзъ съ Римъ, къмъ което ги тикаше Портата и западнитѣ сили, тѣ не приеха нито една. Възстановяване на българската църква въ пълната ѝ национална автономия, съгласно правото и традициитѣ, такава оставаше, въпреки всичко тѣхната програма. За да подчертаятъ по-тържествено това положение, тѣ обявиха официално на турското управление, че конституиратъ църквата си подъ името „Българска християнска църква, свободна и независима отъ православнитѣ гърци".

Българскитѣ водители се бѣха ухитрили да събератъ въ това дълго название всички думи, които можеха да означатъ, че тѣхната църква става независима, оставайки все пакъ православна. Обаче тази предпазливость не имъ послужи много. Когато тѣ се представиха на Аали паша, думитѣ му съвсемъ не ги окуражиха. „Ако искате да основавате нова секта, имъ каза той, азъ не бихъ могълъ да ви дамъ удобрението си. Ако оставате православни както въ миналото, трѣбва да се подчините па патриаршията. Най-сетне, ако желаете да преминете въ нѣкоя друга позната вѣра, трѣбва да изявите това ясно и въ такъвъ случай нужното покровителство ще ви

бжде дадено". Твърде недвусмисленото съдържание на тази декларация бѣ, че българитѣ, за да получатъ привилегиитѣ, свързани съ независимитѣ църкви, трѣбваше да станатъ или протестанти, или католици.

Отъ толкова години презъ които траеше разправията съ Фенеръ, българскитѣ водители бѣха чували най-разнообразни декларации, защото нищо не бѣ тъй промѣнчиво и неопредѣлено както турската политика; но никога не бѣха извличали впечатление толкова песимистично. Наскоро следъ това трѣбваше да дойде едно събитие, което направи помрачни перспективитѣ на националното движение: българскитѣ владици бѣха изпратени на заточение.

Решението да се накажатъ съ заточение Иларионъ и Авксентий Велешки, бѣ взето отъ мѣстния съборъ, свиканъ отъ Фенеръ; но Портата, чиято санкция бѣ нужна, се въздържаше да даде съгласието си. Аали паша поиска само щото двамата наказани владици да се откажатъ да служатъ въ българската църква. Това временно положение държеше въ неопредѣленость и дветѣ страни, очакващи везнитѣ да се наклонятъ или къмъ едната, или

къмъ другата страна, споредъ нуждитѣ на момента. И тѣ скоро се наклониха, но не на страната на българитѣ. Начинътъ на действие, който възприемаше Портата и който се състоеше въ това да убеди българскитѣ водители въ неосѫществимостьта на тѣхнитѣ проекти, та да ги принуди да се присъединятъ къмъ Римъ, изискваше цѣла редица проявления отъ такова естество, щото да се убие колкото се може повече духа имъ. При това положение, изпращането въ заточение владицитѣ изглеждаше че трѣбва да произведе най-силния ефектъ. За да се стреснатъ по-силно българитѣ, Аали паша имъ съобщи своето решение въ сѫщия день, когато шефътъ на униятската църква, монсиньоръ Соколски се бѣ завърналъ въ Цариградъ отъ пѫтешествието си до Римъ.

Това свое решение Портата бѣ взела нѣколко деня преди Великдень. Двамата владици трѣбваше да напуснатъ Цариградъ въ навечерието на голѣмия християнски праздникъ. Въ четвъртъка на страстната седмица, Иларионъ, който живѣеше въ Иени-махле се прѣмѣсти още отъ сутриньта близу до българската църква, въ метоха, кѫдето живѣеше Авксенти Велешки. Слухътъ за предстоящето

заточение на двамата владици се бѣ разпространилъ между колонията съ онази таинствена бързина, съ която летятъ лошитѣ вести. Той бѣ предизвикалъ колкото болка, толкова и възмущение. Безъ да сж били викани, инстинктивно, отъ вси страни на столицата българитѣ се бѣха стекли на групи при двамата застрашени водители. За малко време народътъ изпълни двора и огради метоха. Къмъ обѣдъ имаше повече отъ 2000 души. Презъ цѣлия день се стичаха неспирно нови вълни. Би рекълъ човѣкъ, че това е армия въ деня на мобилизацията.

Манифестантитѣ идѣха мрачни и мълчаливи, съ съсрѣдоточенъ видъ, който не обещаваше нищо добро. Тѣ се задоволяваха за сега да пазятъ стража край владицитѣ и чакаха да се развиятъ събитията. Въ това време се яви единъ чиновникъ на Портата, който трѣбваше да прочете на Илариона и Авксентия заповѣдьта за изпращането имъ на заточение. Придружаваха ги двама български чорбаджии, които носѣха едно известие отъ Аали паша. Тѣ поискаха да говорятъ съ владицитѣ насаме, обаче народътъ не имъ позволи, защото се опасявяше отъ нѣкоя

скрита злоумишленость. И когато, подъ покровителството на турския чиновникъ тѣ се качиха въ стаята, гдето бѣха бѫдещитѣ изгнаници, една група отъ манифестантитѣ тръгна следъ тѣхъ. Единъ отъ двамата чорбаджии, Хаджи Никола Минчооглу, чиято властническа натура лесно избухваше, покани малко грубо всички да се оттеглятъ. Но въ отговоръ на тая заповѣдь народътъ се нахвърли върху него и го повали съ удари. Въ бъркотията която настана, пратеникътъ на Портата изчезна безъ да забележатъ отъ де е миналъ.

Следъ тая тревога спокойствието малко по малко се въвдори и народътъ мълчаливо зае поста си. Къмъ вечерьта, точно два часа следъ залѣзъ слънце, дойде самъ министърътъ на полицията, съпроводенъ отъ стражари и войници. Той бѣ въведенъ веднага въ стаята на двамата владици. Високиятъ постъ на тая личность не възпрѣ най-екзалтиранитѣ измежду манифестантитѣ да се втурнатъ следъ него. Министърътъ се опита да обясни мотивитѣ за тая мѣрка взета отъ Портата и необходимостьта да ѝ се подчинятъ. Но още при първитѣ си думи той биде прекѫснатъ. Заявиха му, че владицитѣ не сѫ виновни за друго, освенъ

че сѫ изпълнили нареждания на народа и че той не ще допусне щото тѣ да страдатъ поради неговата воля. „Ако вий искате на всѣка цена да откриете виновни и да ги накажете, предлагаха манифестантитѣ, изберете ги измежду насъ“.

Напразно се мѫчеше министърътъ да ги накара да разбератъ, че една заповѣдь на Султана, едно ираде, не може да не се изпълни; възразиха му, че иradето този пѫть е резултатъ на гръцки интриги и че султанътъ е билъ излъганъ, защото невъзможно е той да е искалъ да извърши несправедливость по отношение на българския народъ. „Дайте ни време, чуваха се гласове изъ народа, да се обърнемъ къмъ нашия владѣтель, и ако той отхвърли нашитѣ искания, ние ще се подчинимъ“. Дали защото се страхуваше да оскърби грубо множеството, което виждаше решено на всичко, дали защото бѣ трогнатъ отъ тоя повикъ къмъ справедливостьта на султана, министърътъ се оттегли безъ да даде нѣкакво нареждане.

Между туй нощьта наближаваше и народътъ се настани за нощна стража. Настаниха се какъ да е въ двора на църквата и около

метоха; запалиха огньове и съ свито сърдце, защото се питаха какво ще донесе зората, чакаха въ мълчание.

Отведе навреме усилени патраули минаваха презъ импровизирания лагеръ, но се въздържаха отъ всѣкакви забележки. Това военно разположение нѣмаше за цель само да смущава българитѣ; то бѣ по-скоро една целесъобразна мѣрка предъ видъ възможността на единъ конфликтъ между манифестантитѣ и мѣстнитѣ гърци. Българската църква, както казахме, се намираше съвсѣмъ близу до патриаршията, въ най-фанатичнитѣ гръцки квартали на столицата. Сбиванията можеха да се очакватъ толкова повече, че отъ нѣколко дена гръцкитѣ вестници публикуваха пламенни статии срещу българското движение, които бѣха единъ повикъ къмъ изстжпления.

Българитѣ бѣка взели въ внимание тази възможность и се бѣха приготвили за нея. Между манифестантитѣ имаше буйна младежь, която само търсѣше да премѣри сили съ гърцитѣ на едно поле, кждето тѣ не биха могли да се облегнатъ нито на решенията на съборитѣ, нито на църковното право. Това настроение бѣ особено живо между македон-

цитѣ. Млѣкари и хлѣбари отъ Костуръ, продавачи на цвѣтя отъ Ресенъ, бозаджии отъ Тетово, зидари отъ Дебъръ, цѣлиятъ македонски пролетариатъ бѣ представенъ тукъ отъ хора съ буйна кръвь, решени на всичко. Но гърцитѣ се държаха спокойно и нощьта мина безъ инциденти.

На другия день, разпети петъкъ, българскитѣ водачи избраха две депутации отъ които едната трѣбваше да се яви при султана да му съобщи исканията на народа, докато другата бѣ натоварена да моли покровителството на дипломатическото тѣло.

Посланицитѣ трѣбваше да се събератъ на другия день, сжбота, за да се съвещаватъ върху положението въ Херцеговина, гдето бѣха избухнали вълнения. Тѣ се възползуваха отъ случая за да размѣнятъ мисли по българския въпросъ. Въ единъ рапортъ на пруския посланикъ[1], съ дата 8 май, намираме твърде интересенъ отчетъ за това заседание.

---

[1] Г-нъ Л. Поповъ е могълъ да види въ архивата на Външното министерство въ Берлинъ преписката отнасяща се до гръцко-българския споръ и да публикува най-интереснитѣ мѣста, въ български преводъ, въ притурката на Църковенъ вестникъ, София, 1912 г.

Рускиятъ посланикъ, чиято главна грижа бѣ да се избѣгне сжсването между българитѣ и гръцката църква, съветваше да се направятъ постжпки предъ великия везиръ, за да го накаратъ да повѣри на една смѣсена комисия грижата да намѣри една приемлива за дветѣ страни спогодба. До тогава мѣрката, взета срещу владицитѣ трѣбваше, споредъ него, да се отмѣни, за да не дава поводъ за едно по-голѣмо възбуждение между българитѣ. Излагайки пагубнитѣ последици, които това движение можеше да повлече, както за вжтрешното спокойствие на турската империя, тъй и за православната църква, князъ Лобановъ говори съ известна страстность за чуждитѣ религиозни пропаганди, които се бѣха нахвърлили върху българския народъ, като го заставяха да се откаже отъ бащината си вѣра. Той се опълчи особено срещу Евангелското общество, което било обещало на българитѣ покровителството на Англия, въ случай че тѣ прегърнатъ протестантизма.

Задъ Евангелското общество, това обвинение въ прозелитизъмъ сочеше съръ Henry Bulwer. Този отговори твърде остро. „Посла-

никътъ на Великобритания, пише Голцъ[1] на своето правителство, заяви, какво твърдението че той билъ обещалъ на българитѣ английското покровителство, ако мнѣтъ въ протестантизма, е просто една лъжа. (Князъ Лобановъ твърдѣше положително, че въ едно събрание на българи е било прочетено писмо отъ съръ H. Bulwer до министера Милингеръ относящо се до английското покровителство). Англійскиятъ представитель добави, че слѣдъ като бѣ получилъ искането на англійското общество, той се бѣ споразумѣлъ съ пратеника на Холандия и другитѣ протестантски представители, че не ще се бърка въ тая работа."

Самъ Голцъ, който не виждаше никакъвъ интересъ на Прусия ангажиранъ отблизу или отдалечъ въ тая църковна разпря, се изказваше категорично за невмѣшателство. Австрия не можеше да гледа на нѣщата съ сжщата незаинтересованость. Нейниятъ характеръ на първостепенна католишка сила, географското и положения, традициитѣ на източната й политика я заставяха да следи отблизу всичките перипетии на едно движение, въ което рим-

[1] Графъ Голцъ, пратеникъ на Прусия при Портата

ската църква бѣ вложила интереситѣ си и което се стремѣше да промѣни коренно духовния обликъ на Европейска Турция. Па и поведението на папския пославникъ бѣ точно такова, каквото го предвиждаха сложнитѣ интереси на хабсбургската монархия. Една намѣса въ споровете между Фенеръ и българитѣ му се струваше несвоевременна и неоправдана, докато тѣ оставаха въ лоното на гръцката църква. „Но той добави, съобщава по-нататъкъ Голцъ, че ако съществуваше българска църква по право, той не би се колебалъ да иска за нея отъ Портата същото покровителство, на което се радватъ другитѣ църкви." Тъй като българитѣ, предвидъ непреодолимото противопоставяне на Фенеръ не можеха да се сдобиятъ съ национална църква безъ да се присъединятъ къмъ Римъ, извѣстието на Прокешъ[1] значеше, че Австрия не може да се намѣси въ полза на българския народъ освенъ ако той сключи всѣка връзка съ православието, а оттукъ и съ руската империя.

---

[1] Пославникъ, или както се казваше тогава, интернунций на Австрия.

Особено деликатно бѣ положението на французкия посланикъ. Принципътъ на националноститѣ, прогласенъ отъ Наполеонъ III трѣбваше да го скланя въ полза на българскитѣ искания. Отъ друга страна мисъльта да не охлади отношенията съ гърцитѣ и особено грижата да не накърни чувствителностьта на Русия го караше да не дава видъ, че насърдчава разпритѣ въ лоното на православната църква. Най-сетне той не смѣеше да забрави, че е представитель на една сила, която е била винаги смѣтана като старша дъщеря на Римъ и че този фактъ ѝ налагаше като задължение да покровителствува интереситѣ на католицизма, вече свързанъ съ разрешението на българския въпросъ.

Отъ една година събитията бѣха придали особена сила на това последно съображение. Българската униятска църква се позоваваше на французкото покровителство. Императорътъ ѝ бѣ изпратилъ църковни прибори. Въ Парижъ се бѣ създалъ подъ председателството на принцеса Чарториска единъ комитетъ за подпомагане на българитѣ, кждето личаха известни имена на хора отъ висшето общество. Въпреки сдържаното поведение, което посла-

никътъ по принципъ искаше да си наложи, всички тия факти го караха да наруши своя неутралитетъ и го заставяха да играе роля въ българския въпросъ. Ще не ще, той трѣбваше да се намѣси. Единъ день преди събранието, на разпети петъкъ, се случи единъ инцидентъ, който повлѣче намѣсата му. Въ французката болница въ Пера умира единъ българинъ униятъ и гърцитѣ, предвождани отъ свещеници на Фенеръ, поискаха да проникнатъ тамъ за да вематъ тѣлото и го погребатъ споредъ православнитѣ обичаи. Калугерката, заведующа болницата, отказва да ги пусне и гърцитѣ, край които цѣла тълпа се бѣ насъбрала, опитаха да влѣзатъ насила, викайки и заплашвайки да разрушатъ всичко. Пристигането на едно отдѣление французки моряци, изпратени набързо отъ посолството разпръсна тия фанатици, но тревогата бѣ голѣма и имаше и ранени. Следъ такъвъ инцидентъ французкиятъ посланикъ мжчно можеше да се нареди между тѣзи, които проповѣдваха абсолютна незаинтересованость.

Съ голѣмо умѣние той сполучи да съгласи всички изисквания на положението: „Французкиятъ посланикъ, пише Голцъ, признаваше,

че интересътъ за подържане реда може д
ни накара да се намѣсимъ. Но той посоч
деликатната страна на предмета. Макаръ
врагъ на всѣкакъвъ прозелитизъмъ, той казва
че католици и протестанти биха могли да уко
рятъ постжпкитѣ ни, ако тѣзи биха били отъ ес
тество да спъватъ движението въ полза н
едната или другата църква. Отъ друга стран
една намѣса въ вътрешнитѣ работи на право
славната църква му се струваше опасна. Всѣка
проява на солидарность къмъ една отъ стра
нитѣ може да ни завлече по-далечъ откол
кото би било желателно.“

Резултатътъ отъ тия съображения съвсем
не бѣ благоприятенъ за българитѣ, защото
биде решено да не се дава ходъ на молбата имъ

Султанътъ, напротивъ, показа примѣръ на
голѣмо великодушие. Щомъ получи молбат
на българитѣ, той даде заповѣдь на Портат
да се отсрочи изпълнението на мѣрката, взета
срещу двамата владици. Новината за тази ми
лость предизвика огромна радость въ бъл
гарската колония и праздницитѣ минаха в
веселби. Обаче отсрочката бѣ дадена само з
една седмица. Сутриньта на 11 май адютан
тътъ на министра на външнитѣ работи, Ка

були ефенди, и началнникътъ на жандармерията, Сали паша, се представиха въ българската църква, последвани отъ нѣколко отдѣления. Въведени при Иларионъ и Авксенти, тѣ имъ заявиха, че тѣхното тръгване е установено за сжщия тоя день и че тѣ трѣбва съ най-голѣма бързина да направятъ своитѣ приготовления. Не подозирайки нищо, българската колония не бѣ взела никаква мѣрка. Около църквата и метоха имаше намалена стража, не повече отъ петдесетина души, Въпреки малочислеността си, тѣзи патриоти се опитаха да се противопоставятъ на въоржжената сила. Но по заповѣдь на Сали паша отдѣлението ги разпръсна. Сетне покачиха двамата владици въ една лодка и ги отведоха на парахода, който трѣбваше да ги отнесе въ Цариградъ.

Преди тръгването на парахода, Драганъ Цанковъ посети Иларионъ и Авксенти. Той идѣше отстрана на католишката пропаганда да имъ съобщи, че присждата за заточение ще бжде на часа отмѣнена отъ Портата, ако тѣ се присъединятъ къмъ униятската църква. Той носѣше съ себе си единъ проектъ за декларация въ тази смисъль, който проектъ той имъ предложи да подпишатъ. И когато тѣ му

отказаха, той се оттегли, следъ което пара-
ходътъ тръгна.

Заминаването на двамата водачи предиз-
вика голѣмо отчаяние въ цѣлата колония. Въ
знакъ на трауръ вратитѣ на българската
църква бидоха обвити съ черенъ платъ, съ
единъ бѣлъ кръстъ въ срѣдата. Този кръстъ
трѣбваше, споредъ израза въ Български кни-
жици „да напомня на всички българи търпе-
нието и надеждата, които тѣ трѣбва да имать
като истински християни, докато имъ се въз-
даде правда“.

Изпращайки на заточение Иларионъ и
Авксенти Велешки, Фенеръ си въобразява-
ше, че е обезглавилъ българското движение;
но той скоро разбра измамата си. Съ огледъ
на репресалиитѣ на патриаршията, българ-
ската община презъ февруарий 1861 г. бѣше
поискала отъ епархиитѣ да изпратятъ въ Ца-
риградъ мандатьори, за да представляватъ
нацията предъ Портата. Тѣзи пратеници за-
почнаха да пристигатъ още отъ първитѣ дни
на месецъ май. Въ юни тѣ бѣха всички при-
стигнали; съ лицата, избрани отъ колонията
въ Цариградъ — между които бѣха нѣколко
учители отъ македонскитѣ корпорации — тѣ

образуваха единъ съветъ отъ тридесетина души.

Първата работа на тѣзи представители на българския народъ бѣ да се представятъ на великия везиръ (21 юни, 1861 г.). Мехмедъ Кибризли паша бѣше човѣкъ свадливъ, мраченъ, който говорѣше безъ забикалки. Той прие българитѣ твърде рѣзко. Следъ като хвърли единъ погледъ върху изложението, което му поднесоха, той размаха нервно това невинно парче хартия и като повиши гласа си, той се развика, че българитѣ трѣбва да прогонятъ отъ ума си всѣка надежда да се сдобиятъ съ независима църква, защото всичко се противопоставя на това, като се започне отъ преговоритѣ съ чуждитѣ сили. Следъ това избухване, великиятъ везиръ смекчи малко тона си и прибави, че българскитѣ искания ще бъдатъ взети въ внимание дотолкова, доколкото тѣ не се явяватъ противни на авторитета, признатъ на гръцката църква.

Пратеницитѣ излѣзоха твърде смутени отъ кабинета на великия везиръ. Преди да напуснатъ Портата, тѣ отидоха при министра на външнитѣ работи и изповѣданията, Аали паша. Тукъ приемътъ бѣ отличенъ. Аали паша бѣше дипломатъ отъ старата школа. Той има-

ше извънредно гъвкавъ характеръ. Обичаше перифразитѣ и уклончивитѣ отговори. Да откаже грубо му бѣше противно; затуй той даваше обещания, които вжтрешно поправяше съ мислени резерви. Наистина, той си противоречеше безъ стѣснение и отлагането му се виждаше обикновено нѣщо въ политиката.

Къмъ това историята ще добави, че той имаше нѣкои схващания на истински държавенъ мжжъ, че по изтънченость и схватливость, никой не го надминаваше, че той искрено желаеше една нова Турция, и че ако неговиятъ начинъ на действие не бѣ нито спонтаненъ, нито праволинеенъ, то е защото той бѣ синъ на своя народъ и — на своето време.

Аали паша бѣше, сжщо както и великиятъ везиръ, противникъ на идеята за една автономна българска иерархия. „Както ми съобщи французкиятъ посланикъ, пише Голцъ на своето правителство, турскиятъ министъръ му е заявилъ, че Портата никога не ще се съгласи да се създаде независима българска църква". Съюзътъ съ Римъ бѣше наистина — ний вече нѣколко пжти го казахме, единственото основно разрешение, което сочеше турското пра-

вителство. При все това, като виждаше българскитѣ пратеници тъй разстроени отъ суровия отговоръ на великия везиръ, Аали паша намѣри за умѣстно да не увеличава отчаянието имъ като настоява на свой редъ върху неприемливия характеръ на тѣхнитѣ искания. Той се постара, напротивъ, съ ласкави думи, които не го обвързваха за въ бждеще, да смекчи тягостното впечатление, което ги мжчеше. И тъй като тѣ се оплакваха за начина по който се бѣха отнесли съ тѣхъ, Аали паша ги съветваше да не търсятъ въ това причини за огорчение. „Ако, прибави той, великиятъ везиръ ви е говорилъ по такъвъ строгъ начинъ, това се дължи изключително на неговия раздразнителенъ по природа характеръ: защото, иначе, той обича българския народъ".

Увѣренията на Аали паша не дадоха никакви надежди на българскитѣ пратеници. Напротивъ тѣ си даваха смѣтка, че макаръ да бѣ прикрито и тъй да се рече затулено задъ многобройнитѣ криволичения на неговата сладка речь, упорството му не бѣ помалко силно и непреклонно. Това откритие произведе голѣмъ ефектъ върху духоветѣ на българскитѣ водачи. Тѣ разбраха, че ако се

нахвърлятъ открито върху пречкитѣ, рискуватъ всичко да изгубятъ и че е дошло време да се действува съ забикалки.

Давайки видъ, че се отказватъ, споредъ съветитѣ на Портата по отношение на българската независима църква, на 30 юли, 1861 г. българскитѣ водители представиха на Али паша единъ проектъ въ 8 точки, кждето българскитѣ искания бѣха дадени подъ форма подходяща на авторитета на патриаршията. Въ сжщность бѣше сигурно, че гърцитѣ ще отхвърлятъ чисто и просто тѣхния проектъ, защото това, което тѣ подъ една умѣрена външность изискваха, бѣ да дадатъ дори на самата фенерска църква български образъ. И наистина, следъ като бѣха приели по принципъ да влѣзатъ подъ управлението на патриаршията, тѣ поискаха за българския народъ полвината отъ мѣстата въ Светия синодъ и въ избора на патриарха една пропорционална на числеността имъ часть. А нѣма освѣнъ да се хвърли погледъ върху една географска книга за да се види, че въ 1861 г. Гърция, бидейки свободна и всички българи оставайки още подъ турско владичество, българскиятъ народъ въ турската империя бѣше най-малко

два пѫти по-многоброенъ отъ гръцкото население.

Отъ гледна точка на правосѫдието, тази формула не бѣ друго освенъ арбитражна, защото щомъ като фенерската църква сама заявяваше, че тя нѣма националенъ характеръ, бидейки вселенска, сиречъ всесвѣтска, би било естествено, българското население да има въ нея влияние, отговарящо на неговата числена стойность. Но, да приематъ това схващане би било равносилно за гърцитѣ на самоубийство на елинизма. Затуй името Фенеръ отказа даже да се занимава съ българскитѣ искания.

Между туй Аали паша биде назначенъ за великъ везиръ. Въ връзка съ това радостно събитие той даде на българитѣ обещание, че здраво ще се заеме за разрешението на тѣхния въпросъ. И наистина, той назначи една смѣсена комисия, въ която гръцкитѣ и български делегати бѣха повикани да потърсятъ почва за разбирателство. Тази комисия заседаваше отначало въ Портата, сетне въ резиденцията на великиятъ везиръ, който лично председателствуваше най-важнитѣ заседания. Работата на комисията трая повече отъ две

години. Както се предвиждаше, като се вземе предвидъ непримиримия характеръ на двете изложени тези, не се дойде до нищо.

Трѣбва да се добави, че къмъ спънкитѣ, свързани съ въпроса, гръцкиятъ патриархъ Иоакимъ бѣ прибавилъ своята непримирима, неподатлива природа. Въ 1863 г. той биде замѣстенъ отъ Амасийския владика Софрониосъ, който се покачи на патриаршеския престолъ на 9 ноември.

Новиятъ шефъ на фенерската църква бѣ човѣкъ миролюбивъ и доброжелателенъ, но той нѣмаше ни предприемчивость, ни характеръ. При възшедствието си, той бѣ обещалъ на Портата да се занимае съ българския въпросъ, но опасявайки се отъ отговорности, той реши да се отнесе до едно многочислено събрание, кждето покрай висшето духовенство, той искаше да повика представители на гръцката нация. Отъ всички начини за действие, които му се представяха, този бѣше най-лошиятъ, тъй като свѣтскиятъ елементъ не можеше да внесе въ църквата друго освенъ страстьта на едно предвзето становище.

Гръцкото обществено мнение въ Атина както и въ Цариградъ наистина се противо-

поставяше на всѣка отстжпка по отношение на българитѣ. Че тѣзи варвари запазватъ тѣхния неизвестенъ и грубъ езикъ, въ това то не виждаше голѣмо неудобство, но възмущението му бѣше безгранично като ги виждаше да се бунтуватъ срещу благородното иго на елинизма, защото въ очитѣ на истинскитѣ гърци това бѣ оскръбление на цивилизацията. Това схващане не трѣбва да ни изненадва, защото то е предшедствувано отъ една твърде стара морална традиция. Не бѣ ли казалъ самъ ораторътъ Изократъ[1], въ времето на Филипа Македонски, че това което те прави гръкъ е по-скоро културата, отколкото името. Днешнитѣ гърци не мислятъ другояче. Хипнотизирани отъ великитѣ спомени на своето минало, запленени въ властьта на изключителната си сждба, тѣ още вѣрватъ че Изтокъ имъ принадлежи съ пълно право, както африканскитѣ колонии се падатъ на европейскитѣ сили. Тѣ забравятъ, че тѣхнитѣ прадѣди (доколкото тѣ сж автентични, казано между друго) когато раздѣляха свѣта

---

1 Alfréd et Maurice Croiset, Manuel de l'histoire de la litterature grecque, p. 531,

на елини и варвари, имаха за да узаконят
това различие чудесата на своята цивилиза
ция, а тѣ нѣмаха ни най-малкото право да с
надценяватъ въ това отношение, тъй като меж
ду християнскитѣ народи на Балканитѣ тѣ бѣх
народътъ, който брои най-много неграмотни

Въ епохата, която ни занимава, това схва
щане на гърцитѣ се подържаше съ много по
малка въздържаность отколкото днесъ. „Ка
къвто и да е езикътъ на тракитѣ, македон
цитѣ, дакитѣ, казваше въ 1860 г. вестник
Ἡμέρα, тѣ не могатъ да пренебрегнатъ изу
чаването на безсмъртнитѣ творения оставен
отъ Аристотеля и Платона, както и тѣзи н
новитѣ писатели Евгенисъ, Теотокисъ, Кора
и пр. Нека българинътъ и албанецътъ про
дължаватъ да си служатъ съ своя говоръ, н
въ църквитѣ ще се чува винаги езика, н
който евангелието е било проповѣдвано п
свѣта и на който сж били написани трудовет
на отцитѣ, чрезъ които Богъ е изрекълъ
своето слово“.

Колкото и да бѣха опиянени отъ собстве
ната си фразеология, гърцитѣ не можеха д
не забележатъ най-малко напредъка на бъл
гарското образователно дѣло и вредата, коят

съ това се нанесе на тѣхното надмощие затуй именно тѣ замислиха да засилятъ отъ своя страна образователнитѣ срѣдства на елинизма. Презъ септемврий 1863 г. министърътъ на просвѣтата въ Гърция, Николопулосъ, се обръща къмъ всички професори и учени на Атина, искайки отъ тѣхъ да му представятъ единъ планъ за защита на гръцкия езикъ въ странитѣ, кждето той бѣ заплашенъ. Комисията, която бѣ избрана за тая цель изработи единъ широкъ проекъ, чието приложение се простираше върху всички християни на Изтока: българитѣ, албанцитѣ, молдовласитѣ, безъ да забравя арменцитѣ и арабитѣ. Цѣлъ редъ училищни заведение бѣ предвиденъ за българскитѣ страни. Комисията препоржчваше особено да се изпратятъ гръцки учителки, защото, както забелязва вестникъ *Κγεὼ*. „Аспазиитѣ иматъ магическа сила да разпространяватъ елинизма“.

Въпреки обявяването на тия велики проекти, които споредъ авторитѣ имъ, трѣбваше да бждатъ въ ржцетѣ на краль Георги архимедовия лостъ за да разклати Балканитѣ и Азия и да превърне въ прахъ неприятелитѣ на елинизма, общественото мнение намираше,

че това съвсемъ не е достатъчно и че трѣбв
да се прибѣгне до по-енергични мѣрки. От
всички страни продължаваха да се дигат
гласове, които обявяваха великата идея в
опасность. Въ Народното събрание нѣкой с
Яленосъ се провикваше срѣдъ ржкоплѣска
нията на своитѣ колеги: „Това, което став
въ Тракия и въ Македония застрашава бжде
щето на отечеството и издига едно непрохо
димо препятствие на напредъка и величието
на цивилизаторския елинизъмъ. Нѣколко пле
мена, толкова недостойни, че не заслужават
да се занимава човѣкъ съ тѣхъ (разбирайте
българитѣ) племена, които неотколе смѣтах
за честь да принадлежатъ на елинизма, ста
ватъ сега слѣпи и несъзнателни орждия на
дветѣ антигръцки пропаганди (касае се з
Русия и католишката църква) и правятъ всичк
възможно, за да затриятъ у себе си всѣк
следа на гърцизъмъ. На два часа разстояни
отъ Солунъ, господа, (викове: дори въ Со
лунъ! дори въ Солунъ!) дори въ Цари
градъ, гръцката църква и гръцката народ
ность сж станали предметъ на надсмѣшка
презрение".

И тъкмо срѣдъ това възбуждение на гръцкитѣ духове, се събира мѣстниятъ съветъ, свиканъ отъ патриарха Софрониосъ, кждето покрай висшето духовенство заседаваха и мирянитѣ представители на елинизма. Да се задоволимъ само да отбележимъ, че българскитѣ искания изцѣло бѣха отхвърлени. По искането на мирянитѣ даже имената на българитѣ и България, които фигурираха въ нѣкои предложения бѣха отстранени като противни на църковната традиция и църковното право.

Аали паша не стори нищо за да отклони гръцкия съветъ отъ тази проява на нетърпимость, защото всичко, което можеше да държи българския въпросъ неразрешенъ и да продължи несъгласията въ православния свѣтъ, способствуваше на неговитѣ планове. За неговата тактика бѣ сжщо тъй нуждно да не довежда до крайность българитѣ, между които започваха да се забелязватъ първитѣ симптоми на едно чисто революционно вълнение. Затуй именно го виждаме да взима цѣла редица мѣрки за да подържа въ срѣдата на българскитѣ водители вѣрата въ неговата благосклонность. Тъй, за да не говоримъ освенъ за това, което засѣга Македония, той помилва

Джинотъ, който отъ три години бѣ затворенъ въ една тъмница въ Анадола, пусна на свобода Георги Динковъ, когото солунскиятъ гръцки владика бѣ хвърлилъ въ тъмница, заповѣда да се прекратятъ преследванията срещу чорбаджиитѣ въ Неврокопъ, наклеветени и тѣ предъ Фенеръ, съ една дума, внесе чувствително смекчение въ строгия режимъ, който до тогава бѣ тегналъ върху българското движение.

Въ това отношение великиятъ везиръ отиде по-далечъ. Тъй като въ изпълнение на обещанието за реформи Портата бѣ решила да приеме въ висшитѣ държавни училища християни, Аали паша даде на българската община толкова мѣста, колкото на другитѣ християни въ империята. Този жестъ направи на българитѣ извънредно добро впечатление. „За първи пжть, се провиква Съветникъ[1], българитѣ сж третирани отъ царското управление като отдѣлна нация; за първи пжть се виждатъ тѣ повикани да вематъ дѣлъ отъ милостьта на монарха подъ сжщинското си име. За първи пжть имъ е дадена милость

[1] Съветникъ бѣше официлниятъ органъ на българскитѣ делегати въ Цариградъ. Вж. год. I, №45.

направо отъ трона, безъ да ги смѣсватъ съ гръцката нация и безъ посрѣдничеството на патриаршията,

Скоро следъ това Аали паша трѣбваше да даде друго доказателство за благоволение. Презъ месецъ септемврий 1864 г. той съобщи на българската община, че на Иларионъ и Авсенти Велешки е разрешено да се завърнатъ въ Цариградъ. Българитѣ искаха да направятъ на своитѣ владици, на които изгнаничеството бѣ прибавило къмъ предишната популярность ореола на мжченици, най-триумфално посрѣщане. Тѣ наеха единъ параходъ за да отидатъ насрещу имъ въ Мраморно море. Обаче правителството не удобри тази манифестация. Двамата свещенослужители бидоха стоварени съвсемъ незабелязано и едва въ църквата народа можа да имъ изрази своята почитъ. Въ деня на тѣхното завръщане черниятъ платъ, който покриваше вратата на църквата бѣ махнатъ и въ двора народнитѣ веселби продължиха до тъмно.

Иларионъ и Авксенти бѣха понесли изгнаничеството съ еднакъвъ стоицизъмъ. Но този последниятъ, твърде старъ, се бѣ завърналъ съ доста разнебитено здраве. Наскоро следъ

завръщането си той легна въ постеля. Когато се пръсна слуха, че той е на издъхване, Фенеръ му изпрати единъ владика, който му обещаваше прошка отъ патриарха, ако влѣзе въ лоното на гръцката църква. Авксенти гордо отблъсна предложението. „Нѣмамъ никаква нужда отъ прошката на патриарха, заяви той. Има единъ Богъ-творецъ, който вижда всичко и той е, който ще ни сѫди, патриарха и мене. Отъ него азъ чакамъ моята прошка и моята награда“. После той каза на натрапника: „А сега, моля те да се махнешъ отъ менъ та да умра на спокойствие“.

Авксенти Велешки умрѣ на 13 февруарий 1865 г. Той остави цѣлото си богатство на българската община съ едно завещание, съставено нѣколко деня преди смъртьта му и което, по тона и по вдъхновението си е едно отъ най-трогателнитѣ нѣща, написани на български езикъ.

Когато Авксенти се помина, Иларионъ бѣ въ разцвѣта на силитѣ си. Народното дѣло, на чело на което той бѣ застаналъ отъ двадесеть години му бѣ създало голѣма опитность. Безъ да загуби нищо отъ живостьта на своя умъ, той бѣ придобилъ мѫдрость, която

дават изпитанията, понесени съ величие на духа и съ чувство на дългъ. Въ сжщата мѣрка бѣха порасли въ очитѣ на българския народъ неговото име и престижътъ му. При все това ние навлизаме въ единъ периодъ, когато въпреки всичко, неговото сжщинско влияние трѣбваше да намалѣе.

Казахме, че следъ заминаването на двамата владици въ изгнание, българитѣ бѣха изпратили въ Цариградъ тридесетина делегати за да представляватъ българския народъ предъ Портата. Мисията на тѣзи пратеници бѣше временна; следъ като я изпълниха, тѣ се завърнаха въ своитѣ провинции. Но преди да се разотидатъ, тѣ прехвърлиха правата си на нѣколцина измежду си, които се установиха на мѣстожителство въ столицата. Пратениците на българския народъ бѣха приети отъ Портата на официални начала. Това положение представляваше въ всѣки случай голѣми неудобства. Затуй именно въ мартъ 1864 г. биде решено да поставятъ на чело на народа едно постоянно представителство. Въ месецъ май, сжщата година, биде съставенъ „Временен съветъ на българската община въ Цариградъ“, въ който взимаха уча-

стие наредъ съ пратеницитѣ отъ провинциитѣ и избраницитѣ на столицата. Иларионъ, тогава въ изгнание, бѣ провъзгласенъ почетенъ председатель на съвета: сѫщинското председателство обаче бѣ дадено на Чомакова.

Споменавахме вече нѣколо пѫти името на Чомаковъ. Трѣбва сега да се спремъ на него, защото се касае до единъ човѣкъ, който бѣ централната личность въ народното движение.

Стоянъ Чомаковъ произхожда отъ видно българско семейство въ Копривщица. Той бѣше племенникъ на Чорбаджи Вълко, главенъ управитель на Румелия и една отъ най-влиятелнитѣ личности между християнитѣ въ турската империя презъ първата половина на миналото столѣтие. Следъ като се бѣ училъ въ гръцкото училище въ Пловдивъ, той биде изпратенъ отъ домашнитѣ си на островъ Андросъ, кѫдето пристигна съ гемия следъ едно дълго пѫтешествие, пълно съ приключения.

Нашитѣ читатели познаватъ живота на младитѣ българи въ Андросъ и революцията, която претърпѣваха тамъ тѣхнитѣ чувства. Отъ всички ученици на Каирисъ, Чомаковъ безспорно бѣ най-даровития. Стариятъ Добровски, който бѣ неговъ другарь въ Андросъ и чийто

спомени сж отбелязани отъ г-нъ Шишмановъ казва, че още отъ онова време е личало, че Чомаковъ ще стане виденъ човѣкъ. Този юноша наистина очудваше всички съ живия си умъ и съ скритата си енергия. При такива качества бѣ невъзможно да не се подаде на влиянието на Каирисъ. Той бѣ наистина привлеченъ отъ свободолюбивия духъ съ който бѣ пропита религиозната доктрина на този философъ. По-късно, когато националното чувство овладѣ душата му до тамъ, че му вдъхваше отвръщение къмъ всичко, което се докосваше до елинизма, той се отвърна отъ своя учитель, но запази отъ преподаването му широтата на мислитѣ и склонностьта къмъ демократични схващания.

Следъ затварянето на училището въ Андросъ, Чомаковъ продължи наукитѣ си въ Атина. Сетне учи медицина въ Пиза и въ Флоренция. Преди да се завърне въ родината си, той престоя дълго въ Парижъ. Всички тия градове указаха голѣмо влияние върху младия студентъ. Въ Пиза и въ Флоренция той живѣ въ трескавата атмосфера, която създаде Risorgimento-то; той взе отъ патриотичнитѣ италянски срѣди фанатизма на обединението

и вѣрата въ западната политика. Въ Парижъ той видѣ февруарската революция; Парижъ бѣ по това време мѣсто, кждето се срѣщаха изгнаницитѣ отъ всички страни и лабораторията, въ която се създаваха всички социални утопии. Изглежда, че младиятъ българинъ не се е влиялъ отъ теориитѣ, проповѣдващи всеобщи преобразования. Той се интересува само за онова, което се касае до националнитѣ въпроси.

Този начинъ на схващане го караше да се свързва съ хора, които като него мечтаеха да повдигнатъ отечеството си. Тъй именно той влѣзе въ кржга на полската емиграция и посещаваше князъ Чарториски. Поляцитѣ упражниха силно влияние върху неговитѣ политически схващания. Сигурно отъ тѣхъ той имаше тая любовь къмъ дипломатически комбинации и обширни проекти. Тѣ оставиха и друга следа въ духа му: недовѣрието къмъ Русия.

Когато се завърна въ България, Чомаковъ се установи въ Пловдивъ. Националното възбуждение въ този градъ бѣ въ разгара си. Той зае тамъ веднага видно мѣсто. Когато провинциитѣ изпратиха делегати въ Цариградъ

(1861 г.) Чомаковъ биде избранъ отъ два изъ най-виднитѣ окржзи — Софийския и Пловдивския.

Чомаковъ пристигна въ Цариградъ въ единъ твърде важенъ моментъ. Българското движение бѣ направило вече две важни крачки къмъ успѣха: въодушевлението на народнитѣ маси и опората въ една възобновена историческа действителность. Но за голѣмитѣ сражения, които предстоеха въ Цариградъ, сражения, въ които, бидейки вече заточенъ — Илларионъ не можеше да играе ржководна роля и за която дори ако бѣ тамъ не би билъ подходящъ, липсваше политически водачъ на българитѣ; и тѣ трѣбваше да го намѣрятъ именно въ лицето на Чомакова.

Чомаковъ отговаряше на всички условия за изпълнение на тази задача. Семейнитѣ му връзки, възпитанието, което му даваше достжпъ въ най-високитѣ сфери, познаването на Европа, гордиятъ оптимизъмъ, който той черпѣше въ точното познаване на духовнитѣ сили на своя народъ, изкуството да групира въпроситѣ така че по-добре да се схване цѣлото. На всичко отгоре той притежаваше тѣзи две необходими за единъ голѣмъ водитель каче-

ства: инстинкта правилно да схваща и авто
торитетъ. Заповѣдническата природа на харак
тера му не му пречеше, защото, за да вод
едно движение, кждето толкова противопо
ложни влияния се кръстосваха, бѣ необходим
здрава ржка. Неговата амбициозность, чийт
размахъ и сила съвременницитѣ му възхвал
ватъ, не му вредѣше, защото тя се смѣсваш
съ любовьта му къмъ общественото благо
засилваше само енергията му. Впрочемъ, влас
ническитѣ склонности не се израждаха у нег
никога въ надменность: той бѣше напротив
твърде сърдеченъ и приветливъ. Всички бъ
гарски патриоти, или приятели чужденци м
наваха презъ неговия работенъ кабинетъ, ил
сядаха на неговата софра. Казваха му: „Вс
шата кжща най-сетне ще престане да ви пр
надлежи". Това не бѣ чудно, защото сам
той не си принадлежеше вече.

Чорбаджи Вълко, както и по-младиятъ м
братъ Чорбаджи Стоянъ, бѣха подържал
приятелски връзки съ множество паши в
Цариградъ; имената на неговитѣ чиновци д
доха възможность на Чомаковъ да влѣзе в
най-високитѣ турски кржгове. Но особено п
ляцитѣ, на чело съ Чайковски го препорж

ваха предъ Портата. Чрезъ тѣхъ сжщо тъй той влѣзе и въ дипломатическитѣ кржгове. Неговата личность направи останалото. Въ момента до който сме достигнали, сиречъ 1864 г., година въ която българската община въ Цариградъ го избра за свой председатель, Чомаковъ заемаше вече твърде важно положение. Той се ползуваше едновременно отъ довѣрието на турското правителство и уважението на посолствата. И неговиятъ престижъ се увеличаваше.

Всѣки случай неговата деятелность не даваше още плодове. Всичко което предприемаше се сблъскваше съ умишлената и прикрита съ доброжелателство инертность на Аали паша. Потикътъ, който трѣбваше да изведе българския въпросъ отъ неговото състояние на застой, дойде отъ друга страна.

Въ 1864 г. Николай Павловичъ Игнатиевъ, по-късно графъ, идѣше да представлява Русия предъ Портата.

Игнатиевъ е оставилъ въ дипломатическата история на Изтока гръмко име. Около неговата роля се е създала цѣла легенда. Не е рѣдкость да прочетете нейде, че той е създалъ българската екзархия. Казвало се е

дори, че той е измислилъ самата българска нация. Безъ съмнение, неговата дейность е значителна; но трѣбва да я намалимъ до размѣритѣ на действителностьта. Тази задача е лесна за насъ, благодарение съвестния трудъ, който единъ твърде виденъ руски дипломатъ, графъ Григорий Трубецкой, е публикувалъ въ Revue d'Histoire diplomatique, трудъ написанъ възъ основа архивитѣ на руското посолство въ Цариградъ.

Изнатиевъ е твърде интересна личность, промѣнчива, привеждаща дори въ недоумѣние. Официалнитѣ документи, които напълно ни осведомяватъ върху неговата дейность, не хвърлятъ достатъчно свѣтлина върху неговия образъ. За да го очертаемъ, би трѣбвало да чакаме мемуаритѣ на неговитѣ съвременици. Въ всѣки случай, отъ всичко онова, което знаемъ за епохата, Игнатиевъ изпъква предъ насъ едновремено гъвкавъ и енергиченъ, готовъ да приеме новитѣ положения, безъ да губи никога надеждата да ги промѣни въ своя полза, съ умъ плодовитъ въ изнамиране на всевъзможни срѣдства; той не се спира прѣдъ това, да примѣси малко хитрость въ своята изобретателность; съвсемъ не док-

тринеръ, нито мистикъ, което често се срѣща между неговитѣ компатриоти, но съ високо понятие за мисията на Русия и нейното величие. Да го обрисуваме съ три думи, ще кажемъ, че той бѣ единъ реалистъ, страстенъ и ловъкъ.

Когато тръгна за своя постъ, той не получи никакви опжтвания отъ своето правителство за поведението, което трѣбваше да държи по отношение българския въпросъ. Неговиятъ прѣдшественикъ, князъ Лобановъ, се застжпваше горещо за разрешението на този въпросъ чрезъ едно прѣко споразумѣние между българитѣ и Фенеръ. Той намираше, че тази политика най-добре отговаряше на интереситѣ на Русия и я усвои безрезервно. Това, което той внесе ново, то бѣ личното му държане. Презрителниятъ аристократизъмъ на князъ Лобановъ не бѣ видѣлъ въ тая църквна разпра друго, освенъ единъ скученъ епизодъ; съ интуицията на своя умъ Игнатиевъ схвана веднага, че се касаеше напротивъ до единъ твърде важенъ моментъ въ еволюцията на балканския християнизъмъ. И той вложи тамъ всичкото си внимание, направи го най-важния обектъ на своята мисия.

Щомъ пристигна въ Цариградъ, Игнатиевъ отправи усилията си къмъ Фенеръ; но той скоро разбра, че това е напразно. И наистина, въ лицето на патриарха Софрониосъ той намѣри единъ ограниченъ човѣкъ, невъзприемчивъ къмъ политически схващания и напълно подчиненъ на фанатицитѣ. Той се обърна тогава къмъ нѣколцина влиятелни членове на гръцката колония, повечето чужди поданици, които посещаваха руската легация. Той имъ даде да разбератъ, че съ протакането на българския въпросъ елинизма увеличава опасностьта му и че предвидъ политическитѣ събития, които се зачеваха, трѣбва на всѣка цена да се възстанови духовното единство на православния свѣтъ и да се улесни по този начинъ историческата роля на Русия по отношение на Портата. Думитѣ на руския дипломатъ произведоха толкова по-голѣмъ ефектъ, че революционнитѣ интриги, наченати въ Критъ, изглеждаха отново да повдигатъ източния въпросъ и да водятъ окончателна намѣса на силитѣ въ турскитѣ работи.

На 18 ноември 1865 г. двама видни гърци, Георги Зарифи и Стефановичъ, поискаха да размѣнятъ мисли съ българскитѣ водители. Тѣ

окотно имъ дадоха срѣща. Следъ като заявиха, че не сж натоварени съ никакъвъ мандатъ и че нѣматъ друго предъ видъ освенъ висшитѣ интереси на хармонията между християнския свѣтъ, Зарифи и Стефановичъ започнаха върху каква база бѣ възможно едно съглашение между българския народъ и фенерската църква. Българскитѣ искания бѣха познати. Тѣ бѣха формулирани преди нѣколко години въ едно изложение въ осемь точки и съобщени на патриаршията. Българскитѣ водители се позоваха по принципъ на този документъ. Все пакъ, подъ влияние на Чомаковъ, тѣ внесоха въ своята програма нови опредѣления.

Дотогава българскитѣ водители се бѣха занимавали най-вече съ отношенията на своята бждеща организация съ гръцката патриаршия. Тѣхниятъ идеалъ се свеждаше къмъ създаването на една национална църква, ползуваща се отъ абсолютна или най-малко достатъчна независимость. Чомаковъ вмъкна въ българския въпросъ едно ново [illegible]дище, което лекаполека стана преобладаваще въ него, и найсетне напълно го подчини: териториалното гледище. Коя ще бжде територията на бъл-

гарската църква? Кои епархии ще брои тя? Чомаковъ имаше твърде проницателенъ умъ за да не види — както правѣха вече чуждитѣ посланици — задъ църковната борба едно подновяване на стария политически дуелъ между гърци и българи. Той знаеше много добре, че териториалната подѣлба между двете църкви — каквито и да бѫдатъ иерархичнитѣ отношения между тѣхъ — трѣбваше единъ день да влѣзе въ смѣтката при опредѣляне политическитѣ граници на Гърция, вече сѫществуваща и на България, която тепърва щѣше да се създава, но чиято поява нѣмаше да се забави. Затова, безъ да отрича важността на повече или по-малко автономния характеръ на българската църква ний ще видимъ по-далечъ значението което той придаваше на тази страна отъ националния въпросъ—Чомаковъ ще постави на пръвъ планъ териториалния въпросъ.

Срѣщата между двамата гръцки първенци и българскитѣ водители остави и у двете страни толкова благоприятно впечатление, че биде последвана отъ редовни преговори. Зарифи и Стефановичъ присъединиха къмъ себе си още двама влиятелни членове отъ гръцката

колония, Видовъ и Балтаджи. Отъ страна на българитѣ бѣха изпратени: Чомаковъ, Д. Геоглу, Тъпчилеща, Добровичъ, Камбуровъ и Захари Гюровъ. Понеже и отъ дветѣ страни се проявяваше еднакво добра воля, бързо дойдоха до единъ задоволителенъ резултатъ, който бѣ отбелязанъ писмено.

За да дойдатъ до това споразумение, българитѣ бѣха принудени да намалятъ нѣкои отъ предишнитѣ си искания, но затова пъкъ спечелиха по отношение териториалния въпросъ. Гръцкитѣ посрѣдници признаваха като принадлежащи по право на българитѣ всички епархии, кждето тази нация бѣ по-многочислена. Въ Македония българитѣ държаха, възъ основа на този принципъ, Скопската, Битолската Охридската, Касторийската, Воденската, Велешката, Дебърската, Струмишката, Кукушката и Мъгленската епархии, съ една дума цѣлата Вардарска долина, както и цѣла Македония на западъ отъ тая рѣка.

Гръцкитѣ посрѣдници не бѣха упълномощени да водятъ преговори отъ името на гръцката църква. Тѣ се нагърбиха само да препоржчатъ за удобрение на патриарха постигнатото съглашение, което охотно сториха. Но

Софрониосъ не бѣше способенъ да разреши по силата на личния си авторитетъ важния въпросъ, който му бѣ предоставенъ. Той мо-жа само да обещае, че ще свика едно ново събрание. Фактически, това значеше да бут-нешъ политиката на помирение къмъ явна ги-бель. Събранието имаше сжщия съставъ както въ 1864 г., въ него се забелязаха сж-щитѣ тенденции на непримиримость. Най-ек-залтиранитѣ отъ теолозитѣ, взимащи участие въ това събрание, предложиха даже да се отстранятъ по принципъ българскитѣ искания, като заплашващи чистотата и достоинството на българската църква.

Наскоро следъ закриване на събранието има една нова криза въ патриаршията. Като приемникъ на слабия Софрониосъ дойде Гри-горий VI. Трубецкой казва, че следъ падането на Цариградъ гръцката църква не е имала на чело шефъ по-достоенъ. Безъ да отиваме тъй далечъ, трѣбва да се признае наистина, че този човѣкъ бѣ съ широкъ размахъ. Следъ неговото избиране нѣмаше никакъвъ натискъ отъ негова страна. Едно общо и спонтанно желание го възведе на трона на православ-ната църква. Григорий VI бѣ заемалъ вече

по-рано този тронъ и познаваше всичкитѣ мѫчнотии и горчевини, свързани съ него. Той прие да се завърне само подъ условие, че ще бѫде съ развързани рѫце. Тъй че той се настани въ Фенеръ като диктаторъ.

Най-неотложната задача въ очитѣ на новия патриархъ бѣ българскиятъ въпросъ. Действително, малко следъ възкачването си той изработи единъ проектъ, който отиваше, ако се поставимъ отъ гледна точка на гърцитѣ, твърде далечъ по пѫтя на отстѫпкитѣ. Безъ да навлизаме въ подробности, които не представляватъ никакъвъ интересъ, нека кажемъ, че той утвърдяваше една автономна българска църква, безъ да има други връзки съ гръцката патриаршия освенъ тѣзи на васалъ къмъ сюзеренъ. Тази църква трѣбваше да има своя собствена територия и това именно бѣше най-важната новость въ този проектъ.

Ний достигаме тукъ до единъ решителенъ завой въ българо-гръцката разпря. Религиозната ѝ страна бърже намалява и наскоро съвсемъ изчезва. Ще се препиратъ още, дали бѫдещата българска иерархия трѣбва да бѫде напълно, или наполовина независима, но нѣма да мислятъ вече за друго, освенъ за

подѣлбата на епархиитѣ. Двете раси, чийто антагонизъмъ пълни осемь вѣка въ историята на Изтока, се възправяха отново лице срещу лице, борейки се чрезъ други срѣдства, но за сѫщия обектъ: българитѣ — за тѣхнитѣ земи, гърцитѣ — за хегемонията.

Чужденцитѣ не пропуснаха да забележатъ, че българскиятъ въпросъ влиза въ нова фаза. Ето какво пише единъ проницателенъ френцузки дипломатъ, Енгелхардъ, върху проекта на Григорий VI:

„Този проектъ, макаръ и твърде простъ нагледъ, създаваше не една мжчнотия на практика. Защото, какъ да се опредѣли до кждѣ ще се простира земята, върху която той ще се приложи? Ако се вземе за основа на дѣлението числеността на двете заинтересувани народности, ще бждатъ принудени да славянизиратъ не само висшето духовенство на самата България, но сѫщо и това на Македония и Тракия, кждето българитѣ сѫ навсѣкжде по-многобройни. Какво би останало на гръцкото епископство, когато, веднажъ направено разпредѣлението, щѣха да установятъ, че освѣнъ Тесалия и Епиръ, Балканскиятъ п-овъ не съдържа наистина повече

отъ 500,000 гърци, въ които влизатъ 200,000 които живѣятъ въ Цариградъ?“ Самитѣ гърци си даваха много добре смѣтка за щетитѣ, които щѣше да имъ нанесе едно раздѣляне на българскитѣ земи върху базата на националноститѣ. Трудоветѣ на самитѣ тѣхни учени даваха такива сведения за разпространението на българската народность, че бѣха въ състояние да накаратъ да трепери всѣко гръцко сърдце. Тъй, въ 1865—67 г. бѣха излѣзли въ Атина подъ заглавие: *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν δμόρων ελληνικῶν καὶ ἰλλυρικῶν χωρῶν*, два тома история и география, посветени на Епиръ и околнитѣ области. Въ втория томъ авторътъ, П. Арвантиносъ, дава едно сбито описание на македонскитѣ градове и на тѣхното население. Той казва за Битолската область (с. 127):

„Пелагония. — Старъ градъ и провинция на Македония. Въ Пелагония се намира новиятъ градъ Битоля, наричанъ още Монастиръ, съ население 20000 души... Жителитѣ му християни говорятъ главно български *(Οἱ χριστιανοὶ κάτοικοί της λαλοῦσι κυρως Βουλγαρικὴν γλῶσσαν)*.

За Струмица (с. 162).

„Струмица. — Градъ разположенъ на границата на Македония, между Радовишъ и Вардаръ, наричанъ нѣкога Тивериополисъ, днесъ съ население отъ 3000 души отъ българска народность *(φυλῆς Βουλγαρικῆς)* съ единъ владика, по-рано подчиненъ на охридската архиепископия".

За Прилепъ (с. 137).

„Прилепъ, или по-рано нареченъ Перлепе, градъ въ Македония, често споменаванъ въ гръцката история. Днесъ населението му се състои отъ 1200 мусюлмански и християнски семейства; последнитѣ сж българи и власи *(φιλῆς Βουλγαρικῆς καὶ Βλαχικῆς)*.

Останалото е подобно по съдържание. Гърцитѣ намираха подобни свидетелства у най-добре осведоменитѣ си автори. Ако впрочемъ можеха да иматъ нѣкое съмнение върху това, нѣмаше освенъ да видятъ проявленията на населението, което прогонваше фанариотскитѣ владици отъ споменатитѣ провинции. При тѣзи условия, да се отстжпятъ на българитѣ епархиитѣ, които имъ принадлежаха въз основа на народностьта, значеше да се дадатъ на утрешната българска църква и на

бѫдещата българска държава не само Дунавска България, но и Тракия и Македония; Тракия, разположена до вратитѣ на Цариградъ и Македония, допираща прага на Елада. Министърътъ на краль Георги въ Цариградъ имаше право като казваше на графъ Игнатиевъ: „Цѣлото бѫдеще на Гърция се защищава отъ днесъ. Въпросътъ е поставенъ между славизма и гърцизма. Касае се, следователно, да не проявимъ слабость“.[1]

Колкото се отнася до Дунавска България, гърцитѣ бѣха готови да се простятъ съ нея. Тази провинция заемаше едно особено положение и не нарушаваше идеалната линия на византийската империя, както си я чертаеше гръцкото въображение. Но да оставятъ българитѣ да слѣзатъ по-долу, елинизма смѣташе, че се излага на смъртна опасность. Затова гръцкиятъ министъръ казваше на Игнатиевъ, че „за да се избѣгне всѣко недоразумѣние, необходимо е да ограничатъ българитѣ съ линията на Балкана“.

На тази името формула се спрѣ Григорий VI. Територията, която той приписваше

---

[1] Гр. Трубецкой, op. cit, с. 177.

на бъдещата българска църква се прости-
раше наистина на северъ отъ Балкана, до
устието на Дунава и отъ западъ на изток
вървѣше отъ Нишъ до Черно море. Тя съдър-
жаше съ една дума освенъ областитѣ, които
ще съставляватъ въ 1878 г. българското кня-
жество, долината на Морава, която Берлин-
скиятъ конгресъ даде сетне на Сърбия и До-
бруджа, която сжщиятъ конгресъ даде на
Ромъния.

Преди да даде на своя проектъ официа-
ленъ характеръ, Григорий VI, който хранѣше
преданость къмъ Русия го съобщи на графъ
Игнатиевъ. Той каза на руския дипломатъ че,
позовавайки се само на своята съвесть и безъ
огледъ къмъ своя народъ, той е отишълъ по-
далечъ отъ възможнитѣ отстжпки и чувствува
че е изпълнилъ цѣлия си дългъ като глава
на църквата и като християнинъ. Подчерта-
вайки значението на решението, чрезъ което
той приписваше на новата църква една раз-
граничена територия, съ което той съживѣ-
ваше България като една отдѣлна цѣлость
той прибави тѣзи многозначителни думи: „Азъ
съгражданъ съ собственитѣ си ржце единъ
мостъ за политическата независимость на бъл-
гаритѣ".

Изявлението на Григорий VI бѣ прието отъ графъ Игнатиевъ най-сърдечно. „Проектътъ на патриарха, съобщава той на своето правителство, съдържа редица измѣнения, представящи най-ефикаснитѣ гаранции на българскитѣ искания".

Точката, отнасяща се до териториялното разграничение на българската църква особено задоволява посланика. Той вижда въ нея постулатъ за политическата еманципация на България.

Между туй, безъ да може да се каже че идеята, която поради войната презъ 1877 г. бѣ вече назрѣла въ умоветѣ на рускитѣ държавници или че бѣ ясно обрисувана, явно е, че князъ Горчаковъ и неговитѣ съмишленици вече оттогава бѣха склонни къмъ една енергична акция, дори ако бѣ нужно радикална, въ полза на народитѣ въ Турция, между които, намирайки се на пжтя за Цариградъ, България въ очитѣ на рускитѣ политици заемаше първо мѣсто.

Игнатиевъ мислѣше, че българитѣ ще приематъ благосклонно проекта на патриарха. „Ако тѣ сж запазили, пише той на 7 юлий 1867 г. на своя министъръ, макаръ капка

здравъ смисълъ за политика, и малко истинск
преданость къмъ дѣлото на православието, т
би трѣбвало да приематъ безъ колебание то
неочакванъ успѣхъ, който изглежда да дав
най-сетне изходъ на единъ въпросъ, смѣтан
отдавна за неразрешимъ".[1] Тъй че той с
истинска досада ги видѣ да взиматъ едно не
примирително положение.

Посланикътъ познаваше нѣколцина от
българскитѣ водители. Той ги повика при се
бе си и се помжчи да ги доведе до по-при
мирителни схващания. Той имъ напомняше, че
никое обновително движение не се е хвърлял
отъ първата си още крачка къмъ крайната
цель на своитѣ стремежи, че тѣ трѣбва за
известно време да се задоволятъ отъ предло
женитѣ отстжпки, подготвяйки една мждра и
умѣрена политика. Сочейки имъ сериозната
опасность на която ще изложатъ своето дѣло
като докосватъ религиозната чувствителност
на Русия, той казваше: „Царьтъ и руското
правителство не ще ви простятъ никога, че
чрезъ неразумнитѣ си искания и упорита поли
тика вий предизвиквате въ лоното на светата

---

[1] Гр. Трубецкой, ibid. с. с. 176—177.

православна църква единъ скандалъ и едно разпокъсване".

Думитѣ на този дипломатъ правѣха впечатление на българскитѣ водители, но не промѣняха възгледитѣ имъ. Да приематъ едно разрешение, което затваряше България между Балкана и Дунава бѣше наистина, дори въ очитѣ на най-умѣренитѣ водители, абсолютна невъзможность.

На проекта на Григорий VI българскитѣ водители отговориха съ единъ мемуаръ, отправенъ до Портата. Този документъ е интересенъ отъ нѣколко страни. Той започва съ едно искане, касаещо се до възобновяването на Охридската патриаршия. Преди да бъде завладѣна отъ турцитѣ, България имаше две патриаршии, една въ Охридъ и друга въ Търново. Защо искаха сега възсъздаването на Охридската патриаршия, а не това на Търновската? Защото тя имаше по благороденъ произходъ и бѣ оставила по-живъ споменъ.

Колкото се касае до териториалното разграничение, българскитѣ водители заставаха на една гледна точка напълно отговаряща на днешната епоха. Като основа за едно приемливо разрешение, тѣ предлагаха принципа на

националноститѣ; като методъ — прѣкото допитване до населението. „Ний заявяваме публично, четемъ въ тѣхния мемуаръ, че не щемаме никакви искания върху онѣзи епархии, които ще пожелаятъ да останатъ подъ прѣкото владичество на патриаршията".

Портата не бѣ недоволна отъ непримиримостьта на българитѣ. Но задоволството, което ѝ причиняваше осуетяването на проекта на Григорий VI не бѣ пълно. Правителството си даваше смѣтка, че следъ като бѣха отхвърлили предложенията, изобщо взето значителни за Фенеръ, българитѣ ще станатъ едновременно по-взискателни и по-нетърпеливи. Портата бѣ тайно окуражавала тѣхната непримиримость — тя бѣ толкова повече ангажирана по отношение на тѣхъ. Всѣкакъ уреждането на българскиятъ въпросъ се налагаше. Неотложностьта бѣ толкова по-голѣма, че революционната агитация въ България ставаше между туй обезпокоителна.

Движението за политическа независимость започна въ България по късно отколкото въ Сърбия и Гърция. Нѣма освѣнъ да хвърлимъ погледъ върху картата, за да отгатнемъ причината. Наистина очевидно е, че разпокъс-

ването на Отоманската империя не можеше да започне отъ центъра, но отъ периферитѣ. Обаче би било погрѣшно да се мисли, че българското население бѣ останало чуждо на идеитѣ за свободата. И наистина, още въ началото на XIX столѣтие виждаме българи замѣсени въ всички възстания на полуострова. Въ първиятъ сръбски бунтъ единъ отъ прославенитѣ поручици на Карагеорги бѣ българскиятъ хайдутинъ Велко, който се биеше на чело на 4000 свои сънародници. Известно число българи взеха сжщо тъй участие въ гръцкото освободително възстание. Единъ български войвода, Хаджи Христо, особено се отличи и останалъ въ Гърция, получи високъ постъ въ кавалерията. Даже въ самата България не липсваха опити за повдигане на възстания, макаръ и на дребно и безъ изгледи за успѣхъ. Въ 1828, когато Дибичъ минава Балкана, голѣмо число възстаници се събиратъ въ Котелъ подъ предводителството на Георги Мамарчевъ; но Одринскиятъ миръ, провъзгласенъ наскоро следъ това, не имъ даде друга възможность освенъ да се изселятъ и да следватъ оттеглящитѣ се руси. Десеть години покъсно, въ 1839 г. Мамарчевъ се появи въ

Търново; съзаклятието, което той организира изглежда да е било доста сериозно, но, издадено отъ гръцкия владика Иларионъ, то биде жестоко унищожено. Въ 1841 г. пъкъ часть отъ западна България се повдига. Събитието бѣ вече доста значително за да привлече вниманието на силитѣ. Френзкото правителство бѣ толкова заинтересувано, че Гизо изпрати економиста Бланки да направи една анкета на самото мѣсто, кждето бѣ избухналъ бунта.

Това движение се разиграваше въ областьта на Морава. „Въ долината между Пиродъ и Нишъ, пише Бланки,[1] избухна първоначалната вражда между християнитѣ и турцитѣ, поради завземането на нѣкои постове, кждето българитѣ, въоржжени съ тояги бѣха успѣли да се сдобиятъ съ едно орждие.“ Говорейки за ужасната пирамида издигната въ Нишъ отъ черепитѣ на жертвитѣ при потушаването на бунта, французкиятъ пжтешественикъ добавя: „Азъ се поклонихъ съ почить на останкитѣ на християнитѣ, умрѣли въ защита на отечеството и религията си; ще дой-

[1] A. Blanqui. Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841, Paris 1843.

де день може би, когато на това мѣсто, което сега съхранява осквернените останки, освободена България ще вдигне храмъ въ тѣхна паметь."[1]

Въстанието въ Нишъ бѣ лесно потушено Видинското, което избухна десеть години по-късно (1851) имà сѫщата печална участь. Ясният резултатъ отъ всички тия мѣстни въстания бѣ въ края на крайщата да се покаже, че България не можеше още съ собствени сили да разклати отоманското могѫщество и да завоюва политическата си свобода. Оттукъ нататъкъ задълго нѣма масови бунтове въ България. Борбата срещу турското иго се върна отново къмъ традиционнитѣ срѣдства: хайдутитѣ. Хайдутитѣ обаче дѣйствуваха изолирано, безъ никаква друга връзка помежду си освенъ нуждата да си подпомагатъ понѣкога за да избѣгнатъ турскитѣ преследвания; тѣ бѣха чужди на каквото и да е политическо схващане и следваха само своитѣ авантюристични наклонности и свободолюбие. Пръвъ Раковски имъ постави национални задачи и ги насочи къмъ съвмѣстно действие.

---

[1] Ibid, c. 168.

Въ предшествуващитѣ глави ние на нѣколко пѫти споменавахме името на Раковски.[1] Легендата завладѣ това име преди историята. Колкото се отнася до него, самото мнение на съвременницитѣ му е цѣла легенда. Презъ цѣлия си животъ той поразяваше тѣхното въображение. И той прибавяше по тоя начинъ къмъ впечатлението за своето истинско величие очаровението на една таинственость, непрестанно растяща и разнообразна.

Голѣма часть отъ своята слава Раковски дължеше на своитѣ литературни трудове. Ние не ще можемъ да се занимаемъ тукъ съ тѣхъ, защото това твърде много ще ни отвлече отъ предмета. За насъ съвременницитѣ, неговото дѣло представлява чисто исторически интересъ. Голѣмата епическа поема, която прослави името му — сравняваха го съ Виргилия — и която тогавашнитѣ патриоти декламираха въ

[1] По случай 50 годишнината отъ смъртьта на Раковски (1917 г.) Боянъ Пеневъ и М. Арнаудовъ професори отъ Софийския университетъ, и А. П. Стояновъ публикуваха отлични монографии за него, събрани въ единъ томъ, — на български — озаглавенъ Г. С. Раковски.

екстазъ, Горски пѫтникъ,[1] е интересна само поради намѣренията на автора и днесъ четенето ѝ е отекчително. Теориитѣ чрезъ които Раковски, служейки си съ сравнителната филология, установяваше, че българитѣ сѫ прѣки потомци на арийцитѣ, че подъ името пелази тѣ съставляваха най-старото население на Европа, че тѣхниятъ езикъ е най-близъкъ до санскритския и че другитѣ езици на континента, включително гръцкиятъ и латинскиятъ произлизатъ непосрѣдно отъ него, тия теории, които бѣха източникъ на патриотична гордость и на презрение къмъ елинизма за цѣло едно поколѣние, днесъ представляватъ само куриозитетъ. Така е и съ езика му. Раковски, който искаше да новоторствува навсѣкѫде и въ всичко да налага волята и фантазиитѣ си, се стремѣше да смѣси въ една хармонична синтеза, носяща неговия отпечатъкъ, миналото и настоящето. Въ резултатъ на това се явява единъ страненъ езикъ, усѣянъ съ архаизми, съ произволенъ синтаксисъ и напомнящъ нѣкаква готическа катедрала създадена отъ въображението на нѣкой кубистъ.

---

[1] Горски пѫтникъ е героиченъ разказъ въ стихове въ който авторътъ възхвалява храбростьта на хайдутитѣ.

Влиянието на Раковски като литераторъ върху духоветѣ презъ епохата на възраждането бѣше толкова значително, че никое друго не може да се сравни съ него. Ролята му обаче на политически агитаторъ бѣ още по-голѣма. Той бѣ въ сѫщность създателя на революционното движение въ България. Той бѣше едновремено и неговъ създатель и теоретикъ и водачъ. И ако смъртьта му попречи да го изведе до победата, той е който начерта неговото окончателно направление и програма.

Раковски е роденъ, както толкова други значителни личности въ българското движение, въ гр. Котелъ.

Той бѣ внукъ на Мамарчева, храбриятъ войвода, който въ 1828 година бѣ вдигналъ знамето на бунта. Споменахме вече, че неговия съгражданинъ, князъ Богориди го бѣ назначилъ въ Куручешменското училище. Раковски стана въ него добъръ елинистъ, обаче неговиятъ кипящъ темпераментъ не му позволи да завърши учението си. По неизвестни причини той напусна и Цариградъ. Отъ тукъ за него започва единъ скитнически животъ, пъленъ съ авантюри.

Въ 1841 год. той се явява въ Браила. Той е едва двадесетгодишенъ и мечтае вече да развълнува Ориента. Отъ романтизъмъ той започва да се нарича Савва Македонъ. Следъ като селското възстание въ Нишъ бѣ потушено, една група възстаници решаватъ да минатъ Дунава и да повдигнатъ северна България. Раковски е съ тѣхъ. Единъ ромжнски патраулъ се опитва да ги спре; стрелятъ върху него; отъ дветѣ страни падатъ убити и ранени. Раковски е осжденъ на смърть; той обаче има гръцки паспортъ: гръцкиятъ консулъ го спасява и го качва на единъ параходъ. Раковски слиза въ Марсилия. Той прекарва въ Франция една година и половина. Дали е живѣлъ въ Парижъ? Предполага се. Това което е известно е, че той научава френски езикъ и че се прониква отъ демократичния духъ, който подготвяше революцията отъ 1848 г.

Въ 1843 г. Раковски е пакъ въ Цариградъ. Неофитъ Бозвели дава първия сигналъ за събуждането на българитѣ. Той става горещъ поклонникъ на стария борецъ съ когото има-ше много сходни черти и се подчинява на него-говото влияние. Дали не подъ сжщото влия-ние, той се решава да прегърне една кариера

толкова чужда на неговата природа? При вс
това ето го учитель въ Търново; отъ пър
витѣ дни обаче единъ остъръ инцидентъ съ
мѣстния гръцки владика го принуждава да с
отиде. Той отива въ родния си градъ Котелъ
Тамъ царѣше една груба и високомѣрна оли
гархия. Раковски се опитва да повдигне на
рода срещу нея. Чорбаджиитѣ отъ своя страна
го обвиняватъ, че вълнува страната. „Той е
обиколилъ Европа, казваше тѣхната молба до
правителството, и сега, между насъ, той се
качва на конь, размахва саблята си и обсипва
съ хули турцитѣ, тѣхната раса и тѣхната вѣра".
Поради този доносъ Раковски и баща му би
ватъ арестувани и изпратени въ Цариградъ.
Тукъ ги хвърлятъ въ тъмница, въ която оста
ватъ до 1847 год.

Българското движение въ Цариградъ се
ечертава по-ясно. Едва освободенъ Раковски
се хвърля въ него. По-късно той претендира,
че е игралъ въ него първостепенна роля, нѣ
що, което не се оправдава въ действителность
Въ Цариградъ той посещава Чайковски и под
пада за известно време подъ полско влия
ние. Скоро обаче събитията го хвърлятъ въ
друга посока.

Руско-турскиятъ конфликтъ се очертава. Мисията на Менчиковъ събужда свѣтли надежди въ сърдцата на българитѣ. Когато войната за почва, Раковски основава една тайна дружина, членоветѣ на която се натоварватъ да заематъ служби въ турската армия съ двойната цель да пазятъ българското население отъ звѣрствата на войскитѣ и, въ удобния моментъ, да го повдигнатъ за да улеснятъ настжплението на руситѣ. Самъ Раковски е назначенъ за първи драгоманъ при турския генераленъ щабъ въ Шуменъ.

Между това заговорътъ се разкрива. Раковски, арестуванъ, е отправенъ въ Цариградъ. По пжтя той успѣва да се измъкне. Все пакъ той отива въ Цариградъ, обаче за да образува хайдушка чета. Презъ юний 1854 г. той съ своитѣ другари е въ Балкана и очаква пристигането на рускитѣ войски. Скоро обаче той се научава за тѣхното отстжпление, нѣщо, което го заставя да заскита изъ горитѣ и да се крие. Въ 1855 г. той минава Дунава и избѣгва въ Ромъния.

Крайното поражение надъ руситѣ го отчайва. „Ратъ сж прикрати и парижшкій миръ сж приключи, и наши българскы надѣжди из-

чезнахѫ като сновидѣнія. . .“, пише той на единъ свой приятель. Влизането на Турция въ европейския концертъ му вдъхва най-мрачни предчувствия. Тогава, когато водачитѣ на българското движение очакватъ отъ западното влияние едно смекчаване на турския режимъ и една политика благоприятна за напредъка на народноститѣ, Раковски вижда въ това само едно затвърдяване на деспотизма, маскиранъ отъ псевдолибералнитѣ маневри на силитѣ. Русия бита, Европа даваща доказателства за егоизма си, Раковски не вижда за България никакво друго спасително срѣдство освенъ раволюцията. Въ единъ планъ за автобиография, който е намѣренъ въ неиздаденитѣ му книжа, той е отбелязалъ този моментъ отъ живота си съ следнитѣ нѣколко думи:

„Начялото и конечното ми рѣшение за откритѫ борбѫ съ турско то правитьлство прѣзь прѣсѫтѫ и сабѭ-тѣ“[1]. Оттогава българското народностно движение се раздѣля на две течения: легална агитация, на която Цариградъ остава седалище и революционна агитация, която има за центъръ ту Ромъния, ту Сърбия.

[1] „Съдържание на житието ми“, т. 64.

Следъ Парижкия договоръ влахомолдавскитѣ княжества бѣха още окупирани и въ тѣхъ не бѣ възможна никаква политическа дейность. Въ 1856 г. Раковски напуща Букурещъ — изгоненъ, споредъ една твърде вероподобна версия — и отива презъ Бѣлградъ въ Нови садъ — въ Банатъ. Въ онова време Нови садъ бѣше за сръбското племе огнище на литературата и на политическитѣ борби срещу австрийския абсолютизъмъ. Раковски се сближава съ водителя на сръбското политическо движение, Медаковичъ и получава отъ него горещо съдействие за своята собствена мисия. По тоя начинъ той можà да предприеме печатането на Българска дневница, къмъ което по-късно прибавя литературната притурка Дунавски лебедъ.

Изданията на Раковски направиха въ българскитѣ земи много силно впечатление, което обезпокои Високата порта. Тя поиска съ нота, изпратена въ Виена, да го спре; австрийското правителство постжпи по-добре — то изгони редактора имъ.

Изгоненъ отъ Хабсбургската монархия, Раковски отива въ Молдавия. Портата обаче

и тамъ го преследва. За да избѣгне заповедьта за арестуването му, той избѣгва въ Одеса (1858) и остава тамъ близу две години.

Отъ литературно гледище неговото престояване въ Русия е плодотворно. Тамъ той пише исторически трудове, въ които фантазията надминава ученостьта и филологически съчинения, въ които се проявява единъ самобитенъ и оригиналенъ духъ, той публикува единъ планъ за научно изследване на миналото на България, събира фолклоренъ материалъ, замисля речникъ. Тия му занятия обаче не го отвличатъ никакъ отъ поезията: той продължава да работи върху Горския пѫтникъ, първата часть отъ който бѣ излѣзла въ Нови садъ.

Той не напуща и политическитѣ си занятия. Въ Одеса той пише книгата „Изтупленный дервишъ или Възточный въпросъ“, една интересна измислица, въ която, беседвайки съ двама французи върху състоянието на турската държава, единъ дервишинъ имъ разказва, какъ, като взелъ хашишъ се видѣлъ пренесенъ на онзи свѣтъ и какъвъ разговоръ дочулъ тамъ между махмуда, султана-реформаторъ и неговия везиръ Решидъ.

Въ 1860 г. неспокойниятъ духъ на Раковски го прогонва и отъ Одеса. Презъ мартъ той се явява въ Бѣлградъ. Той смѣта да остане тамъ малко, защото неговата амбиция търси вече по-широкъ кржгъ на дейность: той иска да посети европейскитѣ столици и да пледира предъ канцелариитѣ и общественото мнение каузата на българския народъ. Тия проекти обаче се сблъскватъ съ всевъзможни мжчнотии и той се установява въ Бѣлградъ. Сръбското правителство го посрѣща много добре и отказва да го предаде на Високата порта, която иска неговата екстрадиция.

Въ Бѣлградъ Раковски се посвещава главно на агитация. Той започва отново издаването на Дунавски лебедъ и иска да даде направление на България. Той се явява въ нова светлина сега: историкътъ — визионеръ, филологътъ съ фантастичнитѣ теории се явява като човѣкъ на политиката. Неговитѣ мнения въ продължение на повече отъ петдесеть години не загубиха почти нищо отъ своята правилность; на времето си тѣ не можеха да бждатъ друго освенъ продуктъ на единъ особено проницателенъ и смѣлъ духъ,

Раковски бѣше първия български публицистъ, който говорѣше на съвременицитѣ си отъ една свободна трибуна. Съ него започва цѣла морална революция. Цариградската преса бѣше принудена, поради лесно обясними съображения, да проповѣдва вѣра въ Турция или въ влиянието на известни Сили; отъ друга страна, по традиция, Русия се смѣташе като естествена покровителка на българския народъ. Раковски не бѣше избѣгналъ нѣкои отъ тия илюзии; толкова по-ожесточено той се борѣше сега съ тѣхъ. Неговата главна цѣль бѣ да внуши на съотечественицитѣ си, че чужденцитѣ ще имъ помогнатъ за да ги завоюватъ и че тѣхното бждеще е сигурно само ако тѣ го създадатъ съ собствени сили. Всичко, каквото той пише бѣ зовъ за енергия, за вѣра въ себе си, за инициатива.

Ние видѣхме Раковски русофилъ; сега той обръща противъ руската политика своята най-безпощадна критика. Като православни, казваше той, Русия иска да ни държи подъ властьта на гръцката църква; като славяни, тя ни прави подозрителни за западнитѣ сили. Къмъ тази двойна обида трѣбваше да се прибави и трета, която изтръгна отъ Раковски много по-силни възмущения.

Въ 1870 г., бѣгайки отъ злодействата на черкезитѣ, — племе жестоко, заселено наскоро отъ Високата порта въ крайдунавскитѣ области, — българитѣ започнаха да се изселватъ на голѣми групи въ Русия. Окуражавано отъ рускитѣ емисари, това преселничество увличаше маситѣ, ставаше зараза, когато Раковски нададе тревоженъ викъ: „Кждѣ отывате вые, мили братия, видинскы българе! — пита той своитѣ съотечественици — Знайте ли вие Русия каква е? Знайте ли какво робство и какви вѣчни мжкы вы чекатъ тамъ? Защо ся не повѣтувахте съ оныя българы, кои-то сж били тамо, да ви разкажѫтъ, кждѣ и въ каквж ямж искате да ся хвьрлите?“ Той рисува Русия въ най-мрачно осветление: „Всичко е тамо пустыня, гола и безплодна! Мѣсто умразно, диво и грозно[1]“. Никаква свобода: една грозна тирания, едно „мжчително монголско правителство“. Дали за да умратъ като отчаени роби подъ едно тжжно небе българитѣ ще напуснатъ своята хубава земя и ще я оставятъ обезлюдена? На тия, които бѣха съблазнявани отъ рускитѣ обещания, той казваше: „Присе-

1 „Дунавски лебедъ“, г. II, бр. 54 отъ 10.X. 1861 г.

лението за Васъ е смьрть, за чяда-та Ви убийство, а за отьчьство-то ни разорение!" Съ трогателни думи той призоваваше младежьта да се бори съ тая напасть. „Ваша же награда ще бжди вѣчно имя и слава отъ потомство-то!" Гласътъ на Раковски бѣ чутъ и това е една отъ голѣмитѣ негови заслуги.

Западнитѣ сили сжщо така не вдъхваха на Раковски голѣмо довѣрие. Той ги познаваше като безпринципни и егоисти. Не бѣха ли взели тѣ на Парижкия конгресъ защитата на Турция, която бѣ изгнила? Раковски обаче все пакъ чувствуваше необходимостьта да ги спечели за българската кауза. Той смѣташе за безусловно нужно да освѣтли европейскитѣ кабинети върху българския въпросъ: той отвори въ Дунавски лебедъ една рубрика на французки. Това направи вестника му да проникне въ висшитѣ европейски сфери. Въ едно свое писмо отъ 1861 г. той се хвали, че има за абонатъ и принцъ Наполеонъ.

Пъленъ съ недовѣрие по отношение на Европа и неочакващъ нищо отъ Високата порта, Раковски вижда само едно спасение за отечеството си: въоржжената акция. Той не намалява значението на легалната борба, която

поглъщаше по-голѣмата часть отъ неговитѣ сьотечественици; напротивъ, въ борбата между българитѣ въ Цариградъ и Фенеръ той виждаше въпросъ на животъ и смъртъ за българската народность. Но той смѣта изключенъ успѣха, спечеленъ по миролюбивъ пжть. Българската кауза въ всичкитѣ ѝ проявления: религиозно, народностно, политическо — можеше да успѣе споредъ него само чрезъ революцията.

Тази теза нѣмаше нищо преувеличено: всички исторически прецеденти — Сърбия, Гърция — доказваха това. Раковски си правѣше илюзии само въ срѣдствата за изпълнение. Въ това всичко химерично въ природата му взимаше надмощие.

При все това събитията като че ли благоприятствуваха на възгледитѣ на Раковски. Въ 1860 г. на сръбския тронъ се качи Михаилъ Обреновичъ, младъ, амбициозенъ и мечтатель князъ, който бѣ обладанъ отъ идеята да обедини южнитѣ славяни въ една конфедерация подъ неговъ скиптъръ. Михаилъ бѣше въ връзка съ агитатори въ Босна и Херцеговина, чрезъ Раковски той искаше да въвлече въ своитѣ комбинации и България.

Раковски отдавна се радваше на огроменъ авторитетъ между съотечественицитѣ си. Въпреки забраната на Високата порта, неговиятъ вестникъ проникваше въ всички крайща на българската земя. Какви силни чувства будѣше въ душитѣ на българитѣ словото на изгнаника! Отъ Паисия и Неофитъ Бозвели никой българинъ не бѣ писалъ на такъвъ езикъ, пъленъ съ страсть и огънь: но Паисий не бѣ познатъ на широкитѣ маси, а Мати Болгария на Неофита можа да се яви на свѣтъ двадесеть години по-късно. И после — тѣ не говорѣха за свобода, когато Раковски, предвестникътъ на революцията, изглеждаше за съотечественицитѣ си заобиколенъ отъ бури и свѣткавици.

Такъвъ е въ действителность образътъ, който ни дава за него поетътъ Вазовъ въ одата, която му е посветилъ. Предвестницитѣ се раждатъ винаги на тая адмирация, особено когато иматъ ореола на изгнанието и мистерията. Трѣбва да се каже обаче, че въ непредубедените и по-ясно виждащи очи на потомството, Раковски си остава винаги човѣкъ мощенъ и пъленъ съ контрасти, какъвто бѣше на времето си. Ние видѣхме отъ какви крайности се

състоеше неговиятъ литературенъ духъ. Такъвъ бѣ той и по характеръ. Да се нарисува негови портретъ е мжчна задача, защото нѣма какъ да се схванатъ толкова противоречиви и смѣсени черти. Врагъ на олигархията и аристократъ по духъ; обичащъ наслажденията и разкоша, разточителенъ, но при нужда аскетъ и стоикъ; властолюбивъ, пъленъ съ щеславие; смѣтащъ се предназначенъ за голѣми роли, горделивъ дотамъ, че не иска да пише на езика на всички хора, но — когато не се докосваха до амбицията му — човѣкъ съ тънка чувствителность и съ широкъ замахъ; непоследователенъ и мечтатель въ всѣко отношение, а при това винаги съ ясенъ умъ; еднакво способенъ къмъ вдъхновения и къмъ здравъ смисълъ; небреженъ като всички страстни натури, съ периоди на леность, но съ вѣчно работяще въображение и съ постоянно кипяща мисъль, той се нахвърляше на работата си съ жарь; надъ всичко това патриотъ, но патриотъ обичащъ така родината, както се влюбва младежътъ на двадесеть години, съ една изключителна страсть, любовь съ възторзи и ярость — такъвъ или почти такъвъ бѣше този вдъхновенъ, предъ реализъма на когото трѣбва да се

поклонимъ, този нѣкогашенъ хайдутинъ, който за България бѣ първиятъ ѝ дипломатъ.

Историята на частния животъ на Раковски е непълна и мъглява. Неговитѣ доходи, напримѣръ, и до днесъ не се знае, какви сж били. Имало е периоди на разкошъ и моменти на крайна нужда: това е всичко, което се знае. Въ 1861—62 г. той живѣеше съ много външенъ блѣсъкъ. Той имаше коне и екипажъ, бѣ заобиколенъ съ единъ видъ гвардия и носѣше почти княжеска униформа. Съ този начинъ на живѣене той подчертаваше единъ видъ своята морална власть надъ България, — защото той винаги имаше едно екзалтирано схващане за своята мисия — и много искрено той, преговаряйки съ князъ Михаила, искаше да застане срещу него на равна нога.

Къмъ края на 1861 г. преговоритѣ между Раковски и князъ Михаилъ дойдоха до едно съгласие. Сърбия щѣше да обяви война на турската империя; България трѣбваше да обяви революция, въ която Раковски щѣше да играе ролята на водитель.

Въ действителность той взимаше единъ много смѣлъ ангажментъ, защото революционния духъ не бѣше още обхваналь бъл-

гарскитѣ земи. Възхищаваха се отъ Раковски, но бѣха далечъ да го последватъ. Най-добритѣ българи се бѣха отдали на великото миротворно дѣло за народностно възстановяване и всѣко отклонение отъ лоялното държане, което тѣ имаха къмъ Турция имъ се струваше вредно за бждещето.

При все това позивитѣ на изгнаника намираха отзвукъ срѣдъ младежьта. Интелигенти се сбираха около него, други мечтаеха да отидатъ при него. Кипежътъ обхващаше и женскитѣ души. На 23 октомврий 1861 г. единъ неговъ дописникъ му пише отъ Цариградъ: „Тука имаме на ржцѣ 20 българкы момичета! (разумѣйте) кои сж полудели да додатъ при Вази“ (11. X. 1861. Арх. 7115).

Едновременно съ интелигентитѣ, и хора на дѣлото идваха да се поставятъ подъ заповѣдитѣ на Раковски. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха бивши хайдути: тѣмъ той постави една патриотическа цель, идеята за една организация, една програма. Други бѣха начинающи: тѣ идваха да получатъ отъ него революционното си кръщение. Отъ тѣхъ бѣше добруджанския герой Стефанъ Караджата, който нѣколко години следъ това обезсмърти името си чрезъ

епичната си смърть на Балкана; отъ тѣхъ бѣше и дяконътъ Василъ Левски, бждещиятъ организаторъ на революционна България, който въ 1872 г. биде обесенъ отъ турцитѣ на площада, дѣто днесъ се издига царскиятъ дворецъ.

Левски и Караджата въ 1862 г. бѣха млади хора; най-значителната фигура отъ антуража на Раковски бѣше стариятъ знаменитъ хайдутинъ Ильо войвода.

Ильо войвода бѣше македонецъ. Той бѣше роденъ въ Берово, въ Малешевския балканъ. Желанието да отмъсти за сестра си, убита отъ турцитѣ, го накара още младъ да хване планината. Той остарѣ съ пушка въ ржка. Неговата неумолима дѣсница упражняваше върху потисницитѣ на неговото отечество единъ спасителенъ тероръ, и българското население благославяше името му, защото той бѣше великодушенъ и обичаше потиснатитѣ. Българското пробуждане въ Македония изпълни сърцето му, открито за всички хубави чувства, съ безграниченъ ентузиазъмъ. Той създаде въ четата си единъ видъ училище: караше млади момчета да учатъ българската писменость и ги назначаваше свещеници въ селата.

Пропагандата на Раковски намѣри у Иля войвода единъ ревностенъ сподвижникъ. Хайдутинътъ възприе революционното слово като религия и се закрепи къмъ него съ вѣра, която никога не отслабна. Отъ своя страна Раковски, огромната гордость на когото се прекланяше предъ всѣки герой, бѣше много внимателенъ къмъ своя другарь. Запазвайки за себе си върховното командуване на революцията, той даде на славния хайдутинъ роля на единъ видъ началникъ щаба.

Уговореното съ Сърбия въстание трѣбваше да се вдигне презъ лѣтото на 1862 г. Раковски бѣ изработилъ своя воененъ планъ до най-малкитѣ подробности. Въ книжата му, които се съхраняватъ въ музея на възраждането въ София, се намира една бележка, писана отъ ржката му и озаглавена: „Планъ за освобождение Българии". Този документъ показва една наивность, която би ни се сторила невѣроятна, ако ние не знаехме отъ толкова много примѣри, че всѣкжде и всѣкога, апостолитѣ на революциитѣ сж се ползували съ особени привилегии.

Раковски проектираше съставянето на единъ полкъ отъ 1200 души доброволци, отъ

които 100 кавалеристи и 100 артилеристи съ
две планински орждия. Съ тая армия той ще
завземе Търново, ще повдигне България и
презъ Свищовъ ще влѣзе въ връзка съ бъл-
гарската емиграция въ Ромъния, отъ гдето
трѣбваше да дойдатъ първитѣ подкрепления.
Както българскиятъ генераленъ щабъ презъ
1912 г., той разчиташе за своитѣ първи удари
на бавностьта на Високата порта и на мжчно-
тиитѣ на нейната мобилизация.

Презъ пролѣтьта на 1862 година цифрата
1200 не бѣше още достигната: легията, осно-
вана отъ Раковски, броеше само 500 човѣка.
Доброволцитѣ продължаваха да се увелича-
ватъ, когато дойде едно събитие, което раз-
вали цѣлата комбинация.

По това време Сърбия бѣше васално кня-
жество на Високата порта. Турцитѣ държеха
още гарнизони въ Бѣлградъ и въ други, така
наречени укрепени градове въ вжтрешностьта.
Сърбитѣ понасяха тежко това положение на
нѣщата и силни сблъсквания между тѣхъ и
турцитѣ избухваха често. На 15 юний, вслед-
ствие на единъ инцидентъ, останалъ тъменъ
и до днесъ, тѣ дойдоха до формено сраже-
ние. Българската легия взе голѣмо участие.

Раковски и Ильо войвода се биха на чело на доброволцитѣ. Работата се разгорещи; къмъ вечерьта турцитѣ бѣха бити.

Въпреки голѣмитѣ си загуби, българитѣ бѣха презъ тоя день извънъ себе си отъ радость, защото вѣрваха, че войната съ Турция бѣ вече сигурна. Раковски изпрати въ България единъ позивъ за възстание. Обаче намѣсата на Силитѣ попречи на пснататъшния развой на нѣщата. Подъ тѣхна грижа между Сърбия и Високата порта се постигна съгласие: турцитѣ оттеглиха гарнизонитѣ си отъ вжтрешнитѣ укрепени градове и оставяха въ Бѣлградъ едно малко число войници за да символизиратъ отоманското сюзеренство.

Князъ Михаилъ — както казахме — бѣше мечтатель, но неговитѣ съветници бѣха съ практични умове: тѣ се задоволиха съ отстжпкитѣ, спечелени отъ Турция, и отложиха за неопредѣлено време голѣмитѣ проекти на своя младъ господарь. Напразно Раковски припомняше съглашението и клетвитѣ. Разпръснаха съ сила легията му, а самиятъ той трѣбваше да напустне Бѣлградъ.

Заминаването на Раковски бѣше много безславно. Следъ като неговата власть се бѣ

изпарила, той се намѣри въ много голѣмо затруднение. Тълпа отъ кредитори се нахвърли върху него. Виждаме го за кжсо време въ Неготинъ и следъ това следитѣ му се загубватъ.

Въ началото на 1863 г. той се появява въ Атина. Блѣсъкътъ му се възвръща. Той отново започва да живѣе на широка нога. Той е придружаванъ отъ единъ адютантъ, нѣкой си Петъръ Пейовичъ, черногорски капитанинъ, когото представлява като роднина на князъ Никита. Раковски попадна въ Атина въ разгара на една политическа криза. Краль Отонъ бѣ сваленъ преди една година, Гърция бѣше още жертва на крамоли. Въпреки това, той бѣ добре приетъ отъ всички страни. Раковски имаше важенъ видъ, говорѣше увлекателно и познаваше гръцкия езикъ отлично; той се хареса много. Старият Канарисъ[1], на когото той разказваше скитнишкия си животъ въ Балкана и своитѣ блѣскави проекти, го слушаше захласнатъ. Канарисъ се радваше като дете, когато Раковски му разказваше за своитѣ действия и своитѣ кроежи противъ турското

[1] Прочутъ герой отъ гръцкото голѣмо възстание, възпѣтъ отъ В. Хюго.

владичество", разказва единъ съвременикъ, М. Балабановъ, който тогава студентъ въ Атинския университетъ бѣше влѣзълъ въ свитата на своя именитъ съотечественикъ.

Пжтуването на Раковски имаше за цель едно политическо съглашение съ Гърция. Въпреки претърпѣното разочарование въ Бѣлградъ — гдето българската кръвь се пролѣ само въ полза на Сърбия — той си оставаше обладанъ отъ мечтата за единъ балкански съюзъ срещу Турция. Само по тоя начинъ той смѣташе единствено възможно освобождението на Балканитѣ. Една комбинирана акция между Сърбия, Гърция, Черна гора и българския народъ трѣбваше, споредъ него, да победи лесно турцитѣ: той се задължаваше да достави — за начало — двадесеть хиляди доброволци.

Предложенията на Раковски претърпѣха пълно поражение. Можеше ли да бжде иначе? Тъкмо въ тоя моментъ елинизмътъ бѣ жестоко нападанъ отъ българитѣ. Какъ можеше той да подаде ржка за тѣхното освобождение?

Разочарованъ отъ Гърция, Раковски се обърна къмъ Черна гора. Въ юний 1863 г. той бѣше въ Цетинье. Лесно можемъ да си представимъ неговитѣ разговори съ княза на

Черна гора. Макаръ и още младъ, Никита бѣше вече оформенъ: той сключваше договори само съ тѣзи, които му даваха субсидии. А твърде възможно е, че Раковски е искалъ такава отъ него. При тия условия преговоритѣ не можеха да отидатъ далечъ.

На връщане отъ Цетинье, Раковски се спрѣ въ Бѣлградъ. Той намѣри сръбскитѣ срѣди погълнати отъ тѣхнитѣ егоистични интереси и се отдалечи отъ тѣхъ. Той се установи въ Ромъния, дето съ едно малко прекѫсване, той остана чакъ до смъртьта си.

Атмосферата въ Ромъния по онова време бѣше нѣщо като демократична. Хората отъ 1848 г., които следъ печалния край на тѣхния опитъ за революция бѣха избѣгали въ Парижъ, бѣха се завърнали отъ изгнанието си. Йонъ Братияно и Росети бѣха начело на една силна партия, която, предопредѣлена по-късно да потъне въ безсраменъ плутократизъмъ, бѣше въ момента въодушевена отъ либераленъ духъ. Отъ друга страна, изхождайки отъ принципа на народноститѣ — споредъ който принципъ Молдавия и Влашко туку що бѣха прогласили своето съединение — Ромъния имаше амбицията да минава за покровителка на по-

тиснатитѣ народи въ Турция. Частно по отношение на българското пробуждане, ромънскитѣ политически мжже показваха най-симпатични чувства, защото на тѣхъ не имъ бѣше неприятно да видятъ, че на Балканитѣ се издига единъ народъ, който може да прави неприятности на Високата порта.

Благоприятнитѣ условия, които тоя пжть Раковски намѣри въ Ромъния, го насочиха въ новъ пжть. Балканскиятъ съюзъ — такъвъ, какъвто го бѣ мечталъ и какъвто бѣ реализиранъ въ 1912 г. — излѣзълъ невъзможенъ, следва идеята за съюзъ съ Ромъния. За тази цель той основава вестникъ на български и ромънски, озаглавенъ „Бждущность — Viitorulŭ". Този листъ, първиятъ брой на който излѣзе въ Букурещъ на 20. III. 1864 г. имаше следния девизъ подъ заглавието си: „Любовь и съюзъ. Право народности". Раковски зовѣше двата народа, които Дунавътъ раздѣля, но които толкова спомени свързватъ въ миналото къмъ незабавно сътрудничество. „Българи и ромжни отвсѣкадѣ! ключь Въстока е въ вашы ржцѣ. Ваше же способствие ще даде намъ срѣдства да Ви докажимъ

чрѣзъ вѣстника си". Той обясняваше, че източниятъ въпросъ върви бързо къмъ края си, че ромъни и българи трѣбва да ускорятъ своята обща акция: „Ные ся нахождаме посрѣдь единъ голѣмъ океанъ отъ кого не можеме изплува другояче освѣнь чрѣзь насъ-си, чрѣзь нашыѫ вещественыѧ, нъравственыѧ и умственыѧ силы".

Дѣлото на Раковски сигурно е намѣрило благоприятенъ отзвукъ въ ромънския литературенъ свѣтъ, тъй като ние виждаме между сътрудницитѣ му единъ писатель съ много познато име — Богданъ П. Хаждж у. Умѣстно е да се отбележи пжтьомъ и една друга особеность на този вестникъ: Раковски, който въ социално отношение имаше твърде напредничави идеи, въ вестника си формулираше за ромънската демокрация една програма съ два принципа: политическо равенство и земя на селянитѣ.

Българо-ромънскиятъ вестникъ на Раковски трая късо време: излѣзоха само десеть броя всѣки две седмици. Напразно неуморимиятъ агитаторъ се мжчи да намѣри срѣдства въ българската колония въ Букурещъ. Първенцитѣ отъ колонията, които колкото повече забога-

тѣваха, толкова повече се проникваха отъ олигархичния духъ, царящъ въ плодородна Ромъния, проявяваха голѣмо недовѣрие по отношение на изгнаника, чийто авантюристиченъ животъ ги безпокоеше толкова, колкото ги шокираха неговитѣ социални теории. Раковски бѣ принуденъ да спре временно своята политическа пропаганда. Съ увлечение, още неотслабнало, той отново се завръща къмъ своитѣ филологически изучвания. Въ 1865 г. той публикува „Българска старина“, въ която съ една изумителна научна фантазия той излага съ цитати своята теория върху идентичностьта на българския и санскритския езици.

Въ това време една тежка криза избухна въ Ромъния: въ 1866 князъ Куза бѣ сваленъ. Ромънското княжество бѣше още васално и затова се смѣташе, че Портата ще се намѣси, поради което временното правителство започна да се готви за война. Раковски помисли, че е дошълъ моментътъ България съ ромънска помощь да се вдигне. Букурешкиятъ кабинетъ обаче отклони неговото предложение, защото ако то искаше да се възползува отъ кипежа у българитѣ, като заплаха къмъ Портата, то

бѣ решено да не отива по-далечъ отъ това. Отхвърленъ отъ тази страна, Раковски се опита да въоржжи чета на свои собствени срѣдства. Той замина за Русия, дето се помжчи да заинтересува съ своитѣ проекти българскитѣ колонии. Но сумитѣ, които той събра бѣха недостатъчни и той се върна въ Букурещъ разочарованъ.

Чакъ до 1867 г. Раковски минаваше за неоспорванъ шефъ на българската революционна партия. Презъ тази година обаче всрѣдъ емиграцията възникнаха разногласия. Въ отсжтствието на Раковски въ Букурещъ се бѣха създали два комитета: единиятъ русофилски, другиятъ клонѣше къмъ западнитѣ сили.

Русофилскиятъ комитетъ бѣ основанъ подъ покровителството на богатитѣ първенци отъ българската колония. Той криеше своитѣ политически тенденции подъ името Добродѣтелна дружина. Програмата му бѣше освобождението на България съ съдействието на славянството.

Основаването на тази дружина съвпадаше съ възникването на голѣмитѣ мечти въ Бѣлградъ. Въ 1866 г., въ надвечерието на Садовската битка, която създаде въ Европа поли-

тически безпорядъкъ и остави балканскитѣ държавици безъ контролъ, князъ Михаилъ Сръбски бѣше започналъ изпълнението на проекта си да обедини южнитѣ славяни подъ своя скиптъръ. Презъ сжщата година той сключи формаленъ пактъ съ Черна гора. На следната година той започна преговори за съюзъ съ Гърция. Той направи предложения въ сжщия смисълъ на новия ромънски владѣтель князъ Каролъ Хохенцолернъ. Въ сжщото време той завърза връзки съ българигѣ.

Между сръбското правителство и българския комитетъ въ Букурещъ започнаха презъ януарий 1867 г. редовни преговори.[1] Бждещитѣ отношения между България и Сърбия бѣха предметъ на подробни проучвания. Презъ м. априлъ въ Букурещъ се състоя едно тайно събрание, което изработи окончателния текстъ на българскитѣ условия. Този проектъ сждържа дванадесеть члена, отъ които първитѣ три иматъ следния текстъ:

„1-о. Сърбитѣ и българитѣ трѣбва да се обединятъ въ единъ братски съюзъ, подъ име югославянско кралство.

---

[1] П. Милюковъ. Сръбско български отношения въ македонския въпросъ. Български прегледъ, 1899 г. кн. май—юний стр. 50—60.

2-о. Югославянското кралство ще се състои отъ Сърбия и България. Въ България влизатъ Тракия и Македония.

3-о. Господарь на новото кралство ще бѫде сегашниятъ сръбски князъ Михаилъ Обреновичъ, съ право за децата му да го наследятъ".

Другитѣ членове уреждаха конституционнитѣ принципи на единъ федеративенъ съюзъ, въ който България запазваше езика и националностьта си и всички права равни съ Сърбия. Тия условия бѣха приети отъ сръбския министъръ председатель Гарашанинъ. Оставаше да се уредятъ само практическитѣ въпроси.

Едновременно съ Добродѣтелната дружина въ Букурещъ бѣ основана една политическа организация, наречена Таенъ съзаклетъ български комитетъ. Въпреки заплашителното си име, тоя комитетъ — състьвенъ отъ второстепенни личности — предвиждаше за политическото уреждане на българския въпросъ само дипломатически срѣдства, като допускаше революцията като последенъ начинъ на действие. Неговитѣ водачи търсѣха подкрепата на ромънското правителство, апелираха къмъ протекцията на Напалеона III и

не губѣха надежда да се разбератъ направо съ високата порта. Идеята за разбирателство съ Турция ги увлѣче въ една куриозна постѫпка: презъ февруарий 1897 г., тѣ изпращатъ до султана единъ мемуаръ, като му предлагатъ да въстанови България подъ формата на дуализъмъ съ Турция, „като прибави къмъ титлата Султанъ на османитѣ и оная Царь на българитѣ“.

Раковски не можеше да бѫде нито съ русофилския комитетъ, създаденъ отъ българскитѣ чорбаджии въ Букурещъ, нито съ тоя, който правѣше на Абдулъ Азиса нелепото предложение да тури на главата си короната на Самуила и Асѣня. Той остана на страна, обаче не самъ, защото хайдутитѣ го заобикаляха съ своята вѣрна обичь.

Отъ 1862 г., подъ влиянието на Раковски хайдутството се бѣше коренно промѣнило. Тѣзи груби хора, които до тогава имаха само инстинктъ и френезия за свободата, се бѣха обърнали на съзнателни работници за освобождението на своята родина. Въ 1867 г. Раковски състави за тѣхъ Привременъ законъ за народнытѣ горскы четы за 1867 о лѣто, единъ видъ писана консти-

туция. Хайдутитѣ се подчиниха на игото на дисциплината и което бѣше най-мжчното — на това на иерархията. Презъ пролѣтьта на 1867 г. тѣ минаха Дунава и развѣха по българскитѣ планини старото народно знаме.

Раковски не можа повече да види тия герои, които той бѣ направилъ патриоти. Отъ една година и повече той страдаше отъ туберкулоза; сега болестьта бѣ напреднала много бързо. Той легна — и пакъ не искаше да си почине: въ спокойнитѣ моменти, които имаше, той написа историята на българскитѣ хайдути следъ турската победа. На 20 октомврий 1867 г. той умрѣ съ перото въ ржка.

Опитахме се да опишемъ Раковски и не вѣрваме, че сме успѣли. Това бѣше единъ особенъ и великъ човѣкъ. Неговитѣ начинания пропаднаха, защото времето не бѣше дошло, но съ него започва новъ начинъ на мислене и една нова епоха се открива, епоха, оживотворена отъ неговата мисъль. Първитѣ християни по-малко обожаваха Христа отколкото той обичаше България. Една дума го рисува: „Азъ съмъ всѣкогы былъ българинъ и ще бждж не само до гробъ такъвъ, но іѣще и послѣ смъртьта ще оставіж завѣща-

ние, и прахъ ми да ся не смѣси съ другѫ народность“ ! . . .

Смъртьта на Раковски не спрѣ създаденото отъ него течение. Неговото дѣло бѣ продължено отъ двама велики хора : Любенъ Каравеловъ, който ту въ Бѣлградъ, ту въ Букурещъ рѫководѣше революционното движение политически и дяконътъ Левски, който до своята славна и мѫченическа смърть (1873 г.) обходи България за да организира възстанието. Но ние тукъ трѣбва да се спремъ, защото по-нататъшното развитие на революционната идея въ България излиза вънъ отъ границитѣ на нашата задача.

Високата порта не отдаде голѣмо значение на първитѣ стѫпки на възстанието на българитѣ. Тя не се замисли освенъ до толкова, до колкото ги виждаше подтиснати отъ тайната пропаганда на Русия. При все това, туй единствено подозрение бѣ достатъчно за да нарастне нейното недовѣрие къмъ българския народъ. И нейното поведение въ църковния въпросъ се почувствува силно. Идеята да подтикнатъ България къмъ римската църква, за да се възпре отъ рускитѣ интриги, действуваше силно въ това направление.

Събитията презъ 1867 г. като че ли дадоха на революционното движение между българитѣ едно особено важно значение. Портата знаеше блѣноветѣ на князъ Михаила. Тя знаеше за съглашението между Сърбия и Черна гора. Тя знаеше сжщо, че сръбското правителство прави предложения на князъ Карола Ромънски и че то преговаря и съ Атина. Дали не щѣше да се вдигне кръстоносенъ походъ на балканскитѣ християнски държави срещу Турция! Въ всѣки случай небето на Ориента бѣше покрито съ мрачни облаци. Първата буря бѣше избухнала вече на о-въ Критъ. Отъ една година буйниятъ островъ бѣше въ въстание и искаше присъединяването си къмъ Гърция. Последната, отъ своя страна, изпращаше муниции и доброволци, публично записвани въ Атина. Всичко караше да се предполага скжсване отношенията между двѣтѣ държави и вѣроятно война. Единъ пжть пожаръть пламналъ, кой можеше да предвиди до где ще се спре? Въ тази обстановка поведението на българския народъ не можеше да бжде безъ значение за Портата, и въ действителность, този въпросъ живо я занимаваше.

Много ловкость употрѣбиха българскитѣ водачи въ Цариградъ за да използуватъ тия безпокойства на Портата. Въ това отношение ролята на Чомакова бѣ извънредно важна.

Отъ освобождението на България още, Чомаковъ бѣше упрекванъ, че билъ голѣмъ туркофилъ. Туркофилъ, да, той бѣше такъвъ, ако подъ това се разбира, че той не желаеше да види близкото разпадане на турската империя. Той бѣ убеденъ, че тази възможность можеше да настжпи само като последица на една руска победа, сигурниятъ резултатъ на която щѣше да бжде — той бѣ увѣренъ въ това — предтопяването на българската народность въ огромната славянска империя. И той схващаше като гибелна опастность за бждещето на своето племе всичко онова, което би могло да бжде претекстъ за руситѣ да се намѣсятъ въ работитѣ на Балканитѣ и да имъ даде възможность да се настанятъ въ тѣхъ. Тъкмо за това той бѣ искренъ и решителенъ противникъ на революционнитѣ агитации, защото въ края на тѣхнитѣ усилия той, въ най щастливия случай, виждаше рускитѣ войски въ походъ къмъ Цариградъ, подчинявайки българскитѣ земи на едно ново и — тоя пжть — непоправимо робство.

Безъ съмнение, Чомаковъ далечъ не бѣше противъ това да види България като самостоятелна държава. Той предвиждаше, че разпадането на Европейска Турция неминуемо ще настжпи; но той искаше това да се отложи до тогава, до когато българскиятъ народъ, обединенъ, освободенъ отъ гръцкото иго, цивилизованъ и богатъ, ще стане способенъ да приеме наследството на своитѣ господари и да го запази. Тази дълга и мирна работа, което ще приготви политическитѣ сждбини на България, можеше да бжде извършена споредъ него само ако Турция бжде довѣрчива; трѣбваше, прочее, Портата да бжде гарантирана по отношение крайнитѣ цели на балканското движение и да се спечели нейното довѣрие. Това именно бѣ една отъ главнитѣ задачи на българския патриотъ.

Споменахме вече, че Чомаковъ имаше достжпъ въ турскитѣ висши политически сфери. Той говорѣше непрестанно на министритѣ по българския въпросъ и често, за да имъ внуши идеитѣ си по-добре, следъ посещението си у тѣхъ имъ пишеше. Той неуморно се стараеше да ги убеди, че поради географическото си положение и грижата за собственото си за-

пазване българското племе е свързано съ бж-
дещето на Турция, че то е естествена прегра-
града срещу елинизма и че може да стане
най-сериозната бариера на руското настжпле-
ние срещу Цариградъ. Въ неговитѣ очи за Пор-
тата бѣше отъ първостепенна важность да ос-
вободи българитѣ отъ фенерското иго, да
имъ даде отдѣлна иерархия и да имъ позволи
конституирването имъ като националность въ
тѣхнитѣ етнографически граници. Здраво орга-
низирани, обединени подъ ведомството на
една независима църква, радвайки се подъ
турскитѣ закони на свободенъ духовенъ жи-
вотъ, българскиятъ народъ ще може—увѣрява-
ше той — да противостои едновременно и на
рускитѣ интриги и на пакостнитѣ внушения на
комитетитѣ. Само отчаянието можеше да хвър-
ли българитѣ въ ржцетѣ на Русия или въ тия
на революцията: това отчаяние можеше да
дойде отъ безкрайното отлагане да се раз-
реши тѣхния националенъ въпросъ или отъ
разкжсването на тѣхното единство. Независи-
мость и обединение — тѣзи два термина бѣха
нераздѣлни въ програмата на Чомакова. Така,
въпреки довѣрието си въ западнитѣ сили, чиято
опозиция къмъ Русия за него бѣ сжщественъ

елементъ за бъдещето на Балканитѣ, той се борѣше срещу унията съ Римъ, защото се страхуваше, че тя ще внесе раздробление всрѣдъ българския народъ. Виждайки турскитѣ държавници винаги склонни да покровителствуватъ уреждането на българския въпросъ въ католически смисъль, той се стараеше да разпръсне тази мисъль у тѣхъ и да ги убеди, че отъ страна на Турция нѣма да бъде актъ на политическа предвидливость да кара единъ отъ своитѣ народи да търси връзки съ чуждитѣ сили, били тѣ дори приятелски настроени, както бѣ случая съ Франция. „Дайте на българитѣ тѣхната независима църква и обединението имъ, не ги поставяйте въ зависимость нито отъ гърци нито отъ руси, нито дори отъ васъ самитѣ, имъ казваше Чомаковъ, и вие ще направите отъ тоя народъ най-вѣрния си съюзникъ".

Такава бѣше тезата на Чомакова. Али паша я приемаше съ резерва. Въ сжщность, той винаги вѣрваше, че най-доброто срѣдство да се усигури вѣрностьта на българския народъ бѣше да се държи въ борба съ елинизма, да бъде винаги окуражаванъ, безъ да бъде напълно задоволенъ.

За щастие, въ 1868 г., печатътъ на великото везирство мина въ ржцетѣ на Фуадъ паша, който бѣше иначе настроенъ. Фуадъ паша остави въ историята на европейската дипломация реномето на единъ човѣкъ съ голѣмъ умъ и очарование. Той имà на Парижкия конгресъ блѣскави успѣхи. Това обаче е най-малкото му достойнство, защото истинската му слава е въ това, че той бѣше дълбокъ и уменъ държ вникъ.

Името на Фуадъ паша въ очитѣ на потомството е тѣсно свързано съ онова на Аали паша, чийто сътрудникъ той бѣше въ либералната ера; обаче между тия двама хора имаше значителна разлика. Аали въ сжщность бѣше ориенталецъ, слабо засегнатъ отъ европейската култура; Фуадъ изглеждаше като европеецъ, аклиматизиранъ на Ориента; тази разлика бѣше много ясна въ българския въпросъ: единиятъ правѣше всичко за да го забърка; другиятъ искренно търсѣше едно разрешение.

През октомврий 1868 г. правителството съобщи на патриаршията два свои проекта по българския въпросъ, като й предлагаше да

избере отъ тѣхъ тоя, който отговаря повече на желанията ѝ, и да го представи за удобрение на Портата. Ние не ще влѣземъ въ разбирателство на тия проекти; съ различия, отнасящи се до административни въпроси, и двата проекта създаваха една българска църква, зависима само номинално отъ Фенеръ.

Териториалниятъ въпросъ бѣ разрешенъ съгласно съ желанията на българитѣ. Тѣ не получаваха територия ограничена, защото Портата не искаше да припомня една България съ точни географически граници, но и въ двата проекта бѣше казано, че българитѣ можеха да иматъ свои владици въ всички епархии, които биха изявили желание за това. Това бѣше най-широкото приложение на принципа на националноститѣ върху почвата на православната църква.

Следъ като патриаршията получи тия два проекта на Портата, тя протестира. Престанала да бжде отъ дълго време друго нѣщо освенъ орждие на елинизма, подчинена на политическитѣ амбиции на Гърция, фенерската църква подържаше само, че идеята за националностьта е несъвмѣстима съ сжщностьта на държавното управление и че да се въвежда тя въ

областьта на духовния животъ значи да се разрушава православието, да се потжпкатъ всйчки негови принципи, всички негови традиции.

Съ една нота до Портата, Григорий VI отговори, че той не може да приеме нито единъ отъ двата проекта, тъй като и двата сж противъ неговитѣ права, както и противъ неговитѣ длъжности.

Българскитѣ водачи побързаха да заявятъ на турското правителство, че тѣ отъ своя страна приематъ безразлично кой и да е отъ двата проекта. Съ едно окржжно писмо до общинитѣ въ провинцията тѣ съобщаваха на българския народъ, че правата му сж признати отъ справедливостьта на Портата и че трѣбва да се устроятъ молебени за султана. И тъй като тѣ познаваха непостоянството на турскитѣ политически срѣди и лекотата, съ която въ нѣкогашна Турция нѣщо дадено можеше да бжде отнето назадъ, тѣ съставиха набързо синодъ на народната църква въ който, освенъ Иларионъ, влизаха владицитѣ отъ български произходъ, които се отрекоха отъ Фенеръ.

Интересно е да се отбележи смущението, въ което тѣзи събития хвърлиха руското по-

солство. „Нашето положение става твърде деликатно, телеграфирва Игнатиевъ[1] въ Петроградъ, ние не можемъ да признаемъ създаването на български синодъ, нито пъкъ да влѣземъ въ съобщение съ една самостоятелна българска църква, преди тя да бжде призната отъ патриаршията. Иначе ние ще отчуждимъ не само Вселенския патриархъ отъ себе си, но всички други източни патриарси и всички гърци. Ако ли пъкъ ние не приемемъ никакъ българската иерархия, славянитѣ ще видятъ въ насъ неприятели, действуващи заедно съ гърцитѣ противъ тѣхъ; още повече, че българитѣ ще бждатъ може би съблазнени да приематъ внушенията на западнитѣ сили и на турцитѣ, като приематъ унията съ Римъ“.

За Игнатиева имаше само едно срѣдство за да се излѣзе отъ тая дилема: да се завеждатъ преговори между българитѣ и Фенеръ за споразумение. Аали паша, къмъ когото той се обърна за тази цель, защото Фуадъ паша въ това време почина[2] — не се противопостави

---

[1] Gr. Troubetzkoï, ц. с. стр. 185—187, телеграма отъ 12. XI. 1868 г.

[2] Фуадъ паша умрѣ въ Ница, презъ есеньта на 1868 г. Въ своето политическо завещание (в. S. Le-

никакъ, защото хитриятъ турски държавникъ вѣрваше, че всѣкакви преки преговори между българитѣ и гръцката църква ще доведатъ въ края на крайщата само едно усилване на умразата между двѣтѣ партии. Въ 1868 г. по заповѣдь на Портата бѣ назначена една смѣсена комисия, въ която отъ гръцка страна участвуваха Ал Каратеодору, Фотиадисъ бей и Зарифи; отъ българска — Стояновичъ, Хаджи Иванчо и Кръстевичъ. Комисията заседаваше подъ личното председателство на великия везиръ. Противно на това, което той предполагаше, тя свърши бързо и напълно. „Въ две заседания, пише Трубецкой[1], се достигна до компромисъ между двѣтѣ страни. Отъ 74-тѣ патриаршийски епархии, 57 гръцки и 4 сръбски бѣха запазени за патриаршията. Осемь смѣсени епархии трѣбваше да се раздѣлятъ между двѣтѣ църкви. Новата българска църква бѣше съставена отъ 25 епархии.

---

wis Farley, The decline of Turkey, London, 1875. p. 93) той съветваше наследницитѣ си да изолиратъ колкото е възможно гърцитѣ и да дадатъ на българитѣ независима църква, така че тѣ да не бждатъ свързани нито съ руситѣ, нито съ Ватикана. Тъкмо това бѣше и тезата на Чомакова.

1 Gr. Troubetzkoï, ц. с. стр. 193

Успѣхътъ на тая комисия се обяснява съ факта, че тя бѣше съставена както отъ едната, така и отъ другата страна, само отъ хора преданни на руската политика. Компромисътъ бѣше създаденъ върху базата на принципа на националноститѣ: той бѣше благоприятенъ за българитѣ. Въ действителность, освенъ крайдунавска България и голѣма часть отъ Тракия, българската църква обхващаше цѣла Македония на западъ отъ Вардара и по-голѣмата часть отъ епархиитѣ източно отъ тая рѣка.

Трѣбваше да се предполага — въ това Аали паша не се излъга никакъ, че патриаршията не ще приеме такива условия. И наистина, щомъ се узна за даденото съгласие, въ Фенеръ се повдигна буря отъ негодувание. Заговори се публично за предателство, и членоветѣ гърци отъ комитета бидоха незабавно отзовани.

Това скжсване бѣ по угодата на великия везиръ. Въ всѣки случай, той бѣше достатъчно внимателенъ за да си даде смѣтка за неудобствата отъ постоянното забавяне разрешението на българския въпросъ. Безъ съмнение, положението на Ориента се бѣ успокоило.

Благодарение на намѣсата на силитѣ, Критъ бѣ усмиренъ. Смъртьта на князъ Михаилъ, убитъ много загадъчно, постави точка на голѣмитѣ сръбски проекти. Ромъния бѣше спокойна подъ управлението на новия си господарь. Прочее, никаква опасность нѣмаше отъ страна на балканскитѣ държави. Положението въ България, обаче, си оставаше все така обезпокоително. Докладитѣ на управителитѣ отбелязваха една растяща ферментация. Престанали да търсятъ подпора въ чужбина, българскитѣ революционери пренесоха своята дейность въ страната. Монахътъ Левски, вездесѫщъ и неуловимъ, организираше голѣма конспирация. Да се отлага повече уреждането на българския въпросъ бѣше очевидно да се подтикватъ духоветѣ къмъ отчаяние, да се ускорява революцията.

Аали паша се реши най-после да даде едно удовлетворение на българитѣ. На 11 мартъ 1870 г. — безъ да могатъ да усетятъ и най-добре информиранитѣ хора — той издаде султански ферманъ, съ който се създаваше една българска народностна църква, на която бѣ дадено името Екзархия. Новата църква зависѣше отъ патриаршията само номинално; въ

това Аали паша се бѣ съобразилъ съ по-раншнитѣ проекти на Високата порта. Голѣмото нововъведение на фермана бѣше начина по който разрешаваше териториалния въпросъ. Великиятъ везиръ бѣ приложилъ принципа на народноститѣ като го смекчи. Отъ двадесеть и петьтѣ епархии, които, споредъ постигнатото съгласие въ смѣсената комисия, трѣбваше да образуватъ властьта на българската църква, той даде на Екзархията само петнадесеть: Русчушката, Силистренската, Шуменската, Търновската, Софийската, Вратчанската, Ловешката, Видинската, Нишката, Пиротската, Кюстендилската, Самоковската, Велешката, Пловдивската и Сливенската.

Ако се гледатъ тия имена на картата, ще се види, че територията на Екзархията обхваща: 1) Дунавска България, отиваща къмъ изтокъ до устието на Дунава и обхващаща цѣла Добруджа къмъ западъ, долината на Морава съ градоветѣ Нишъ, Пиротъ и Лѣсковецъ, които осемь години по-късно Берлинскиятъ конгресъ даде на Сърбия; 2) частьта отъ Тракия, която въ 1878 година образува автономната область наречена Източна Румелия, и която въ 1885 г. се присъедини къмъ българското княжество;

3) частьта отъ централна Македония, която се простира около Велесъ.

Тази територия бѣше очевидно по-голѣма отъ оная, която въ 1867 год, патриархътъ предлагаше на българитѣ; тя бѣше много близко до това, което можеше да имъ даде пълното приложение на принципа на националнитѣ; осемь епархии македонски, на които членоветѣ гърци отъ смѣсенитѣ комисии презъ 1865 и 1869 г. бѣха признали изрично българския характеръ, оставаха вънъ отъ Екзархията.

Ако така прекаранитѣ граници на Екзархията трѣбваше да останатъ завинаги, измата на българитѣ щѣше да бжде голѣма; султанскиятъ фермань обаче оставаше една отворена врата за бждещето: една алинея отъ чл. 10 на този документъ постановяваше, че всѣка епархия, въ която чрезъ надлежно произведенъ плебисцитъ би се констатирало че българитѣ сж две трети отъ населението, може да премине подъ ведомството на българската църква и да има свой владика.

Сигурни че иматъ това мнозинство въ всичкитѣ искани отъ тѣхъ епархии, българитѣ охотно приеха това разрешение. Тѣ виждаха въ това решение само една фор-

малность, неприятна наистина, но въ сжщность безъ особено значение. Забравяйки въ радостьта отъ победата си закоренѣлитѣ привички на Портата — нейната способность да бави и нейната двойственость — тѣ си въобразиха, че тѣхното единство е спечелено негласно, тъй като единъ официаленъ текстъ имъ даваше за това законнитѣ срѣдства.

Така трѣбва да се обясни довѣрчивостьта, съ която водачитѣ на българитѣ посрещнаха фермана отъ 11 мартъ. Обаче това довѣрие бѣше по-неоснователно отъ всичко. Вкарвайки въ църковнитѣ работи плебисцита, идея съвсемъ чужда на турския манталитетъ отъ онова време, Аали паша имаше предвидъ само възможностьта да продължи разпритѣ между българи и гърци, да държи тия два народа въ очакване на неговото решение и да може да извлѣче отъ своята роля на арбитъръ всичкитѣ ползи, които бждещето би могло да донесе. Само Портата можеше да разреши плебисцита, само тя можеше да констатира резултатитѣ отъ него, само тя можеше да даде санкциитѣ за него: всичко оставаше въ ржцель.

Както трѣбваше и да се предполага, обявяването на султанския ферманъ причини на гърцитѣ голѣма скърбь. Въ Фенеръ царѣше уныние. Григорий VI, боленъ на легло отъ известно време, бѣше до толкова сломенъ, че се страхуваха да не умре. Той се бѣ изолиралъ и въ отчаянието си не искаше да види никого. Съ хиляди мжки първиятъ драгоманъ на руското посолство, Ону, успѣ да влѣзе при него. „Нѣмайки сила да приказва по работа, пише Трубецкой[1]), патриархътъ му каза само, че би предпочелъ да умре, отколкото да позволи каквото и да е посегателство на свещеннитѣ права на църквата“.

Фенеръ бѣше въ продължение на единъ месецъ зашеметенъ отъ нанесения ударъ. Найсетне, на 5 априлъ Св. Синодъ на гръцката църква изпрати на Портата формаленъ протестъ, главниятъ аргументъ въ който бѣше, че правителството нѣма право да се намѣсва въ църковнитѣ работи и още по-малко, съ своята власть да създава нова църква. По този поводъ между Аали паша и патриарха се заведе една продължителна полемика, вежлива отъ

1) Гр. Трубецкой, ц. с. с. 385.

страна на турчина, но страстна отъ страна на фанариота, полемика, която до нищо не можеше да доведе. Великиятъ везиръ ѝ постави точка и не отговори понататъкъ на патриарха и замлъкна многозначително.

Докато Фенеръ изтъкваше предъ Портата независимостьта на духовното и авторитета на съборитѣ и на традицията, за да попречи на единъ християнски народъ да има свои владици и своя църква, българитѣ дѣятелно организираха своята духовна епархия. Тѣ имаха отъ 1868 г. Синодъ: къмъ него тѣ прибавиха единъ смѣсенъ съветъ, дето наредъ съ духовнитѣ членове заседаваха и светски представители.

Наистина, всичкитѣ тѣзи институции бѣха временни; защото за да се достигне до окончателното устройство на новата църква, оставаше да се изпълнятъ всевъзможни подготовителни работи. Главната цель обаче на българитѣ бѣше да дадатъ на императорския фермanъ начало на изпълнение и да заематъ мѣсто между признатитѣ народности въ империята.

II.

Да прибавимъ, преди да вървимъ по-нататъкъ, обичайната прилика между последователнитѣ фази въ борбата на българитѣ за народна църква и етапитѣ на тѣхното политическо обединение. Въ 1878 г. се създаде българското княжество, което обхващаше областитѣ северно отъ Балкана; къмъ княжеството въ 1885 г. се присъедини частьта отъ Тракия, която Берлинскиятъ конгресъ бѣ отдѣлилъ въ автономна провинция, подъ името Източна Румелия; Македония оставаше да се освободи. Отъ друга страна, въ 1867 г. патриархътъ Григорий предлагаше на българитѣ да имъ даде народна църква съ територия между Дунава и Балкана; въ 1870 г. императорскиятъ фермanъ създаде Екзархията и прострѣ властьта си надъ северна България и въ Тракия; Македония можеше да се присъедини къмъ българитѣ само по пѫтя на плебисцита.

Раздробявайки въ 1878 г. обединена България, Берлинскиятъ конгресъ трѣбваше да повдигне македонския въпросъ въ една политическа форма; осемь години по-рано Аали паша повдигаше Македонския въпросъ подъ външностьта на църковенъ въпросъ.

Това, което ще последва оттукъ нататъкъ, е само разказъ за борбата между гърци и българи за притежаването на Македония. Въ тази борба руското влияние се намѣси, но не въ смисъла, въ който би могло да се предполага: то наложи жертви на българитѣ. Тукъ трѣбва да се изтъкне една нова аналогия: отъ 1897 г. до 1915 г. Русия не престана да иска отъ българитѣ да се съгласятъ да раздѣлятъ Македония съ сърбитѣ, да улеснятъ възстановяването на хармонията въ славянството; въ името на хармонията въ православния свѣтъ я виждаме въ 1870 г. и следующитѣ да иска отъ българитѣ да се откажатъ отъ македонскитѣ епархии или поне да ги раздѣлятъ съ гърцитѣ.

Промулгацията на фермана, съ която се учредяваше Екзархията бѣ изненада за руския посланикъ. Това бѣ и единъ ударъ за неговата политика, защото той препоржчваше прѣкото съгласие между гърци и българи, а не едно решение, което правѣше Портата арбитъръ между тия две християнски племена. При все това, той не искаше да мине за победенъ. „Вмѣсто да признае, че е загубилъ, пише Трубецкой, генералъ Игнатиевъ

смѣтна за по-удобно да признае свещения пактъ и да не прояви своето недоволство."

Колко далече сме отъ легендата, която сочи Игнатиева като създатель на Екзархията. Вѣрно е впрочемъ, че този дипломатъ се интересуваше отъ българския въпросъ; руското правителство напротивъ виждаше въ него само източникъ на неприятности. Да цитираме пакъ Трубецкой: „Важността на гръцко-българската разпра отъ политическо гледище и истинското значение на фермана не бѣха добре оценени отъ Петербурското правителство". И наистина, въ отговоръ на телеграмата, съ която се съобщаваше промулгацията на фермана за екзархията, Горчаковъ телеграфира на графъ Игнатиевъ: „Едно уреждане на този злополученъ въпросъ, такова, което нѣма да разкжса връзкитѣ на българската община съ вселенския патриархъ, ще бжде едно голѣмо облекчение, което вие имате най-голѣмо право да искате".[1]

Ето всичко. Тогава гърцитѣ, и по-късно сърбитѣ се стараеха да разпространяватъ за нуждитѣ на своитѣ тези версията, споредъ която руската дипломация начело съ Горчакова и Игнатиева бѣ работила за политиче-

1 Гр. Трубецкой, ц. с. с. 397.

скитѣ си цели, да разпростре властьта на Ек-
зархията върху области ненаселени съ българи.
Ние видѣхме какъ Горчаковъ говорѣше за
Екзархията; сега ще видимъ дали Игнатиевъ
искаше да разпростре или да скрати область-
та ѝ.

Преобладаващитѣ черти въ характера на
Игнатиева бѣха опортюнизъмъ и упоритость.
Ферманътъ за Екзархията бѣ неочакванъ за
него, обаче той го смути само за минута. Следъ
като ефектътъ на изненадата премина, той
отново се върна още по-усилено къмъ своята
политика на наблюдение между Фенеръ и бъл-
гаритѣ. Той се върна къмъ нея безъ увле-
чение и предубеждение въ полза на едната
или другата страна, търсейки само една спо-
годба между тѣхъ, безъ да се интересува въ
вреда на коя отъ дветѣ страни ще стане тая
споголба. Отначало той се обърна къмъ Фе-
неръ. Въ първитѣ моменти на изненадата,
Патриархътъ се показваше непреклоненъ; отъ
кржговетѣ, обаче, които го заобикаляха, Игна-
тиевъ получи впечатлението, че не сж загубени
всички надежди за помирение между българи
и гърци. Въ сжщность, Фенеръ бѣше разпо-
ложенъ да признае българската църква при

условие, че тя ще се откаже отъ епархиитѣ въ Македония.

Следъ като това убеждение се затвърди у него, Игнатиевъ се обърна къмъ водачитѣ на българитѣ. Задачата, обаче, която го очакваше отъ тази страна бѣше много по мжчна.

Българскитѣ водачи не бѣха единодушни както въ времето на първитѣ борби. Съ успѣхитѣ бѣха дошли и различия въ възгледитѣ. Бѣха се образували две партии, които си оспорваха воденето на българската политика: умѣренитѣ, или както ги наричаха, не поради възрастьта имъ, а поради тѣхния темпераментъ —старитѣ и напредничавитѣ или младитѣ, които наричаха още червени.

Три мотива опредѣляха линията на поведение на умѣрената партия: страхътъ отъ схизмата, съ която патриархътъ плашеше българитѣ въ случай че тѣ окончателно скжсатъ съ нея; страхътъ да не изложатъ българския народъ, чрезъ едно поведение на непримиримость, на отмъщението на Русия; нежеланието да се намѣси много Портата въ работитѣ на християнството. Прочее, безъ да напуска националната програма, тази партия препоржчваше една примирителна тактика, като се действува

постепенно, съ една дума опортюнистична политика.

Младитѣ или червенитѣ се вдъхновяваха отъ тъкмо противоположни схващания. Безъ да се страхуватъ отъ скжсване съ гръцката патриаршия, тѣ го търсѣха, защото едно пълно раздѣляне на двата народа споредъ тѣхъ можеше само да способствува за развитието на българското съзнание. Гнѣвътъ на Русия сжщо така малко ги безпокоеше; въ сжщность, тѣ искаха щото незадоволството на руситѣ да се прояви силно, за да може и Портата и западнитѣ сили да видятъ нежеланието на българитѣ да се поддадатъ на внушенията отъ Петербургъ. Най-после не само че тѣ не намираха нищо осждително или обезпокоително въ това да търсятъ намѣсата на турското правителство, но тѣ схващаха, че тази намѣса е единствения възможенъ изходъ, тъй като само тя можеше да разреши съ политически срѣдства единъ чисто политически въпросъ като тоя, който подъ закрилата на религията настървяваше гърци и българи едни срещу други.

Ржководството на умѣрената партия бѣше въ ржцетѣ на владицитѣ и на нѣколко миряни, подъ наставленията на богослови като Бур-

мова и Балабанова. Това обяснява твърде добре нейнитѣ главни тежнения. Въ това трѣбва да се търси сѫщо така причината на предубеждението, което по-късно се яви у умѣренитѣ да не се отдалечаватъ въ организацията на българската иерархия отъ традициитѣ на гръцката църква.

Шефътъ на младитѣ бѣше Д-ръ Чомаковъ. Неговиятъ органъ бѣше Македония, която редактираше съ безграниченъ възторгъ, жаръ и политически разумъ поетътъ Славейковъ.Името на този вестникъ резюмира неговата програма: Цѣлокупна Македония въ обединена България. Това бѣше програмата на цѣлата партия.

Графъ Игнатиевъ си даваше точна смѣтка за мѫчнотиитѣ, които го очакваха съ българитѣ. Той чакаше времето да му дойде на помощь, когато стана нѣщо, което ускори играта му.

Смѣсениятъ съветъ, който българитѣ бѣха основали на другия день следъ издаването на фермана, бѣше натоваренъ официално да изработи правилника за новата църква.

Но поради това, че бѣ получилъ мандата си отъ Портата, а не отъ народа, той не се

счете опълномощенъ да изработи Екзархийския уставъ, защото единъ актъ отъ такава голѣма важность, споредъ схващанията му, можеше да има валидность само ако изхождаше отъ свободното съглашение на всички български общини. Той се ограничи да приготви само проектъ за организация и реши да го подложи на единъ народенъ съборъ, какъвто свика за януарий 1871 год.

Тукъ обаче се яви една голѣма мжчнотия. Отъ всички епархии въ Македония, само Велешката фигурираше въ фермана за Екзархията. Другитѣ не можеха да участвуватъ освенъ следъ блебисцитъ.

Можеше ли да се състои събора безъ делегати отъ Македония? Това би значило да се отрече цѣлата българска история. Но да се наруши фермана въ едно отъ сжщественитѣ му разпореждания, не бѣше ли една опасность сжщо така голѣма, тъй като Портата можеше всичко да отмѣни? Въ това голѣмо недоумение, намѣри се за благоразумно да се допитатъ до великия везиръ. Както и трѣбваше да се очаква, отговорътъ бѣше отрицателенъ: заповѣдьта на правителството бѣше да не се изпращатъ покани на македон-

скитѣ епархии. Смѣсениятъ съветъ не можеше да постжпи другояче, освенъ да се подчини; но нѣкои отъ неговитѣ членове писаха частно въ тия епархии и ги задължиха въпреки всичко да изпратятъ делегати.

Македонскитѣ делегати бѣха избрани и изпратени въ Цариградъ съ такава бързина, че тѣ пристигнаха първи. И когато съборътъ започна своитѣ подготвителни заседания, тѣ се представиха заедно съ другитѣ пълномощници на българския народъ и поискаха да заседаватъ наредъ съ тѣхъ.

Дохождаме до най-важния психологически моментъ на българското движение. Отъ обрата който ще вземе то, ще зависи бждещето му за дълго време. Ще пожертвува ли то Македония отъ страхъ предъ схизмата и отъ подслушание къмъ Русия? Или ние ще видимъ, за да се запази Македония за Родината-майка, че то ще пренебрегне и ударитѣ на църквата и гнѣва на огромната империя? Тежъкъ е моментътъ, когато единъ народъ трѣбва да се попита, кжде е неговиятъ дългъ...

Пристигането на македонскитѣ делегати въ Цариградъ издигна едно голѣмо и непредвидено препятствие въ пжтя на Игнатиевата

политика. Каква възможность му оставаше за да поиска по-нататъкъ отъ българитѣ да се откажатъ отъ Македония, ако нейнитѣ представители, допуснати на събора, ще участвуватъ въ първата официална манифестация на българското възкръсване? Единството подли да бжде разкжсано отново по съображения на опортюнизъмъ? Необузданиятъ патриотизъмъ на българитѣ, мистериозниятъ и дълбокъ инстинктъ, който свързва една къмъ друга всичкитѣ части на това племе правѣха това предположение малко вѣроятно. Трѣбваше, прочее, на всѣка цена и колкото се може по-бързо да се попречи на македонскитѣ делегати да заседаватъ въ конгреса.

Първиятъ планъ на Игнатиева бѣше, на другия день следъ излизането на фермана за Екзархията, да поиска отъ българитѣ да се откажатъ отъ плебисцита, предвиденъ за македонскитѣ епархии. Въ последствие той счете за по-благоразумно да не повдига този въпросъ въ грубата му форма. Ограничавайки се съ най-нужното, той поиска отъ българитѣ само едно доказателство за тѣхната добра воля: недопущането на македонскитѣ деле-

гати въ събора. Това не е отказване отъ Македония, обясняваше той; съ това се даваше на Русия, естествена покровителка на православнитѣ, време да размисли.

Натискътъ отъ страна на Игнатиева бѣше колкото хитъръ, толкова и енергиченъ. Употребявайки своя познатъ доводъ — необходимостьта да се действува постепенно и да не се върви напредъ, до като не се укрепи придобитиятъ резултатъ, той рисуваше на балгаритѣ блѣскави перспективи за бждещето, въ случай че тѣ послушатъ съветитѣ на Русия; а следъ това, съ единъ открито заплашителенъ тонъ, той ги предупреждаваше, че тѣ ще загубятъ завинаги покровителството на Царя, ако, пренебрегвайки волята му, биха предизвикали разцепление въ православния свѣтъ. Съ тия думи той направи впечатление и на най-самоувѣренитѣ. Да отидатъ направо срещу Русия, значеше не само да се изложатъ на незабавнитѣ репресалии отъ нейна страна, нѣщо твърде важно, но още повече да компрометиратъ най-скжпитѣ надежди на народа, да посегнатъ на неговата вѣковна вѣра.

Трѣбва да се припомни, че Русия имаше въ българскитѣ земи, върху широкитѣ маси и

върху голѣма часть отъ интелигенцията едно обаяние, каквото рѣдко се срѣща въ историята. Отъ много вѣкове — отъ Ивана Грозни дори — душата на българския народъ се стремѣше въ единъ полетъ, таенъ и мистиченъ къмъ тоя далеченъ, очарователенъ и милостивъ руски народъ, който, останалъ едничъкъ правъ въ общия упадъкъ на славянския православенъ свѣтъ, изглеждаше, че е предопредѣленъ да освободи отъ игото на невѣрнитѣ своитѣ братя по кръвь и вѣра. Последователнитѣ войни, които на нѣколко пжти бѣха накарали руситѣ да преминатъ Дунава и които бѣха отбелязали въ очитѣ на българитѣ етапитѣ на падането на отоманската империя въ единъ ускоренъ темпъ, само събудиха старитѣ надежди. Мисълта, че Царьтъ скоро ще извади сабята си за да освободи България бѣше станала догма. Нали той спаси власитѣ и молдавцитѣ, нали той възстанови Гърция и освободи Сърбия? Сега бѣше реда на България и това нѣма да закъснѣе; опредѣляше се дори датата: 1876 г., цифра, означаваща споредъ кабалистически тълкувания: „Турция ще падне". Цитираха се съ екстазъ пророчествата на Мартинъ Задека, авторъ на една галиматия въ стила на Апока-

липсиса, чийто изотериченъ смисълъ предвещаваше падането на Цариградъ. Вѣрата, че руситѣ скоро ще се явятъ на Дунава бѣше толкова дълбока, че когато нѣкой студентъ се връщаше отъ Москва или Одеса, питаха го въ хоръ. „Тръгватъ ли? Видѣ ли ги?“ Макаръ и отговоритѣ да биваха отрицателни, тѣ не можеха да разклатятъ тази вѣра. Знаеха ли тѣ че рускитѣ планове бѣха винаги мистериозни и че Горчаковъ ревниво пазѣше въ тайна своитѣ намѣрения?

Безъ да бжде така наивна, като тази на читателитѣ на Мартинъ Задека, вѣрата, която мнозина нителигентни българи хранѣха въ бждещата намѣса на Русия не бѣше нито по-слаба нито по малко гореща. Така само можемъ да си обяснимъ обаянието, което можеше да има върху тѣхъ рускиятъ посланикъ. „Когато нѣкой отъ насъ, разказва единъ съвременикъ, получеше честьта да види отблизу Игнатиева, струваше му се че небесата се отварятъ и че говори съ Бога“.

Пропагандата на руския посланикъ поради това смути духоветѣ на умѣренитѣ българи, обаче не разкжса връзката. Тѣ търсѣха срѣдство да задоволятъ Русия, да избѣгнатъ нейния

гнѣвъ поне; при все това, да върнатъ обратно македонскитѣ делегати бѣше едно отричане, предъ което тѣхниятъ опортюнизъмъ отстжпваше.

Въ лагера на младитѣ заплашванията на генаралъ Игнатиева, нѣма защо да се казва, нѣмаха никакъвъ ефектъ. Това, което ги плашеше въ тази работа бѣше, напротивъ, поведението на Портата. Ако македонскитѣ делегати бждатъ допуснати въ събора, нѣмаше ли тя да реагира срещу това нарушение на нейнитѣ заповѣди? Една изненада бѣше още повече възможна, защото следъ победата надъ Франция и падането на Наполеона III, великиятъ везиръ, загубилъ на западъ достатъчна опора за политиката си, бѣше принуденъ да се споразумѣе съ Русия и нейния посланикъ. При все това, въпреки несигурностьта въ която се намираха по отношение намѣренията на Портата, решението на младитѣ бѣше да се допуснатъ на всѣкаква цена македонскитѣ делегати въ събора. Въ това Чомаковъ бѣше непреклоненъ. Нищо не можеше да оправдае въ неговитѣ очи и най-малката жертва по отношение на Македония. „Безъ Македония, говорѣше той, България ще остане не само

осакатена въ национално отношение, но и политически нежизнеспособна. България ще бжде осигурена за своята независимость само когато ще се допира открито до море, а това може да има само чрезъ Македония. Лично Чомаковъ не допущаше, че съ участието на македонскитѣ делегати въ събора ще се изложатъ на нѣкои репресии отъ страна на правителството; но дори и да биха се взели репресивни мѣрки, това му се виждаше по-безопасно за бждещето, отколкото връщането на македонскитѣ делегати.

Въпросътъ за македонскитѣ делегати бѣше разискванъ въ предварителното събрание на 24 февруарий 1871 год. Изглежда, че дебатитѣ сж били малко смутени, но много сериозни. Страхътъ отъ нарушението на фермана, усиленъ отъ заплашванията на руското посолство, очевидно потискаше една часть отъ събранието. Отъ друга страна, какъ да се хвърли въ лицето на Македония оскърбление да се изгонятъ нейнитѣ делегати? Какъ да се изключатъ, въ часа на триумфа, предтечитѣ и първитѣ ратници на народното дѣло? Дилемата бѣше мжчна и отговорностьта, която се взимаше въ единия или другия смисълъ

бѣше толкова тежка, че въ събранието настжпи дълго мълчание, което никой не искаше да наруши. А въ това време вънъ чакаха македонскитѣ делегати; нѣкои отъ тѣхъ бѣха дори влѣзли въ залата и бѣха заели мѣста наредъ съ другитѣ представители на българскитѣ земи. Бѣше необходимо решение, защото безъ него цѣлиятъ съборъ вървѣше къмъ безредие.

Дебатитѣ започна единъ неизвестенъ човѣкъ отъ умѣрената партия съ въпроса, дали смѣсениятъ съветъ е изпратилъ покани на спархиитѣ, които не бѣха споменати въ фермана на Екзархията. Не се виждаше въ какво направление клонѣше интерпелаторътъ, но въ факта че той задаваше въпроса си се съзираше една тенденция, враждебна на допущането на македонскитѣ делегати, която още отъ първитѣ му думи предизвика горещи протести. Христо Тъпчилеща, единъ голѣмъ тракийски банкеръ, настаненъ въ Цариградъ и който бѣше далъ за народната кауза цѣло състояние, огромно за онова време, възрази живо, че съборътъ не прави разлика между българскитѣ земи и че представителитѣ на Македония трѣбва да заседаватъ на сжщото

основание на което заседаватъ и тѣзи на другитѣ части на България. Други делегати се намѣсиха въ сжщия смисълъ, безъ нѣкой да подържа противната теза, но тъй като се чувствуваше въ нѣкои духове колебание, основано на страха, една резервираность, боязлива и скрита, обаче постоянна, дебатитѣ се разгорещиха, въпреки че противоречие нѣмаше.

Тогава сами македонцитѣ взеха думата. Пръвъ говори единъ старецъ отъ Ресенъ, дѣдо Вельо, председатель на македонския градинарски еснафъ въ Цариградъ. Той бѣше неграмотенъ човѣкъ, обаче съ природенъ умъ. Той взимаше участие въ народното движение отъ започването на борбитѣ и всички го познаваха. Дѣдо Вельо изрази очудването си, че приемането на македонскитѣ делегати става въпросъ на разискване. Плебисцитътъ не бѣше ли часть отъ наредбитѣ на фермана за Екзархията? И ако тоя плебисцитъ не е фактически произведенъ, може ли нѣкой да се съмнява въ неговитѣ резултати? Въ Битолската и Охридската епархии, заявяваше той, българитѣ съставляватъ не само две трети, но почти цѣлото православно население. Популярната фигура на дѣда Веля, неговия кар-

тиненъ македонски говоръ, неговото добродушие предизвикаха живи ржкоплѣскания.

По-голѣмъ бѣше ефектътъ отъ намѣсата на владиката Панаретъ. Ние говорихме за Панарета по поводъ дружеството на бившитѣ ученици на Каирисъ, въ което той участвуваше заедно съ брата си Д-ръ Мишайковъ. Той бѣше роденъ въ с. Пжтеле, Леринско (?) Цѣлото си образование бѣ получилъ на гръцки и бѣ заемалъ важни постове въ фенерската църква; обаче националното му съзнание бѣ останало винаги живо въ душата му. Въ 1864 г., въ едно заседание на свикания отъ фенерската църква съборъ, той прогласи въ лицето на патриарха и на гръцкитѣ висши духовници неотемлимитѣ права на българския народъ. Отъ тогава той се радваше на огроменъ престижъ срѣдъ своитѣ съотечественици. Говорейки за младитѣ, Трубецкой бележи: „Тѣхниятъ любимецъ бѣше владиката Панаретъ.“ Този македонски патриотъ бѣ въ действителность дѣсната ржка на Чомакова.

Панаретъ само подчерта познатитѣ аргументи, единственитѣ, които можеха да бждатъ изтъкнати: македонскитѣ делегати искаха да бждатъ приети въ събора, защото тѣ пред-

ставляваха една българска провинция; фермаънтъ не забраняваше това, защото той предвиждаше плебисцита, а македонскиятъ народъ бѣ обявилъ предварително резултатитѣ на тоя плебисцитъ. Панаретъ говорѣше безъ да се готви, просто и непренудено, но съ искреность и убеждение. Той трогна дълбоко събранието.

Вълнението бѣ дошло на кулминационната си точка при речьта на битолския делегатъ Тодоръ Кусевъ.

Тодоръ Кусевъ, познатъ отпосле подъ името Методий, което име той нѣколко години покъсно взе, поемайки духовенъ санъ, бѣше порано шивачъ. Агитаторъ въ Прилепъ, следъ това заговорникъ въ Тракия съ революционеритѣ, той въ 1876 год. бѣ въ Цариградъ и хлопаше по вратитѣ на чуждитѣ посланици за да имъ напомня за Македония. Следъ Берлинския конгресъ, той организира българската народна просвѣта въ Турция. Политиката въ България го увлѣче за известно време; той бѣше ту противникъ, ту приятель на Стамболова. Следъ това, четиридесеть годишенъ вече, виждаме го седналъ на чиноветѣ на Киевската семинария да изучава богословието. Писатель, той разглежда най-висшитѣ проблеми на морала и метафизиката.

Избранъ за старозагорски митрополитъ, той раздвижи българската църква и откри предъ свещеничеството социалнитѣ му задачи.

Въ времето за което говоримъ, той бѣше само единъ самоукъ, жаденъ за знания. Той обаче тогава още поразяваше съвременицитѣ си съ една особна смѣсица отъ мистиченъ пламъкъ и свѣтълъ умъ. Впрочемъ, той не бѣше още твърде познатъ. За него знаеха само, че е роденъ въ Прилепъ, че неговото призвание се е проявило въ контакта му съ известния Джинотъ и че отъ пристигането си въ Цариградъ той бѣ честъ гостенинъ на Д-ръ Чомакова. Когато обаче той заговори, всички изведнажъ почувствуваха, че това е човѣкъ съ особена стойность.

Методий нахвърли историята на народното движение въ Македония, описа борбитѣ срещу елинизма, борби жестоки и славни, подобни на които никоя отъ българскитъ земи не бѣ водила и следъ това, обръщайки се къмъ делегатитѣ, той ги запита: „Съ какво право вие ще откажете да ни приемете тукъ? Не сме ли ние толкова българи, колкото и вие? Издаде се фермань за създаване българска църква. Ние искаме за насъ този фермань;

ние искаме да влѣземъ въ тази църква. Кой може да се противопостави на това?[1]

Методий и днесъ още, повече отъ 80-годишенъ, е отличенъ ораторъ; въ 1871 г. той бѣ пламенно красноречивъ. Той смути дълбоко събранието и го владѣ нѣколко мига. Но той не можеше много естествено, да разпръсне всичкитѣ страхове: боязливитѣ продължаваха да се страхуватъ да не би да разсърдятъ Портата, ако отидатъ противъ фермана. Тогава тъкмо се намѣси Гаврилъ Кръстевичъ.

Кръстевичъ бѣше роденъ, както вече споменахме, въ Котелъ. Той, заедно съ Раковски, бѣ настаненъ отъ князъ Богориди въ Куручешменското училище. Кръстевичъ бѣше крайна противоположность на Раковски; колкото

---

1 Ние цитираме този пасажъ по разказъ на съвременици. Въ протоколитѣ на събора (публикувани въ София въ 1911 г.) речьта на Методия е резюмирана така: „Какво можемъ да направимъ, освенъ да искаме за насъ този фермань? Ние изпратихме нашитѣ искания на мѣстнитѣ власти. Правителството ни остави свободни (да дойдемъ тукъ). Възможно ли е, нужно ли е да се публикува новъ фермань за (македонцитѣ) щомъ като ние по всички начини показахме че сме българи и че искаме да бждемъ часть отъ българската Екзархия?"

единиятъ бѣше фантастъ и склоненъ къмъ авантюризъмъ, толкова другиятъ бѣше методиченъ и почтителенъ къмъ всѣка власть. Изпратенъ отъ своя покровитель въ Парижъ, Кръстевичъ се записа въ литературния факултетъ, гдето получи солидно образование. Следъ завръщането си отъ Франция, той постжпи на служба при Портата. Той се отличи бързо и започна една блѣскава кариера. Нѣколко години той бѣ замѣстникъ на Богориди въ управлението на островъ Самосъ. Следъ това, той се завърна въ Цариградъ, дето заемаше твърде важни постове. Между това той публикува, съ материали събрани отъ народната библиотека въ Парижъ, увода къмъ една история на българския народъ, въ която той пръвъ лансира теорията, споредъ която българитѣ произхождатъ отъ Атиловитѣ хуни. Замѣсенъ още отначало въ народното движение, той взимаше участие въ всички българо-гръцки комисии, въ които неговитѣ голѣми познания въ областьта на теологията и историята на църквата, както и неговиятъ вроденъ тактъ и любезность му бѣха много полезни.

По ума си и по примирителния си характеръ, Кръстевичъ принадлежеше къмъ умѣрената партия. Съ тази партия го свръзваха още и симпатиитѣ му къмъ Русия. Макаръ и много лоялент къмъ Турция, той запази своитѣ русофилски чувства при всички промѣни на политиката и той дължи на препоржката на Русия поста си на генералъ губернаторъ на Източна Румелия презъ 1884 г. Да прибавимъ още и това, че той бѣ много религиозенъ и толкова се боеше отъ църковно проклятие, че когато патриаршията обяви българитѣ за схизматици, той се оттегли съ разбита душа.

Съ право можеше да се очаква, че Кръстевичъ ще бжде противъ приемането на македонскитѣ делегати. Неговото официално положение, връзкитѣ му съ Игнатиева, религиозните му схващания, всичко го караше да се противопостави на тая манифестация, която не можеше да хареса на Портата и която Русия и Фенеръ биха смѣтнали като предизвикателство. При все това, всичкитѣ тия съображения не можаха да надвиятъ на съзнанието, което той, историкъ и патриотъ, имаше за българското единство, Да каже — вървете си! на делегатитѣ отъ Македония, дошли да се

приобщатъ въ тоя тържественъ моментъ съ другата часть на България, да имъ се затвори вратата на бждещето, на която тѣ хлопаха, това не можеше да се иска нито отъ неговата позната боязливость, нито отъ неговата отстжпчивость предъ властитѣ, нито отъ неговия страхъ отъ ада.

Вѣрѣдъ дълбоко внимание, Кръстевичъ взе думата. Неговото високо положение въ Портата бѣше познато и всички, които се страхуваха да не предизвикатъ гнѣва на правителството, чакаха нетърпеливо думитѣ му.

Кръстевичъ започна, като Методия, съ историята на българския въпросъ и различнитѣ опити за разбирателство съ патриаршията и следъ това, като припомни, че наистина великиятъ везиръ не бѣ позволилъ да се свикатъ делегати и отъ Македония, но че тя ги е изпратила въпреки това, защото е българска страна, сжщо такава, както и другитѣ български земи, той заключи, че тѣ трѣбва да се приематъ:

„Какъ да не ги приемемъ, каза той, сега, когато сж дошли? Да ги изгонимъ ли? Не. (Голѣма часть отъ делегатитѣ ржкоплѣскатъ). Народътъ ще ни благославя. Тѣ сж българи

— за това трѣбва да ги приемемъ. Това, че тѣ сж дошли доказва, че трѣбва да ги приемемъ. Ако нѣкой каже, че това не сж българи, ние ще кажемъ, ние: ето ги, тѣ сж тукъ. Утре правителството ще го знае: ние ще му кажемъ, че тѣхното присжтствие тукъ е живо доказателство, че тѣ сж българи. Азъ самъ ще говоря на Аали паша, ако това е необходимо. Затова да ги приемемъ да заседаватъ между насъ (цѣлиятъ съборъ ржкоплѣска; чуватъ се викове: браво. Всички изразяватъ благодарностьта си на г. Кръстевича).

Следъ тази декларация, която успокои всички по отношение поведението на Портата и отстрани главното възражение, (единствено признато, тъй като съветитѣ на Игнатиева не можеха да се изнесатъ публично) никой не поиска думата. Тогава Д-ръ Чомаковъ, който се бѣше въздържалъ, за да се намѣси въ случай че преният вземѣха неблагоприятенъ обратъ, предложи да се поканятъ тържествено македонскитѣ делегати да заематъ мѣстата си: обединението на българитѣ получаваше по тоя начинъ легаленъ изразъ и отбелязваше своята първа победа.

И следъ обнародването на фермана за Екзархията, патриархътъ продължаваше да протестира предъ Портата. Но на всичкитѣ негови постжпки турското правителство отговаряше винаги съ оная инертна любезность, на която то бѣ голѣмъ майсторъ. Най-после, боленъ и отчаянъ, Григорий VI успѣ презъ юний 1871 г. да накара да се приеме оставката му и се оттегли.

Той бѣ замѣстенъ на престола на вселенската църква отъ Антима VI. Новиятъ патриархъ бѣше старецъ на осемдесеть години, глухъ и съвсемъ разнебитенъ, но съ непоколебимъ духъ и воля. Той имаше репутацията на способенъ човѣкъ и затова неговиятъ изборъ обнадежди всички, които искрено желаеха да се постигне съгласие между гърци и българи. Генералъ Игнатиевъ се чувствуваше особено щастливъ, тъй като Антимъ VI минаваше следъ кримската война за приятель на Русия.

Новиятъ патриархъ идваше съ програма на примирение; неговото духовно царуване започна съ единъ актъ на опортюнизъмъ. Той пожела да приеме въ Фенеръ българскитѣ владици, които неговитѣ предшественици бѣха отлжчили и имъ върна лично ви-

зитата въ Ортакьой, гдето тѣ живѣеха. Следъ тази размѣна на любезности, съ което той искаше да покаже, че миналото на разногласията не сжществува вече, той започна редовни преговори.

По въпроситѣ засягащи организацията на българската църква съгласието бѣше лесно. Фенеръ бѣ готовъ да признае Екзархията при условията формулирани въ султанския ферманъ. Всички теологически спорове бѣха преодолѣни. Оставаше политическиятъ споръ. Кои епархии ще обхване новата църква? Кому ще принадлежи Македония? Следъ твърде разпалени спорове, които нѣколко пжти се завързваха въ присжтствието на цѣлия гръцки синодъ, патриархътъ обяви, че отстжпва Скопската, Велешката и Охридската епархии, като запазваше на западъ отъ Вардара само срѣдна Македония.

За пръвъ пжть гръцката патриаршия даваше по официаленъ начинъ своето съгласие да се откаже отъ една часть отъ Македония. Отъ гледище на гърцитѣ тази жертва бѣше безъ съмнение много тежка, тъй като елинизмътъ бѣ свикналъ по стара паметь да счита Македония като часть отъ своитѣ владѣния.

Въ действителность, обаче, Фенеръ жертвуваше само часть отъ това, което бѣ вече загубилъ. Съвсемъ друго бѣше положението на българитѣ. Тѣ се чувствуваха господари въ Македония по силата на своята численость. Плебисцитътъ, предвиденъ въ фермана за Екзархията, идѣше да имъ даде законно срѣдство за да завладѣятъ цѣлата тая провинция, населена главно отъ тѣхното племе. Какво бѣ обаче истинското значение на тия значителни предложения на Патриаршията? Тѣ водѣха следъ себе си отдѣлянето на една чисто българска страна. И тѣ бѣха решително отблъснати. Правейки още една крачка въ пътя на отстжпкитѣ, патриархътъ предложи да се прибави къмъ територията на Екзархията Неврокопската епархия, както и северната часть на Битолската. Но и това предложение имá сжщия успѣхъ както и по-раншнитѣ.

Непримиримостьта на българитѣ се опираше на две твърде здрави позиции: една морална позиция — принципа на националноститѣ; една юридическа позиция: плебисцита. Лесно обяснимо е, че преговоритѣ съ Фенеръ не можаха да ги разколебаятъ.

Преговоритѣ съ Патриаршията бѣха водени тайно и българската колония въ Цариградъ знаеше за тѣхъ само по слухове. Презъ декември 1871 г. се пръсна слухъ, че подъ натиска на руския посланикъ една часть отъ македонскитѣ епархии ще бждатъ отстжлени на гърцитѣ. Възбуждението което започна, въ нѣколко деня се превърна въ истинско отчаяние. На 20 декември една тълпа македонци, водени отъ младитѣ, отиде въ Ортакьой и вржчи на смѣсения съветъ единъ заплашителенъ протестъ срещу поведението, което му се приписваше. Следъ обясненията, които имъ се дадоха, манифестантитѣ се оттеглиха успокоени. Една седмица по-късно безпокойството отново обхвана духоветѣ.

Тоя пжть се говорѣше, че Портата, по искането на руското посолство, ще измѣни фермана за Екзархията. Какво вѣрно имаше въ тоя новъ слухъ? Извѣстно е едно, че въ това време влиянието на генералъ Игнатиева предъ Портата бѣ твърде голѣмо. Следъ Аали паша великъ везиръ стана Махмудъ Недимъ паша, човѣкъ нищоженъ, който бѣше дотолкова подчиненъ на Русия, че турцитѣ го наричаха за сиѣхъ Недимовъ. Това обстоятел-

ство смущаваше твърде много българитѣ. За да бѫдатъ осветлени, на 13 януарий 1872 г. българскитѣ водачи изпратиха при Портата една депутация на чело съ Славейкова, редакторъ на в-къ Македония. Великиятъ везиръ опроверга слуха, че той билъ ималъ намѣрение да измѣня фермана за Екзархията, но той настоя енергично върху необходимостьта отъ едно непосрѣдствено споразумение между българи и гърци, мнение, което бѣ съвсемъ ново отъ страна на правителството и което бѣ отражение на политиката на Игнатиева.

Депутацията напусна Портата съ убеждението, че великиятъ везиръ е окончателно спеченъ за рускитѣ идеи и че нѣкоя изненада отъ негова страна не е изключена. Младитѣ виждаха само едно срѣдство да избѣгнатъ тая евентуалность: да създадатъ единъ свършенъ фактъ, който би довель неминуемо скжсване преговоритѣ съ Фенеръ.

Споредъ каноните на православната църква никой владика не може да служи въ една епархия безъ съгласието на титуляра ѝ. За да се избѣгнатъ недоразумения между гърци и българи това каноническо правило бѣше изрично упоменато въ фермана на Екзархията.

Въпреки това — или по скоро тъкмо поради това, защото се касаеше да се предизвика инцидентъ — по внушение отъ Чомакова, една група екзалтирани патриоти, главно македонци, се отправиха на 18 януарий въ Ортакьой, вдигнаха българскитѣ владици, които живѣеха тамъ, заведоха ги въ българската църква въ квартала на Фенеръ и ги заставиха на другия день да отслужатъ литургия въпреки изричното запрещение на патриарха, на когото Цариградъ бѣше епархия.

Незапознатитѣ съ обичаитѣ на православната църква мжчно ще могатъ да си обяснятъ важността на изтъкнатия по-горе фактъ. Но чиститѣ православни видѣха въ това страшенъ скандалъ. На 23 януарий генералъ Игнатиевъ, убеденъ че българскитѣ владици сж въ съгласие съ народа, който си дава видъ, че ги е вдигналъ силомъ — което бѣ дочѣкжде вѣрно, защото единъ отъ тѣхъ, македонецътъ Панаретъ бѣше въ заговора — Игнатиевъ прочее, ядосанъ, телеграфира на своето правителство: „Не си правя илюзии за бждещето на тая иерархия, въ която ще влѣзатъ хора подобни на тия които видѣхме. Такива недостойни владици никога не ще бждатъ способни

да създадатъ една православна църква, достойна за това име."

Безграниченъ гнѣвъ обхвана патриарха, когато научи за нанесената му обида. До тогава той бѣ далъ доказателства на примирителность, която безпристрастната история трѣбва да му признае. Ако би билъ възможенъ нѣкакъвъ компромисъ за подѣлба на Македония, той сигурно би го реализиралъ. Отъ тукъ нататъкъ той коренно измѣни поведението си. Той стана най-яростенъ отъ непримиримитѣ и мислѣше само за наказание и репресалии.

Трима̀та български владици намѣсени въ инцидента отъ 18 януарий знаеха много добре църковнитѣ наказания на които се излагаха. Тѣ ги бѣха приели предварително. Но къмъ църковнитѣ наказания, съмнително справедливи, трѣбваше да се прибавятъ и строгоститѣ на свѣтската власть. На 4 февруарий трима̀та виновни: Иларионъ Макариополски, Иларионъ Ловчански и Панаретъ бѣха заточени въ Измидъ, на Малоазийския брѣгъ.

Тази мѣрка бѣ изпълнена въ най-голѣма тайна. Министърътъ на външнитѣ работи, Серветъ паша, покани трима̀та владици на закуска въ своята частна резиденция и следъ

като ги обсипа съ внимание презъ време на закуската, съобщи имъ, че правителството е заставено да постжпи строго къмъ тѣхъ. Още не преминала изненадата имъ и тѣ бидоха отправени за мѣстото на заточението имъ.

Българската колония научи за станалото едва на другия денъ. Бѣше недѣля. Народътъ дошелъ на църква, намѣри последната затворена и обвита въ черно. Обясни му се, че гръцката патриаршия отново е издействувала заточаването на българскитѣ владици. Тълпата, непрестанно растяща, избухна въ безграниченъ гнѣвъ. Следъ нѣколко минути на скръбь и нерешителность, нѣкой прѣдложи да се протестира предъ правителството и тълпата тръгна къмъ Портата.

Бѣше вече обѣдъ, когато тя пристигна. Увеличавайки се изъ пжтя, тя бѣше нараснала до нѣколко хиляди души. Манифестантитѣ вървѣха мълчаливо, но фактътъ, че такова множество се движеше изъ улицитѣ правѣше самъ по себе си огромно впечатление. Отъ падането си Цариградъ не бѣ видѣлъ демонстрация на християни и турцитѣ се трупаха за да видятъ това небивало нѣщо.

Стѫпалата на Портата бѣха буквално покрити съ хора, когато се зададе въ каляската си великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша, идящъ отъ частната си резиденция. При вида на тази огромна тълпа, въ която любопитството бѣ събрало почти всички народности на столицата, той прибледнѣ като смъртникъ, мислейки че е избухнало народно възстание. Той се поуспокои малко, когато разбра, че това е манифестация на българитѣ. Той спрѣ колата си, която бавно си пробиваше пѫть презъ тълпата и попита какво искатъ отъ него. Той чу само фанатични викове, отъ които нищо не можеше да разбере. Тогава той предложи на манифестантитѣ да му изпратятъ една депутация, която да му каже какво иска народътъ и се отправи за Портата, съпроводенъ отъ викове, които искаха правда.

Българитѣ делегати, избрани веднага, го последваха. На чело бѣше Славейковъ, редакторътъ на Македония. Великиятъ везиръ ги прие любезно. Той бѣ ограниченъ и безхитростенъ човѣкъ. Следъ като изслуша съ очевидна благосклонность тѣхнитѣ оплаквания за заточаването на владицитѣ, той имъ обясни, че Портата е взела тая строга мѣрка не за

удовлетворение на гръцкия патриархъ. „Вие знаете, че азъ не държа на гърцитѣ и че ако бѣха само тѣ“... И съ тонъ на таинственость той прибави, че графъ Игнатиевъ е накаралъ турското правителство да направи това, за да сплаши българитѣ и да ги направи по-покорни.

Великиятъ везиръ нарече посланика не по име, а съ думата балъкчи (рибарь), име което простиятъ турски народъ даваше на руситѣ, обаче въ тая наивна форма неговото признание ставаше още по-многозначително. Делегатитѣ настояваха на това, че единъ русинъ може да дава на Турция само опасни съвети и че Портата трѣбва да направи тъкмо обратното на това, което я съветва Игнатиевъ; но това бѣ напразно.

Махмудъ Недимъ паша се задоволи съ общи обещания и искаше преди всичко да се разотидатъ манифестантитѣ.

Делегатитѣ си отидоха недоволни. Тѣ казаха на тълпата, че тя трѣбва да се разпръсне, обаче тя разбра, че нищо не ѝ бѣ дадено. Тогава виковетѣ започнаха отново и още по-силно. Единъ отъ адютантитѣ на великия везиръ се притече за да убеди манифестантитѣ да се разотидатъ, обаче увещанията му оста-

наха безплодни. Българитѣ му извикаха да каже на великия везиръ, че ако въ три дена тѣ не получатъ справедливо решение по въпроса, ще помолятъ султана да имъ позволи да се изселятъ. Не бѣха минали нѣколко минути откакъ адютанта бѣ отишълъ да занесе тази странна поржчка и той отново се яви съ съобщението, че министерскиятъ съветъ ще се събере незабавно за да задоволи исканията на българитѣ. Тази декларация бѣ приета съ викове »да живѣе султана“ и следъ това множеството се пръсна.

Още сжщата вечерь министерскиятъ съветъ заповѣда заточенитѣ владици да се върнатъ.

Великиятъ везиръ не лъжеше когато каза, че той не държи на гърцитѣ. Отъ друга страна, той противъ волята си търпѣше руското влияние. Демонстрацията отъ 4 февруарий бѣ за него благовиденъ предлогъ да се освободи отъ даденитѣ на Игнатиева обещания и той реши да разреши окончателно българския въпросъ. Въ сжщия день, когато заповѣда да се върнатъ заточенитѣ владици, той съобщи на гръцката патриаршия, че ако не признае българската църква въ формата, указана въ

султанския фермань, Портата ще отиде по-далечъ и ще разреши на българитѣ да при-стжпятъ незабавно къмъ изборъ на свой екзархъ.

Това предупреждение никакъ не уплаши Фенеръ. Патриархътъ бѣше непримиримъ. Колкото се отнася до мирскитѣ съветници, съ които той се заобиколи следъ пропадането на неговата примирителна програма, тѣ сега повече отъ всѣкога намираха по̀ за предпочитане, „българитѣ да се отдѣлятъ насила отъ Великата църква като гангренясалъ членъ, отколкото тя да влиза въ съглашение съ тѣхъ“. Патриаршията отговори на съобщението на правителството като постави неприемливи условия. Следъ получаването на отговора Портата пристжпи отъ думи къмъ дѣла и изпрати на българитѣ декретъ, съ който се заповѣдваше да си избератъ екзархъ. Българитѣ не се забавиха. На 23 февруарий имъ бѣ съобщенъ въпросниятъ декретъ, а на 29, Антимъ, видински митрополитъ, бѣ избранъ за Екзархъ на българската църква. Отъ страна на правителството виждаме сжщата бързина: на 5 мартъ едно султанско ираде утвърди избора.

Въ момента на избора, Антимъ се намираше въ своята епархия. Пжтуването му за столицата, презъ България, бѣ непрекжснатъ триумфъ. На 29 мартъ той пристигна въ Цариградъ, кждето българската колония го посрещна съ ентусиазъмъ: четири парахода напълнени съ хора отидоха да го посрещнатъ на Босфора. На другия день Екзархътъ отиде въ Високата порта. Великиятъ везиръ го прие извънредно благосклонно. „Благодарение на Бога, му каза той, освободихме отъ гърцитѣ единъ петмилионенъ народъ. Българитѣ могатъ да ме считатъ като тѣхенъ баща. Ти можешъ да идвашъ при мене когато искашъ и да ми довѣрявашъ най-искрено желанията си. Азъ ще ти отговарямъ съ сжщата искреность.“

Това първо посещение бѣше частно. На 15 априлъ стана официалния приемъ въ Портата, а на 24 — тържествената аудиенция у султана. Въ всичкитѣ тѣзи церемонии почеститѣ, които се отдаваха на Екзарха бѣха точно тия, които по протокола се отдаваха на главитѣ на църквитѣ въ Турция.

Въпреки всичкитѣ тия официални признания на нейното сжществувание, новата българска иерархия се намираше все още въ едно

анормално състояние. Българската църква въ столицата стоеше затворена. Тъй като Цариградъ бѣше собствена епархия на патриарха, той не позволяваше на българското духовенство да служи въ нея. Поздравенъ отъ Султана и отъ Портата съ титлата екзархъ, Антимъ I нѣмаше кждѣ да отслужи литургия.

Отъ това особено положение, което ще се стори необяснимо, ако не си спомнимъ, че Цариградъ си остава винаги Византия, не можеше да се излѣзе освенъ съ нѣкакво съглашение или съ скжсване. Великиятъ везиръ отъ привидна отстжпчивость къмъ Русия — въ сжщность съ половинъ уста — препоржчваше съглашението.

Споредъ фермана, Екзархията бѣше свързана съ гръцката църква само съ една чисто символическа връзка: задължението на екзарха да споменава името на патриарха въ литургията. По желанието обаче на руския пославникъ, Портата застави Екзарха да поиска отъ патриарха една ауденция, за да получи отъ него единъ видъ духовна инвеститура. Въпреки протеститѣ на болшинството отъ българскитѣ водачи и своето собствено нежелание, Екзархътъ се подчини; Патриархътъ отхвърли мол-

бата му. Нѣколкото чисто формални постжпки отъ българска страна имаха сжщо такъвъ отрицателенъ резултатъ или пъкъ останаха безъ отговоръ.

Очевидно бѣше, че съ това си поведение патриаршията искаше да докара българитѣ до крайности, тъй като цѣлия тѣхенъ религиозенъ животъ бѣше спжнатъ. Въ това гърцитѣ се срѣщаха напълно съ българскитѣ националисти. По тоя начинъ неизбѣжното не се забави. На 23 май 1872 г., праздника на двамата македонски равноапостоли Св. Св. Кирилъ и Методий, български народни светци, Екзархътъ Антимъ I следъ като отслужи литургията, заобиколенъ отъ шестима владици — отъ които трима македонски: Генадий Велешки, Партений Зографски и Панаретъ — прочете тържественния актъ за обявяване българската църква за независима.

Тази церемония мина всрѣдъ неописуемо въодушевление, защото всички присжтствуващи съзнаваха огромното значение на свършения фактъ. Гръцкото иго свалено за винаги, тѣмъ се струваше, че виждатъ България да излазя отъ гроба въ който историята я бѣ поставила и да простира ржце къмъ едно свѣтло бждеще.

Приближаваме вече къмъ крайната развръзка: схизмата. Въ всичкитѣ критически моменти на борбата съ българитѣ, гръцката църква ги заплашваше съ своитѣ проклятия. Най-сетне тя се реши да прибѣгне къмъ тѣхъ. За да даде обаче на своята присжда по-тържествена форма, патриархътъ искаше щото тя да бжде произнесена отъ едно общо събрание на представители на всички православни държави, т. е. отъ единъ вселенски съборъ.

Не за първи пжть Фенеръ мислѣше да свика, по поводъ на българското движение, висшитѣ представители на православието. Още въ 1868 г. Григорий VI бѣ сондиралъ за тази цель православнитѣ църкви. Отъ всѣкжде, освенъ отъ руската и сръбската църкви той получи благоприятни отговори

Игнатиевъ гледаше благосклонно на идеята за вселенски съборъ. Той смѣташе че блѣсъкътъ въ който православието ще се покаже въ тоя съборъ ще направи впечатление на турцитѣ. „Освенъ това, пишеше той въ една своя телеграма, свикването на събора би имало за насъ и това преимущество, че ще ни освободи отъ едно разрешаване на българската разпра“. Рускиятъ Св. Синодъ не бѣше на това мнение.

Сподѣляйки напълно мнението на Фенеръ за некомпетентността на турското правителство въ областьта на духовния животъ, руската църква съветваше патриаршията да задоволи законнитѣ желания на българския народъ.

Колкото за събора, тя го смѣташе безполезенъ и дори опасенъ, защото отъ него можеха да произлѣзатъ и по-голѣми разногласия въ случай че не би се достигнало до едно примирение съ българитѣ.

Сръбскиятъ отговоръ бѣше изложенъ въ сжщия духъ, обаче за свикването на събора той не казваше нищо — мълчеше, което бѣ равносилно на отказъ. Обаче поведението на Сърбия въ българския въпросъ заслужава да се спремъ повече върху него.

Ние взехме за правило да избѣгваме въ този си трудъ всѣкаква полемика. Мислимъ че сами фактитѣ иматъ своята докателствена сила. Ние само ги предаваме, а читателтъ нека оцени самъ значението имъ.

Сръбската теза по основаването на Екзархията много пжти бѣ излагана въ европейския печатъ. Тя, изразена кжсо, се състоеше въ следното: Екзархията трѣбва да бжде общъ институтъ за всички славяни въ Турция, обаче

българитѣ я завладѣха още въ началото и измѣниха мисията ѝ; ако македонцитѣ участвуваха въ основаването на Екзархията, това не е защото тѣ сж българи, а защото тѣ считаха че работятъ за едно славянско дѣло.

Но ето фактитѣ.

Отъ 1858 г. въ бѣлградската преса срѣщаме отзиви за агитация противъ фенерската църква въ Македония. Какво име даваше сръбската преса на македонцитѣ по тоя поводъ? Наричаше ли ги сърби или българи или просто славяни? Нека се сжди отъ следващитѣ цитати, които заемаме отъ сръбскиятъ вестникъ „Српски дневник".

Въ 1858 г. въ броя си отъ 4 юний тоя вестникъ отбелязва националното пробуждане въ Велесъ така:

„Нѣколцина благородни и патриотични хора сж посѣли срѣдъ съгражданитѣ си любовь къмъ образование и наука, които отъ вѣкове липсваха на цѣла България, тъй като гръцкото духовенство винаги имъ прегражданше пжтя, желаейки да държи българския народъ въ невежество."

На следующата година Српски дневник печати въ броя си отъ 20 априлъ сле-

дующето върху положението въ Македония.

„Мелентий се разбираше добре съ мѣстнитѣ бейове въ желанието си да потиска българскитѣ християни. Вследствие на гръцката пропаганда и на всевъзможнитѣ злоупотрѣбения на гръцкитѣ владици, западнитѣ българи се пробудиха. Гърцитѣ искаха да елинизиратъ българитѣ отъ Македония чрезъ училищата; тѣ бѣха успѣли до известна степень и много българи бѣха прегърнали гръцката кауза. Сега обаче българитѣ направиха отъ своитѣ училища оржжие срещу елинизма и вече започватъ да горятъ гръцкитѣ книги, сжщо както нѣкога гърцитѣ предаваха на аутодафе българскитѣ книги. Потискайки народа, фанариотскитѣ владици го накараха да си отвори очитѣ. Голѣмо число българи отъ Кукушъ и околията сж тръгнали за Цариградъ за да се оплачатъ отъ злоупотрѣбенията на владиката“.

По поводъ желанието изразено въ 1859 г. отъ охридчани да иматъ владика българинъ, въ рубриката „България“ въ Српски дневник, 1860 г. броятъ отъ 13 мартъ, четемъ:

„Съобщаватъ отъ Охридъ съ дата 4 февруарий, че българитѣ отъ тая область

ие могатъ вече да понасятъ управлението на фанариотската църква. Охридскитѣ българи сж се сбрали и сж решили да искатъ владика българинъ и въ случай че цариградскиятъ патриархъ имъ изпрати гръкъ отъ Фенеръ, да не го допуснатъ да влѣзе въ Охридъ и да го посрещнатъ съ камъни".

Сжщиятъ вестникъ въ броя си отъ 26 юний 1860 г. пише:

„Съобщаватъ отъ Битоля, че българитѣ отъ тая область сж взели инициативата да основатъ читалище".

Въ броя отъ 3 юлий 1860 г.:

„Щипскитѣ българи сж изпратили на Портата едно заявление срещу фанариотския владика, покрито съ много подписи".

Сръбската преса отъ онова време не правѣше никаква разлика между Македония и другитѣ български земи. Така по поводъ празднника на равноапостолитѣ св. св. Кирилъ и Методий, който въ 1860 г. бѣ отпразнуванъ отъ всички българи съ една извънредна тържественость, Српски дневник (броя отъ 12 юлий) смѣсвайки въ своитѣ похвали градоветѣ на Дунавска България, на Тракия и Македония, пише следнитѣ редове, пълни съ симпатия:

„Новини за праздника на св. св. Кирилъ и Методий въ България приижда отъ вси страни. Въ Габрово, въ Емборе, въ Панагюрище, въ Сопотъ, въ Велесъ, и въ много други градове паметьта на българскитѣ равноапостоли и учители е била блѣскаво почетена. Това показва, че у българина сжществува дълбоко народностно съзнание и голѣма жажда за образование; тия тържества ще открият пжтя на народното благополучие и деня на св. св. Кирилъ и Методи ще остане написанъ съ златни букви въ аналитѣ на българския народъ, защото въ тоя день въ повечето български градове фанариотската тирания бѣ разклатена и отхвърлена“.

Ние цитираме официалния органъ на сръбското правителство. Но, ако бихме искали да цитираме другитѣ вестници, не бихме знаели какво да изберемъ отъ тѣхъ.

Да говоримъ ли и за това, че никой отъ сръбскитѣ публицисти не подържаше, че македонскитѣ славяни сж сърби? Да: Михаило Милоевичъ. Но когато въ 1865 г. Милоевичъ писа че Македония е населена съ сърби, въ цѣла Сърбия се развикаха, че той е мани-

акъ. Въ своитѣ мемоари, публикувани въ списанието Српство (1889) той самъ искрено признава това. „Малко трѣбваше, пише той, да ме заточатъ или да ме затворятъ въ нѣкоя лудница".

Милоевичъ твърдѣше, че между 1860 и 1870 г. въ Македония е имало много сръбски училища. Ако този фактъ е вѣренъ, това би доказвало само, че въпреки пропагандата, сърбитѣ не успѣха да изтриятъ българското съзнание у македонското население; въ сжщность, обаче, това твърдение е изцѣло лъжливо. Въ сжщность имаше нѣколцина сърби, които преподаваха въ българскитѣ училища въ Македония; но тия учители никога не се осмѣлиха да правятъ въ тѣхъ пропаганда. Напротивъ, живѣейки въ Македоняя, нѣкои отъ тѣхъ се асимилираха съ мѣстнитѣ българи и основаха български фамилии. Характеристиченъ е случая съ Верковичъ и пр.

Въ 1850 г. по искането на сръбскитѣ учени, Бѣлградското правителство изпрати въ Македония С. Верковича, известенъ филологъ, съ мисията да изучи славянския фолклоръ. Младиятъ сръбски ученъ остана въ Македония 10 години. Следъ като се върна въ Сър-

бия, той публикува единъ сборникъ отъ славянски пѣсни, озаглавенъ: Народне песме македонски бугара.

Защо той нарече тия пѣсни български? Ето обяснението, което самъ той дава за това:[1]

„Нарекохъ тия пѣсни български, а не само славянски, защото ако нѣкой днесъ би попиталъ който и да е македонски славянинъ „какъвъ си?“ — той ще му отговори: „българинъ съмъ и езикътъ ми е български.“ [2]

---

[1] С. Верковичъ. Народне песме македонски бугара у Београду, 1860 г.

[2] Безполезно е да се изтъква изключителната важность на едно такова засвидетелствуване отъ страна на единъ сръбски ученъ, прекаралъ десеть години въ Македония съ единствената цель да изучи населението ѝ. Но ето нѣколко подробности, които даватъ на това свидетелство още по-голѣма достовѣрность и до нѣкжде една официална санкция отъ страна на Сърбия. Сръбското правителство напечата сборника на Верковича на свои разноски въ държавната печатница. Княгиня Юлия Обреновичъ се съгласи да ѝ бжде посветенъ. Бѣлградската академия на наукитѣ, давайки на автора доказателства за своето задоволство, го избра за членъ дописникъ и малко по-късно за действителенъ членъ. Следъ 1885 г. Верковичъ бѣ поваленъ въ калта отъ апостолитѣ на сръбския шовинизъмъ, задѣто бѣ писалъ че Маке-

Бѣлградскитѣ вестници подчертаваха чисто националния характеръ на гръцко-българската разпра, която приближаваше къмъ своя край. Следъ издаването на Фермана, съ който се създаваше Екзархията, сръбскиятъ патриотически вестникъ Видов дан въ броя си отъ 1 май 1870 г. пише:

„Това не е вече споръ между патриаршията отъ една страна и българитѣ и Портата отъ друга, но е споръ между българския и гръцкия народи. Печално е, но за нещастие, е вѣрно".

Свикването на събора, който изработи Екзархийския уставъ, предизвика въ бѣлградската преса сжщитѣ коментарии на симпатия:

„Българскиятъ народенъ съборъ, пишеше сръбскиятъ официозъ Единство, заседава съ високо достоинство. . . Той се състои отъ 48 българи, събрани за да изработятъ закона на който ще бжде основано управлението на новата Българска екзархия. Между тия 48 българи има 5 архиепископа, 10

дония е българска, а въ 1860 г. и дворътъ и правителството и учения свѣтъ, цѣла официална Сърбия обсипаха съ похвали тия „Народни пѣсни на македонскитѣ българи".

императорски комисари и 33 представители отъ всички български области, всички въодушевени отъ братско единство".

Но ето още по-значителни подробности по тоя конгресъ; ние ги намираме въ едно писмо на цариградския кореспондентъ на сжщия сръбски официозъ, въ броя отъ 19 май.

„Мисля, пише той, че ще е интересно за вашитѣ читатели да знаятъ имената на тия български представители, които следъ 450 години (авторътъ прави алюзия за падането на българското царство въ XIV в.) се събраха на 15 мартъ 1871 год. въ столицата на нѣкогашната слава и на нѣкогашния блѣсъкъ на Византия за да решаватъ братски за начина на организирането на тѣхната църква, която бѣ подчинена на развратнитѣ фанариоти и която дори днесъ страда отъ тѣхъ въ нещастната Македония."

Кореспондентътъ даваше списъка на всичкитѣ делегати на конгреса. Ето имената на тия отъ Македония — цитираме ги, както ги е съобщилъ той:

Отъ охридската епархия: Манушъ Кюркчи; отъ битолската епархия: Теодосий Кусевичъ; отъ велешката епар-

хия: Константинъ Шулевъ; отъ Скопската епархия: монахътъ Георги и Стоянъ Костовъ; отъ Костурската епархия: попъ Теодосий и Константинъ попъ Гутовъ; отъ Воденската епархия: Георги Гоговъ; отъ Неврокопската епархия: Коста Сарафовъ."

Отъ тридесеть и тримата делегати на събора, деветь души представляваха Македония. Числото на участвуващитѣ въ тоя съборъ бѣше ограничено, но ето обяснението, което дава кореспондентътъ на Единство:

„Представителитѣ, които ще ви изброя подолу ще се покажатъ на читателитѣ Ви твърде малко въ сравнение съ числеността на българския народъ. Вѣрно е, но на това не би трѣбвало да се очудваме, тъй като нашитѣ братя — българитѣ се съгласиха да избератъ измежду всички дошли 32 делегати най-достойнитѣ отъ тѣхъ; и за да не се товарятъ общинитѣ съ много разноски, всѣки делегатъ да представлява отъ 3 до 5 града."

Може ли следъ тия цитати, въ които се говори само за борби между българи и гърци, за Българската екзархия и за българитѣ, които организиратъ своята църква да се спираме на

версията лансирана много по-късно отъ сър
битѣ и споредъ която Екзархията трѣбваше
да бжде обща за сърби и българи?

Но нѣщо повече. Казахме, че следъ обя-
вяването на фермана за Екзархията, главният
споръ между гърцитѣ и българитѣ се водѣше
за македонскитѣ епархии. Да видимъ какво пи-
ше официялният сръбски вестникъ Единство въ броя си отъ 25 априлъ 1871 г.

„Недоволството въ църковния съборъ отъ смѣсената комисия, натоварена отъ Портата да помири гърци и българи е голѣмо. . . Научавамъ се, че тази комисия е разпусната и че, както и по-рано, много малко сж надеждитѣ за разбирателство между българитѣ и патриаршията. Най-голѣмата пречка за такова разбирателство иде отъ тракийскитѣ и македонски епархии. Споредъ султанския ферманъ, епархиитѣ отъ тия провинции, въ които мнозинството е българско, ще бждатъ поставени подъ ведомството на Екзархията и, ако това мнозинство е съмнително и оспорено, въпросътъ ще бжде разрешенъ чрезъ плебисцитъ. Въ началото патриархътъ не искаше да приз-
знае за българска нито една отъ епархиитѣ
въ Македония и Тракия: изглежда, че сега

той ще склони на компромисъ. Това е голѣмиятъ въпросъ, който раздѣля гръцката патриаршия отъ българитѣ."

Да продължаваме тия цитати би значило да измаряме безполезно читателитѣ си. Но преди да приключимъ това отклонение, искаме да направимъ една последна бележка. Въ 1871 година подъ турско владичество се намираха три провинции съ многочислено сръбско население: Босна, Херцеговина и Стара Сърбия, или както още се нарича Горна Албания. Ако Екзархията трѣбваше да бжде обща за всички славяни въ Турция, а не само българска, защо не участвуваха било въ борбитѣ срещу Патриаршията, било въ учредителния конгресъ презъ 1871 г. никакви представители на тритѣ казани провинции? Този въпросъ отъ дълго време се поставя на сърбитѣ отъ българска страна, обаче и до сега нѣма отговоръ.

Да се върнемъ сега на предмета си. Въ 1872 г., както въ 1868 г., патриаршията мислѣше отначало да събере вселенски съборъ за да осжди българитѣ. Портата обаче отказа да даде разрешение. Фенеръ трѣбваше да се задоволи вследствие на това съ единъ мѣстенъ съборъ, т. е. съ едно събрание, на което

освенъ гръцкия патриархъ и неговитѣ висши сановници, трѣбваше да участвуватъ само тия православни църкви, които имаха седалището си въ турската империя. Тия църкви сж четири: Антиохийската, Йерусалимската, Александрийската и Кипърската. Тѣ всички признаваха върховенството на гръцката патриаршия.

Тоя съборъ се свика на 10 септемврий 1872 г. и заседава съ голѣма бързина. Шестнадесеть дена следъ свикването му, той обяви българитѣ за виновни въ това, че сж внесли въ църквата народностното начало, етнофилетизъма, и ги осжди като схизматици. Напразно рускиятъ посланикъ се стараеше да отклони това решение; той успѣ да спечели за своя възгледъ само Йерусалимския патриахъ Кирилъ, който набързо напусна Цариградъ, за да не бжде задълженъ да подпише несправедливата присжда на събора.

Минаваме бързо този епизодъ, защото той нѣма ефекта, на който фенеръ разчиташе. Съ изключение на Кръстевича, който уплашенъ, се отдѣли отъ съотечественицитъ си, никой българинъ не бѣ смутенъ отъ това, че въ очитѣ на гръцката църква ща мине за схизматикъ. Умѣрената партия схващаше осжжда-

нето като незаконно и му отричаше всѣкаква моралнa стойность. Колкото за младитѣ, за които религиознитѣ съображения идваха на втори планъ, схизмата значеше, че България се освобождава отъ всѣка компромитираща солидарность съ руското правителство и че пжтьтъ за осжществяване на българското обединение е вече разчистенъ, тъй като окончателно отдѣлена отъ гръцката църква, Екзархията нѣмаше да срѣщне никакви пречки за да обедини подъ властьта си всичкитѣ български епархии. Поради това последно съображение, радостьта между македонскитѣ българи бѣше особено голѣма. На другия день следъ обявяването на схизмата, когато Фенеръ си въображаваше че е поразилъ българитѣ и очакваше да ги види масово да отстжпватъ отъ каузата на тѣхната народность, македонцитѣ, обитаващи Цариградъ, се събраха въ двора на българската църква, която се намираше, както помнимъ, почти срещу гръцката патриаршия, и подъ звука на гайдитѣ играха до тъмна нощь, огласяйки съ весели викове цѣлия този тихъ кварталъ.

Тази радость бѣше прибързана, защото събитията не се развиваха съ оная бързина,

която се очакваше. Веднажъ прогласена схизмата, Портата не бързаше да изпрати български владици въ Македония. Бѣше очевидно, че тя се боеше вече отъ възможнитѣ последици отъ българското обединение. Една нова ера на нови борби се откриваше за македонскитѣ българи, задържайки ги въ борба съ елинизма, когато останалитѣ български земи отиваха бързо къмъ своето политическо освобождение.

Виждайки своитѣ епархии вънъ отъ ведомството на Екзархията, македонскитѣ българи се почувствуваха жестоко измамени. Обаче пжтътъ на плебисцита откритъ, тѣ отново почнаха да се надѣватъ и започнаха отново вълненията си.

И този пжть, както и въ 1829 г., Скопье даде сигнала на манифестациитѣ. На 13 априлъ 1870 г. — едва шесть седмици следъ обявяването на султанския ферманъ — скопскитѣ българи се събраха споредъ стария обичай въ двора на катедралата и се заклѣха да се борятъ за да накаратъ да се включи тѣхната епархия въ Екзархията. Скопскиятъ владика Паисиосъ въ това време бѣше въ обиколка. Когато на 29 юлий се завърна, той намѣри митрополията затворена; до като той разпитва-

ше за причинитѣ на това, около него се събра тълпа и враждебни гласове се обадиха, че той като гръкъ нѣма какво да прави въ една българска епархия. Тъй като манифестацията ставаше все повече и повече застрашителна, Паисиосъ намѣри за по-благоразумно да се отдалечи. Последванъ отъ тълпата, той се скри въ единъ ханъ, гдето повика първенцитѣ на града. Тѣ обаче му повториха народното желание: Скопье не иска гръцки владика.

Въ това време въ града пристигна генералъ-губернаторътъ, който тогава имаше седалището си въ Призренъ. Заставайки на базата на фермана, пашата обяви, че до плебисцита българитѣ се намиратъ подъ властьта на Фенеръ и трѣбва да се подчиняватъ на гръцкия владика. Поради това заповѣда следната недѣля той да служи литургията въ катедралата. Следъ заминаването на пашата вълнението започна отново и по-силно. Следната недѣля дворътъ на катедралата бѣ още отъ зори пълненъ съ манифестанти, мжжетѣ съ дебели бастуни, а женитѣ и децата съ камъни въ ржце, всички решени на крайности, за да защищаватъ входа на църквата. Щомъ кона-

който се отвори на заранѣта, мухтаритѣ се явиха тамъ и обявиха, че е неизбѣжно проливането на кръвь, ако владиката не се откаже отъ намѣрението си да служи. Уплашенъ, той се отказа.

Оскърбенъ отъ това, че заповѣдьта му не биде изпълнена, призренскиятъ паша заповѣда да се затворятъ българскитѣ училища и изгони отъ тѣхъ учителитѣ (14 октомврий 1870 г.) Това не попрѣчи да се умножатъ манифестациитѣ. Тѣ не престаиаха докато Портата не обеща формално да допусне плебисцита въ най-скоро време.

Народни манифестации за искане плебисцитъ станаха следъ това въ цѣла Македония. Портата обаче продължаваше да отлага своето решение. Следъ Махмудъ Недима въ 1872 г. дойде знаменитиятъ Мидхатъ паша. Бившъ губернаторъ въ Нишъ, Русчукъ, София, Солунъ, познаващъ добре политическитѣ блѣнове, които българскиятъ народъ съ затаенъ жарь криеше въ душата си, и енергията, която той бѣше способенъ да вложи за реализирането имъ, той схващаше довършването на българското обединение като тежка заплаха. За това той не само не разреши плебисцита

въ Македония, но искаше да компромитира сѫществуването дори на Екзархията.

На 18 октомврий 1872 г. Мидхатъ бѣ замѣстенъ отъ Мехмедъ Ружди паша. И той не бѣ благосклоненъ къмъ българитѣ. Неговата идея бѣше да задължи Екзархията да признае схизмата и да се отдѣли отъ православието. Той смѣташе, че съ това българскиятъ народъ ще стане толкова омразенъ на руситѣ, че неговитѣ политически амбиции, лишени отъ подкрепа, не ще бѫдатъ опасни. При това условие той се съгласяваше да разреши изпращането на български владици въ всички македонски епархии. Чомаковъ бѣше готовъ да приеме тази идея. Завършването на българското обединение — необходима предпоставка за политическото бѫдеще на България — бѣше въ неговитѣ очи отъ такава първостепенна важность, че той никакъ не се колебаеше да ѝ подчини всичко останало. Следъ избора на Екзарха, обаче, авторитетътъ на Чомакова бѣ падналъ. Въ екзархийскитѣ съвети сега владѣеше влиянието на Игнатиева и всичко което можеше да даде законность на схизмата, която руската църква не бѣ признала — се сблъскваше съ непримиримата опозиция на Антимъ I.

Макаръ и неохотно, Портата най-сетне наложи плебисцита въ две епархии въ Македония: Скопската и Охридската епархия. Резултатитѣ бѣха потресающи за елинизма. Въ Скопската епархия цѣлото християнско население се произнесе за присъединението къмъ българската Екзархия, освенъ едно нищожно малцинство отъ преселени куцовласи, което броеше 50 семейства въ Тетово (Калканделенъ), 150 семейства въ Скопье, 50 семейства въ Куманово и нѣколко семейства въ Враня. Въ Охридската епархия сѫщо тъй цѣлото население поиска да мине подъ ведомството на българската църква, освенъ дветѣ села Горна-Бѣлица и Долна-Бѣлица, населени съ куцовласи, и дветѣ български села Подгорци и Лобанища, които зависѣха отъ монастиря Свети Наумъ, тогава притежание на гръцката патриаршия. Трѣбва да се отбележи, че една часть отъ куцовлашкитѣ колонии въ Охридската епархия гласува за Екзархията отъ омраза къмъ фанариотскитѣ свещеници.

Резултатитѣ отъ плебисцита станаха известни къмъ края на 1872 г. Веднага следъ това Охридската и Скопската епархии пристжпиха къмъ избора на своитѣ владици: Охридъ

избра Натанаилъ, на когото начертахме дългата кариера въ служба на народа; Скопье — единъ архиерей, по-неизвестенъ, на име Доротей. Поривътъ и единодушието съ които населението на дветѣ епархии бѣ гласувало за българската Екзархия направиха много лошо впечатление на Портата. Това впечатление бѣ толкова по-силно, че то съвпадаше съ разкритието на една широка революционна организация въ България. Обзето отъ недовѣрие, турското правителство отказа да даде на двамата избрани владици обичайния бератъ, сиречъ политическа инвеститура.

Между туй, положението на българитѣ въ Македония ставаше все по-мжчително. Използувайки промѣната, настжпила въ настроението на Портата, гръцкитѣ владици подемаха малко по малко своитѣ интриги и преследвания. Отново видни български граждани бидоха затворени, учители и свещеници изпратени на заточение. Изглеждаше, че най-тежкитѣ дни се бѣха завърнали съ всичкитѣ си скръбни последици.

Особено въ Охридъ работитѣ се влошаваха. Ние казахме вече какъвъ дързъкъ и безскрупуленъ авантюристъ бѣ Мелетий, вла-

диката на тази епархия. Той използуваше услугитѣ на единъ хитъръ разбойникъ, който изтезаваше цѣлата епархия. Българската община отъ своя страна, служейки си съ репресалии, бѣ произнесла чрезъ своитѣ свещеници анатема и вѣчно проклятие срещу всѣки отъ жителитѣ християни на града, който би дружалъ съ гръкъ. Толкова силно бѣ възбуждението на духоветѣ, че трѣбваше само единъ инцидентъ, за да дойде катастрофата.

Въ 1874 г. Мелетий поиска съ съгласието на властитѣ да си присвои историческата съборна църква на града, обречена въ служба на Свети Климентъ. Щомъ се узна тоя проектъ, цѣлото население се разбунтува. Но нека дадемъ думата на единъ охридски житель, който описва този епизодъ:

„Това бѣше, разправя той, на 3 априлъ. Народътъ се стичаше отъ вси страни, жени бѣха заели външнитѣ порти на църквата. Мжже и деца се бѣха покачили по стенитѣ на църковния дворъ. Тълпата тамъ бѣ тъй гжста, че нѣмаше дѣ игла да хвърлишъ. Плачеха отъ ядъ и се питаха: какъ е възможно да искатъ да изтръгнатъ отъ ржцетѣ на народа църквата Св. Климентъ. Къмъ обѣдъ единъ

капитанъ пристигна начело на стотина войници, но той не можеше да си пробие пѫть презъ множеството. Предъ вратитѣ женитѣ образуваха жива ограда. Всрѣдъ войницитѣ се намираше Милетий. Капитанътъ, напротивъ, започна да нанася удари съ тоягата, която държеше въ ржката си. Тогава една храбра жена, Иованица Филдишева, се хвърли върху него, изтръгна му тоягата и я захвърли върху покривитѣ на съседнитѣ кѫщи, провиквайки се: „За тази църква ние сме продали обецитѣ си, па дори и ризитѣ си; какъ се осмѣлявашъ да дойдешъ тукъ да ни я вземашъ?“

Тогава капитанътъ заповѣда на войницитѣ да си послужатъ съ орждието: десеть жени бѣха наранени съ щикове.

Кървавиятъ инцидентъ въ Охридъ направи силно впечатление на Портата. Турското правителство видѣ въ това знакъ за едно общо раздразнение, което, ако не се взематѣха мѣрки за успокоение, можеше да се изрази въ по-сериозни последици. Вълненията въ Босна и Херцеговина, начало на голѣмата криза въ 1876 г., бѣха вече започнали. При това положение, да се доведатъ българитѣ до крайность би било голѣма непредпазли-

вость. Затова именно Портата се реши да позволи на владицитѣ отъ Охридъ и отъ Скопье да се завърнатъ въ своитѣ епархии (1874 г.).

Тѣхното посрещане бѣ незабравимо. Пристигането имъ предизвика такава радостна самозабрава, такива сцени на истинско обожаване, че питаме се, дали Божии пратеници биха могли да бждатъ другояче посрещнати. Отъ петь вѣка това население не бѣ познавало освенъ потисници; бѣха презирали произхода му, унижавали името му, бѣха го бичували, тъпкали — като нѣкакво стадо роби; и ето че то виждаше най-сетне да идатъ при него хора отъ неговото племе, облечени съ власть, осияни съ слава, които го благославяха на неговия езикъ и, слагайки ржка върху руситѣ глави на децата, говорѣха слова, които майкитѣ разбираха... Какъ можеше да не бжде покъртена до глжбини душата на това население? Отъ по-далечъ отъ сто километра се бѣха притекли селяни край пжтищата. Имаше такива, които стоеха тамъ отъ три деня. Тѣ чакаха мълчаливи, вдълбочени, съ очи впити въ хоризонта, съ душа тръпнѣща понѣкога отъ съмнения, както кога очакващъ нѣкое голѣмо, ненадейно щастие. Сетне, когато вла-

диката приближи, настжпи безуменъ екстазъ.

Но тъкмо въ самия Охридъ посрещането бѣ особено трогателно поради великитѣ исторически спомени на този градъ. Тъй като българската патриаршия въ Охридъ биде унищожена едва въ 1767 год., имаше още старци, чиито бащи бѣха видѣли заминаването на последния патриархъ Арсений. Тъй като традицията бѣ останала жива, изглеждаше като че Арсений, възкръсналъ, се завръщаше всрѣдъ своето паство. Това възкресяване на миналото създаде една крайно драматична сцена. Споредъ преданието, гръцката църква бѣ имала въ съзаклятието си срещу Охридската патриаршия, трима съучастници между населението на този градъ; Бояръ Лигдо, Нейко Челеби, Станчо бей. Арсений при тръгването си ги билъ проклелъ. Оттогава нещастието се бѣ разразило върху тѣхъ. Семействата на Нейко Челеби и на Станчо бей бѣха изчезнали. Отъ Бояръ Лигдо не оставаше освенъ една стара жена и нейниятъ внукъ. Когато Натанаилъ дохожда, тази стара жена пада на колѣне предъ него и му извиква: „Милость за това невинно дете!“ Тя го молѣше да вдигне проклятието и да свети вода въ нейната кжща. Цѣлиятъ

градъ се противопостави на това, още непримиренъ въ своята вѣковна омраза. Но Натанаилъ биде покъртенъ отъ молбата на тази нещастна жена и ѝ каза: „Богъ е милостивъ.“ Сетне той отиде да свети вода въ кжщата ѝ.

Въ 1874 г. имаше трима български владици въ Македония: въ Скопье, Велесъ и Охридъ. Но тѣхното пребивание бѣ твърде за кратко. Въ 1877 год. Александъръ II обяви война на турцитѣ за освобождението на България. Щомъ топоветѣ заехтѣха, тримата владици получиха заповѣдь да напуснатъ епархиитѣ си и да се явятъ въ Цариградъ. За българското население започва сега новъ периодъ — съ нови препятствия за неговото обединение.

ГЛАВА V.

Македония и въпросътъ за българското единство следъ Берлинския конгресъ.

I. Следъ като бѣше влѣзла въ автономна България, споредъ решението на Европейската конференция въ 1876 г. и Българското Княжество, създадено въ 1878 г. съ Санъ-Стефанския договоръ, Македония попадна по силата на Берлинския трактатъ подъ турско владичество. — II. Отъ 1879 до 1903 г. българитѣ въ Македония правятъ четири възстания, последното предизвиква немѣсата на Европа и въвеждането на реформи подъ контрола на Силитѣ. — III. Следъ като младотурската революция отстрани европейската акция, България, за да освободи Македония и да попълни единството си, застава на чело на единъ балкански съюзъ и обявява война на Турция. — IV. Тогава когато българскитѣ войски, въ които влизатъ и 15 дружини македонски доброволци, задържатъ турцитѣ на Чаталджа и Булаиръ, сърбитѣ и гърцитѣ подписватъ единъ таенъ договоръ за да изключатъ българитѣ отъ Македония, докарватъ по тоя начинъ втората балканска война и съ Букурешкия договоръ си раздѣлятъ македонската земя. — V. Следъ започване на европейската война, Съглашението, за да привлѣче България, й предлага по-голѣмата часть отъ Македония, обаче, при неопредѣлени условия и безъ съгласието на Сърбия и Гърция. — VI. Германия и Австро-Унгария, гарантирайки на българския народъ пълното реализиране на неговото единство, привличатъ България въ войната на тѣхна страна. — VII. Повече отъ 60,000 македонски доброволци влизатъ въ българската армия, защищавайки южния фронтъ срещу войскитѣ на Съглашението.

Изпращането на първитѣ български владици въ Македония приключва периода на мир-

ното възраждане на българския народъ. Епохата която следва е пълна съ заговори и бунтове за политическото освобождение на България. Презъ тия нови борби народностното единство винаги остава върховенъ идеалъ на българитѣ въ Македония — постояненъ предметъ на тѣхнитѣ мисли. Съ сила и несправедливость изтръгнати отъ България, македонцитѣ не престанаха да се борятъ въ продължение на 40 години и съ слово и съ оржжие — по всички начини, за да се присъединятъ отново къмъ майката родина.

Това е което нарекоха македонски въпросъ.

Борбитѣ на Македония за политическото ѝ обединение съ България не влизатъ въ рамкитѣ на тоя трудъ. Умѣстно е, обаче, да се посветятъ тукъ нѣколко думи на тѣхъ.

Българското възстание презъ пролѣтьта на 1876 г. предизвика намѣсата на Европа. Въ края на 1876 г., посланицитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ, събрани на конференция, изработиха единъ проектъ, съ който се създаваха две автономни български провинции съ столици — Търново за едната и София за другата. Западна България обхващаше цѣла Македония, безъ брѣга на Егейското море.

Турция отхвърли предложенията на Европа. Нѣколко месеца следъ това Русия обяви войната. Санъ Стефанскиятъ договоръ (3 май 1878 г.) съ който войната се свърши, създаваше една почти обединена България, въ която влизаше цѣла Македония безъ Солунъ, но съ Кавала.

На Берлинския конгресъ тази велика България бѣ разпокъсана. Македония отново бѣ поставена подъ турско владичество.

Македонцитѣ не се подчиниха на това решение на Европа. Въ 1879 г. тѣ, на чело съ владиката Натанаилъ и хайдутина Ильо Войвода повдигнаха първото си възстание. Поради неприязнеността на силитѣ този героиченъ подвигъ пропадна.

Уредбата на княжеството, съединението на Източна Румелия презъ 1885 г., войната съ сърбитѣ, детронирането на Батембергъ, изборътъ на новия князъ, конфликтътъ съ Русия поглъщаха въ продължение на 14 години вниманието на българския народъ.

Презъ цѣлото това време македонцитѣ живѣеха тѣсно свързани съ България.

На Великото народно събрание въ Търново прилепчанинътъ Поменовъ бѣ докладчикъ на българската конституция.

Въ 1885 г. единъ отъ главнитѣ дейци на революцията въ Пловдивъ, която съедини Румелия съ българското княжество, бѣ битолчанинътъ Ризовъ.

Презъ сръбско-българската война македонскитѣ доброволци влѣзоха първи въ Пиротъ.

Въ Македония устремътъ на българския народъ ставаше неудържимъ. Провинцията се покриваше бързо съ български църкви, български училища, читалища, пансиони.

Самата Порта се принуди да отстжпи предъ натиска на тоя устремъ.

Въ 1894 г. тя разреши на Екзарха да изпрати владици въ Скопската и Охридската епархии, гдето плебисцитътъ презъ 1872 г. бѣ констатиралъ подавляеюще българско мнозинство.

Въ 1894 г., все върху базата на принципа на мнозинството, Портата позволи да се изпратятъ български владици въ Велешката и Неврокопската епархия.

Въ 1897 г. Битолската, Дебърската и Струмишката епархии получиха български владици.

Така бавно, но неизбѣжно, българското обединение, насилнически разрушено отъ Европа се възстановяваше малко по-малко подъ покровителството на Екзархията.

Религиозното обединение обаче не бѣ достатъчно за младото македонско поколѣние. Неговитѣ блѣнове го теглѣха къмъ политическо освобождение.

Отъ 1879 г. още за освобождението на Македония се бѣха образували много тайни комитети, обаче обстоятелствата не позволяваха да се предприеме нѣщо по-голѣмо.

Революционната ера въ истинския смисълъ на думата се открива въ 1893 г., когато бѣ основана Вжтрешната организация. Тази организация, водачи на която бѣха Даме Груевъ (отъ Смилово), Гоце Дѣлчевъ (отъ Кукушъ), Христо Татарчевъ (отъ Ресенъ), Христо Матовъ (отъ Струга), Пере Тошевъ (отъ Прилепъ), Тодоръ Лазаровъ (отъ Щипъ) и толкова други, имената на които фигуриратъ въ историята и мартирологията на Македония, — имаше за цѣль въстановяването на политическото единство съ България и провъзгласяваше като методъ революцията.

Докато трая диктатурата на Стамболова, агитацията не можа да мине въ България. Въ 1894 г. Стамболовъ падна; малко следъ това въ София се основа Върховния македонски комитетъ, председатель на който бѣ Трайко Ки-

танчевъ, македонецъ отъ Подмочани, Ресенско.

Ту работейки заедно въ пълно съгласие, ту раздѣлени отъ тактически различия, Вжтрешната организация и Софийскиятъ комитетъ водиха въ продължение почти на 20 години една безпощадна борба срещу турското владичество.

Въ 1895 г. въ източна Македония избухна едно твърде сериозно българско възстание. Въ продължение на около три месеца възстаницитѣ бѣха почти господари на Стремската долина. Единъ младъ поручикъ, Борисъ Сарафовъ, завладѣ града Мелникъ и плѣни гарнизона му.

Това възстание нѣмà политически последици, обаче то възбуди духоветѣ и даде на революционното движение твърде силенъ потикъ. Комитетитѣ се увеличиха и Вжтрешната организация стана въ Македония държава въ държава.

Въ 1902 г. избухна друго възстание, още по сериозно. Този пжть Европа се сепна. Австро-Унгария и Русия предложиха на Портата реформи за Македония. Възстаницитѣ обаче не искаха реформи прилагани отъ турското правителство, а политическа автономия за Македония, подготвяща пжтя къмъ обединение съ България.

„Известно е, пишеше французкиятъ шарже д' аферъ въ София на своето правителство[1], че комитетътъ иска Македония за българитѣ. Обаче знаейки, че българитѣ сж мнозинство въ провинцията, той не иска като сърбитѣ или гърцитѣ, незабавенъ дѣлежъ. Той не се страхува отъ автономията на Македония за известно време, което ще позволи на българската народность да докаже своето надмощие и ще съставлява само единъ етапъ въ присъединяването ѝ къмъ България.

Гърцитѣ бѣха толкова убедени, че автономията на Македония ще доведе неизбѣжно присъединяването ѝ къмъ България, че тѣ не се поколебаха да застанатъ на страната на Турция.

Отъ 1885 г. сърбитѣ подържаха въ Македония една пропаганда отъ платени хора. Тѣ се страхуваха толкова, колкото и гърцитѣ отъ последицитѣ на революционното движение.

„Твърде слаба, пише Шублие, французки консулъ въ Битоля, въ тия области, недостатъчно организирана, сръбската пропа-

---

1 Livre jaune. Affaires de Macédoine, dépêche du 13 août 1902.

ганда ще се компромитира безполезно търсейки да следва примѣра на българитѣ. А сигурно е отъ друга страна, че сърбитѣ ще загубятъ симпатиитѣ на населението, ако се противопоставятъ на българското възстаническо движение".

Възстанието презъ 1902 г. бѣше само начало. Вжтрешната организация проектираше голѣмото масово повдигане за следната година.

Приготовленията на комитетитѣ бѣха толкова голѣми и трескави, че тѣ не избѣгнаха отъ вниманието на европейскитѣ консули. Тѣ можаха да опредѣлятъ предварително театра на предстоящето възстание.

„Не би могло точно да се предвиди въ коя область на Македония трѣбва да се очаква избухването на българското движение. А между това трѣбва да се отбележи, че комитетитѣ въ тоя моментъ концентриратъ усилията си по продължение на линията, която тръгва отъ българската граница и разрѣзва Македония по диагоналъ, минавайки презъ планинскитѣ, почти на всѣкжде, и залесени области на Щипъ, Велесъ, Прилепъ, Крушево, Битоля и Костуръ".

Френскиятъ консулъ бѣ добре отгатналъ мѣстото на очакваното възстание. И въ действителность, то тъкмо тамъ избухна.

„Центроветѣ, гдето станаха най-голѣмитѣ безредици, пишеше на 8 августъ 1903 г. италианскиятъ консулъ въ Битоля, сж следнитѣ: въ Битолския вилаетъ, въ околноститѣ на града и въ самия градъ, окржзитѣ Прилепски, Крушевски, Кичевски и Костурски и Преспанската область; въ Солунския вилаетъ: Воденския и Ениджевардарския окржгъ; и въ Скопския — окржзитѣ Паланечки, Кочански, Кратовски и Пехчевски".

Възстанието отъ 1903 г., ржководено отъ Борисъ Сарафовъ въ военно отношение и отъ Груева — въ политическо, избухна презъ юлий и продължи до първия снѣгъ. Повече отъ 30,000 въстаници се биха и се прославиха въ безчислени подвизи.

Сериозността на положението застави Силитѣ да се намѣсятъ по-ефикасно въ македонскитѣ работи. Къмъ реформитѣ отъ 1902 г. се прибави и единъ международенъ контролъ, който постепенно се увеличаваше.

Въ 1908 г. Англия и Русия, подкрепени отъ франция и Италия, предложиха на Пор-

тата да назначи генералъ губернаторъ на Македония съ съгласието на Силитѣ, нѣщо което бѣ равносилно на автономия, когато изведнажъ избухна младотурската революция, която ликвидира всички реформи.

Подъ обещанията на новия режимъ, хармонията въ Македония се въстанови изведнажъ. Тази идилия обаче не трая дълго. Следъ петь-шесть месеца българското революционно движение започна отново. То доведе въ 1912 г. балканската война.

Паметни сж голѣмитѣ победи на българската армия, която въ по-малко отъ месецъ дойде до Чаталджа, предъ вратитѣ на Цариградъ.

Въ тази блѣскава война — за тѣхното освобождение, македонцитѣ взеха значително участие. Освенъ че тѣ и въ мирно време съставляваха едната трета отъ офицерския корпусъ, тѣ образуваха още въ началото на военнитѣ действия петнадесеть дружини отъ доброволци, които се покриха съ слава.

Македонцитѣ доброволци бѣха тия, които плениха Яверъ паша съ цѣлия му армейски корпусъ.

Пакъ тѣ бѣха тия, които на 10 февруарий 1913 г. отблъснаха 10-ия турски армейски корпусъ, който бѣ направилъ десантъ при Шаркьой.

Тия подвизи на македонскитѣ доброволци бѣха извършени въ Тракия и по брѣга на Мраморното море. Тѣ останаха срещу турцитѣ до м. май 1913 г. Въ това време сърбитѣ и гърцитѣ, за които войната въ сѫщность бѣ свършена още презъ ноември 1912 г. се бѣха настанили като господари въ Македония.

На 19 май 1913 г. Сърбия и Гърция подписаха едно тайно съглашение съ цель да изключатъ България отъ Македония.

Преди войната срещу Турция, българското правителство бѣ сключило съ сръбското единъ договоръ, по силата на който Македония бѣ раздѣлена на две зони: безспорната зона, западната граница на която вървѣше по линията Егри Паланка—Охридъ; и спорната зона, която обхващаше остатъка отъ провинцията, намираща се на западъ отъ тая линия. Безспорната зона се даваше по право на България; спорната трѣбваше да бжде раздѣлена между България и Сърбия отъ руския царь, когото

двѣтѣ страни предварително бѣха избрали за арбитъръ. Последната формула бѣше избрана за да се улесни на Сърбия отказването ѝ отъ Македония, върху която следъ загубването на Босна и Херцеговина тя бѣ предявила претенции, които се колебаеше сега да пожертвува отъ страхъ предъ общественото мнение.

Следъ подписването на мира съ Турция на 31 май 1913 г., България поиска отъ сръбското правителство съгласно договора да оттегли войскитѣ си отъ безспорната зона и да допусне въ спорната български гарнизони редомъ съ сръбскитѣ, до като се произнесе арбитъра.

Сърбия, обаче, съ конвенцията отъ 19 май 1913 г. бѣ раздѣлила Македония между себе си и Гърция. България трѣбваше да преговаря не вече съ съюзникъ; тя трѣбваше да воюва съ една неприятелска коалиция.

Това бѣ произхода на междусъюзническата война.

Останалото се знае.

Атакувана откъмъ Ромъния, България трѣбваше да иска миръ.

Сърбия и Гърция ѝ взеха Македония.

Ромъния заграби южна Добруджа.

Това дѣло на грабежъ и на разпокжсване — дѣло на една такава несправедливость, каквато свѣтътъ не бѣ видѣлъ отъ раздѣлянето на Полша — бѣ санкционирано съ Букурешкия миръ.

Македония, за трети пжть откжсната отъ българското отечество, отново пое своя мжченически пжть подъ едно ново иго.

Безполезно е да говоримъ за режима на гърцитѣ въ Македония. Нетърпимостьта на тази раса е твърде добре позната.

Сръбскиятъ режимъ бѣ още по-лошъ.

Подъ страхъ на затворъ бѣ запретено на македонцитѣ да се наричатъ българи.

Сръбскиятъ социалистически вестникъ Радничке новине по тоя поводъ пише:

„Срамно ни е да го признаемъ, но правдата ни задължава да го сторимъ. Когато българитѣ имаха на времето 21 основни училища съ 1800 ученици въ Охридско, безъ да се смѣтатъ градскитѣ, ние имаме тамъ едно съ 70 ученика. Когато българитѣ имаха 18 основни съ 800 ученика въ Стружко, безъ градскитѣ, ние днесъ тамъ имаме само две училища съ 120 ученика. Когато въ Дебърско

българитѣ имаха 15 основни училища съ 1250 ученика безъ градскитѣ, ние имаме само четири съ 300 ученика. Несъразмѣрността е още по-очебиюща въ другитѣ окржзи".

Въ XX в. обаче не може съ тероръ да се измѣни душата на единъ народъ. Колкото повече се усилваше сръбската тирания, толкова повече растѣше пламъкътъ и смѣлостьта съ които македонцитѣ манифестираха своето българско съзнание.

Да цитираме само единъ отъ хилядитѣ епизоди: презъ априлъ 1914 г. щипянскитѣ новобранци отказаха да положатъ клетва за вѣрность на сръбския краль.

Ето какъ разказва тоя епизодъ единъ очевидецъ въ "Радничке Новине":

„Радостни презъ великденскитѣ праздници, новобранцитѣ тоя день бѣха промѣнили настроението си. Тѣ бѣха печални и мрачни. Найпосле очакваниятъ часъ настжпи. Новобранцитѣ бѣха наредени предъ казармитѣ. Скоро дойдоха командирътъ и свещеникътъ и церемонията почна.

Свещеникътъ напомни на синоветѣ на „Нова Сърбия", че трѣбва да бждатъ вѣрни на отечеството и припомни, че Сърбия трѣбва

да се готви за нови жертви за освобождението на тѣхнитѣ поробени братя оттатъкъ Сава и Дунава.

„Новоосвободенитѣ“ слушаха тази патриотическа речь нѣми и съ наведени очи.

Изведнажъ отдалече се разнесе викъ: „Не искаме да се кълнемъ“. Цѣла дружина като единъ човѣкъ отказваше да положи клетвата. Смѣтамъ безполезно да описвамъ понататъшнитѣ събития. Ще прибавиме само, че две отдѣления отъ 1-ия полкъ оградиха съ ножове на пушкитѣ своитѣ „новоосвободени“ братя.

„Между туй настана нощьта. Дали тѣзи нещастници сж доживѣли утрото следъ своята спонтанна манифестация, това никой не би могълъ да каже.“

Ето сега разказътъ на единъ отъ тия героични новобранци, който бѣ взелъ участие въ тая спонтанна манифестация и който бѣ само раненъ, Панче Тодоровъ:

„При четене клетвата отъ свещеника, ние, щипскитѣ новобранци, заявихме, че не ще положимъ клетва. Въ сжщото време единъ слабъ викъ „ура“ се чу отъ съседната група. Веднага тоя викъ бѣ подванатъ отъ всички страни и надалече се разнесе: „Да живѣе царъ Фер-

динадъ," „Да живѣе българския народъ". Всичко се обърка. Офицеритѣ съ извадени сабли се нахвърлиха върху насъ. Ние се защищавахме както можахме."

Отпорътъ на македонцитѣ на сръбскитѣ притеснения щѣше да вземе чисто революционна форма — защото комитетитѣ се реорганизираха и четитѣ се появиха отново, — когато избухна европейската война.